

Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра соціології
Соціологічна асоціація України
Львівське обласне відділення САУ

**СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА
ЛОКАЛЬНІ СПЕЦИФІКАЦІЇ**

Збірник тез
XII Львівського соціологічного форуму
присвяченого 30-літтю академічної соціології у
Львівському національному університеті імені Івана Франка
(електронне видання)

2 квітня 2021 року

Львів – 2021

**Ivan Franko National University of Lviv
Department of Sociology
Sociological Association of Ukraine (SAU)
Lviv regional branch of the SAU**

**MODERN SOCIAL TRANSFORMATIONS:
GLOBAL EXPERIENCE AND
LOCAL SPECIFICATIONS**

Collection of abstracts

XII LVIV SOCIOLOGICAL FORUM
*DEDICATED TO THE 30TH ANNIVERSARY OF ACADEMIC SOCIOLOGY AT
THE IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV*

(electronic edition)

April 2nd, 2021

Lviv - 2021

УДК [316.422:316.64](100)"20"

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол №8/2020-21 від 30.03.2021 р.)

Редакційна колегія:

Пачковський Ю.Ф., д. соціол. н., професор – голова редакційної колегії;
Качараба С.П., д. іст. н., професор;
Качмар В.М., к. іст. н., доцент;
Коваліско Н.В., д. соціол. н., професор;
Черниш Н.Й., д. соціол. н., професор;
Хоронжий А.Г., д. екон. н., професор;
Кудринська А.І., к. соціол. н., доцент.

Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації:
збірник тез XII Львівського соціологічного форуму присвяченого 30-літтю академічної соціології у Львівському національному університеті імені Івана Франка від 2 квітня 2021 року (електронне видання). Львів, 2021. 219 с.

Збірник містить тези виступів учасників XII Львівського соціологічного форуму «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації», в яких представлено аналіз трансформаційного процесу з урахуванням глобальних суспільних тенденцій у їх національному та локальному вимірах. Висвітлено актуальність дослідницької проблематики за напрямками: сучасна наука і сучасне суспільство: від теоретизування до реалій сьогодення; діалектика трансформаційних змін у світлі теоретичної й емпіричної соціології; соціальні трансформації у глобалізованому суспільстві: світовий досвід і виклики для України; покоління в аналізі локальних трансформацій соціальної структури українського суспільства. Матеріали подано в авторській редакції.

Для науковців, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться соціологією.

УДК [316.422:316.64](100)"20"

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2021
© Кафедра соціології, 2021
© Автори тез доповідей, 2021

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

Пачковський Ю. Ф.*30 років академічній соціології у Львівському національному університеті імені Івана Франка: історичний нарис*.....8**РОЗДІЛ 1 СОЦІОЛОГІЧНА НАУКА І СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВІД ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ДО РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ****Петрушина Т. О.***Щодо питання соціологічного розуміння модернізації суспільства*..... 21**Бевзенко Л. Д.***Прогностичні можливості парадигми складності: свобода та соціальна напруженість як основні параметри суспільної динаміки*.....24**Мельніков А. С.***Концепція «Резонансу» у дослідження соціальної акселерації*.....28**Безрукова О. А., Боровський О. О.***Інтерпретація соціологічних підходів, концепцій та методик дослідження протестантської поведінки соціальних груп*.....30**Катаєв С. Л.***Комбіновані явища як риса сучасного суспільства*.....33**Арсенко А. Г.***Соціальні наслідки глобалізації/американізації у XXI сторіччі*.....35**Парашевін М. А.***Потенціал релігії як чинника соціальних змін в Україні*.....38**Степико В. П., Каленська Я. О.***«Новий батько» в партнерській практиці української сім'ї*.....41**Черній Л. В.***Соціальна реклама як фактор інноваційних трансформацій в сучасному суспільстві*.....45**Бліхар М. П.***Постмодерні соціальні зміни у ціннісному вимірі*.....48**Шевченко С. Л.***Парадокси освіти в Україні*.....51**Жарко Я. Ю.***Ідеологічне конструювання майбутнього в авторитарному та демократичному суспільстві: на прикладі СРСР та незалежної України*.....54**Дзябка І. Р.***Соціальна відповідальність бізнесу: найактуальніші проблеми сьогодення*.....58**РОЗДІЛ 2. ДІАЛЕКТИКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СВІТЛІ ТЕОРЕТИЧНОЇ Й ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ****Подшивалкіна В. І.***Соціальні контексти трансформаційних змін як предмет соціологічної рефлексії*.....61**Соболева Н. І.***Теоретичні координати соціологічного дослідження агентів змін*..... 64**Злобіна О. Г.***Агенти соціальних змін в уявленнях населення*.....67**Ручка А. О., Полева Н. О.***Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України за період 2014-2020 рр.* .....70**Скокова Л. Г.***Реляційні дослідження сучасних ризиків*.....74

Єрескова Т. В., Мазурик О. В. <i>Типологія соціальної взаємодії в умовах соціальних викликів</i>	77
Князєва О. В. <i>Археоніка інституціональної довіри: теоретична і практична значущість</i>	80
Ковальська Є. В., Сидоров М. В.-С., Серєда О. С. <i>Особливості апробації інструментарію для опитування працедавців КНУ імені Тараса Шевченка з метою оцінки якості освітніх програм та співпраці</i>	84
Горбов В. В, Горбова Ю. С. <i>Особливості побудови системи соціологічного моніторингу якості освітніх послуг в економічному університеті</i>	86
Братусь Я. С. <i>Адаптація моделі REPTRAK для вимірювання репутації ЗВО</i>	90
Солодько С. Ю <i>Участь соціологічної практики у виробництві уявлень про трансформацію українського медіаландшафту</i>	93
Удовицька Т. А. <i>Діалектика соціальних змін у світлі теорії розвитку</i>	96
Бутиліна О. В. <i>Соціологічний супровід менеджменту персоналу</i>	99
Гойсан В. М. <i>Чи є міграційні настрої українців індикатором реальної міграції?</i>	102
Бондаренко О. В. <i>Соціально-економічний простір України в контекстах корупції, корпоративізму та плюралізму</i>	106
Дячук О. А. <i>Споживання як інтернет-практика</i>	109
Шепель Н. В. <i>Оцінювання соціальних підприємств як інструмент управління транзакційними витратами</i>	112
Прудивус С. Р. <i>Соціальні мережі як детермінанта стилю життя молоді</i>	115

РОЗДІЛ 3 СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Дікова-Фаворська О. М. <i>Пандемія COVID-19: виклики для освіти</i>	118
Нечітайло І. С, Чепак В. В. <i>Зростання нерівності освітніх можливостей під час пандемії COVID-19</i>	121
Калашнікова Л. В, Чорна В. О. <i>Можливості експорту освітніх послуг закладами вищої освіти України в умовах пандемії</i>	124
Кісла Г. О. <i>Студенти в епоху пандемії: життєві стратегії (емпіричний досвід Польщі, України та Білорусі)</i>	127
Кириленко О. М. <i>Пандемія COVID-19 як фактор прискорення глобалізаційних процесів віртуалізації суспільства, політизації медицини та локальної</i>	130
Бенчак О. Ф. <i>Вплив пандемії на транскордонну мобільність у сучасному світі</i>	133
Шевель І. П. <i>Вимушені соціальні зміни в житті населення в глобальному просторі під час пандемії</i>	136

Чепурко Г. І.	
<i>Поширення соціально небезпечних хвороб як соціальна проблема</i>	139
Іванкова-Стецюк О. Б.	
<i>Вимушені переселення як чинник трансформації етносоціальної структури громад в Україні: виклики для інтеграції</i>	142
Онищук В. М.	
<i>Конфлікти в об'єднаних територіальних громадах: пошук конструктивних шляхів розв'язання</i>	145
Дейнеко О. О.	
<i>Особливості формування соціальної згуртованості на рівні об'єднання територіальних громад в Україні</i>	147
Слющинський Б. В.	
<i>Субкультури Приазовського регіону в контексті глобалізаційних і загальноукраїнських процесів</i>	150
Бірюкова М. В.	
<i>Практиологічні засади проектування структури вищої освіти регіону</i>	154
Бубняк С. М.	
<i>Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві</i>	157
Смакота В. В.	
<i>Нова зайнятість у сучасному світі: соціальні передумова та наслідки розповсюдження новітніх практик</i>	160
Кузіна І. І.	
<i>Фактори довіри до національної поліції</i>	163
Герус О. І.	
<i>Формування соціальних практик: вплив лідерів думок</i>	166
Настояща К. В.	
<i>Стилі життя сучасного суспільства: траєкторії та фактори трансформацій</i>	169
Бойко Н. Л.	
<i>Довіра до Інтернету: Багатоманітність та динамічність показника</i>	172
Андрейко І. С.	
<i>Сучасна інклюзивна політика: світовий досвід для України</i>	175
Дупешко-Джус Ю. І.	
<i>Гендерний політичний рух як фактор трансформацій партійної системи України</i>	178
Позній О.	
<i>Феномен етнічності та релігії у сучасному теоретичному дискурсі західної соціології</i>	182

РОЗДІЛ 4 ПОКОЛІННЯ В АНАЛІЗІ ЛОКАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Макеєв С.О., Коваліско Н. В.	
<i>Концепції поколінь у сучій соціології</i>	185
Малиш Л. О.	
<i>Досвід вимірювання поколінних змін позицій у стратифікаційних ієрархіях</i>	191
Прибиткова І. М.	
<i>Тенденції народжуваності в Україні упродовж періоду незалежності: оптика умовних та реальних поколінь</i>	194
Даниленко О. Я., Панченко Т. В.	
<i>Високваліфіковані мігранти: покоління незалежності (постановка проблеми)</i>	197
Лобанова А. С., Славіна Д. М.	
<i>Підліткові девіації як виклик суспільним змінам</i>	200

Афанасьєв Д. М., Орос О. Б.

Дистанційне навчання як причина жорсткого поводження з дітьми в умовах пандемії COVID-19 204

Никифоренко Н. О., Чаплик М. М.

Запит на SOFT SKILLS випускників ЗВО на локальних ринках праці 207

Каркач А. В.

Геронтоосвіта у подоланні цифрової нерівності у сучасному суспільстві в Україні.....210

Микитюк І. В.

Аналітична ретроспектива глобальних та локальних специфікацій впровадження інклюзивної освіти.....213

Борецька М. Ю.

Місце європейських цінностей у аксіопросторі сучасної української молоді 216

**30 РОКІВ АКАДЕМІЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ У
ЛЬВІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС**

Ю.Ф. Пачковський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Творення нового – це завжди виклик, а тим більше, коли він торкається конструювання нових організаційних форм та структур, задіяних у наукову та освітню сфери. Тривалість такого процесу визначається багатьма умовами та чинниками, серед яких вагоме місце посідають людські ресурси та відповідне суспільне середовище, яке повинно закласти передумови для поступу. Зважаючи на те, що соціологія як наука про суспільство сьогодні визнана в світі як важлива складова його пізнання, не завжди «доля» для неї була прихильною. Сприятливою ситуацією для розвитку соціології є відкритість суспільних систем, їх демократичний устрій та організація, а також розгалужена система соціальних інституцій, які відстоюють та борються за права людини. Відкидання усіх цих засад є небажаним та деструктивним процесом, що часом призводило до різного роду заборон та гонінь на соціологів, як це було в часи СРСР. Разом з тим, жодна диктатура, недемократична та репресивна влада не змогли заперечити того факту, що без знання механізмів функціонування людських відносин та суспільства, неможливо зберегти наявний статус кво, або рухатися шляхом перетворень та трансформацій чи прогнозувати навіть власне майбутнє. Соціологія як наука, яка претендує на об'єктивність знання про суспільство, часом розглядається як система координат, що закладає вихідні пункти для глибшого аналізу суспільних процесів. Перетворення соціології у складову ідеологічного процесу знецінює набуте знання, надає йому суб'єктивності, а відтак відірваності від реальності.

Упередженість, надмірна ідеологізація, заперечення демократичних цінностей і реальних потреб людини – це лише незначна частина тих характеристик, яким відповідала тоталітарна система, що унеможливила повноцінний розвиток соціологічної науки у часи панування радянського

«народовладдя». Усе це не могло не позначитися на тому, що процес інституціоналізації української соціології мав пролонгований у часі і надто суперечливий характер, що позначилося на певному відставанні від загальноєвропейських та світових тенденцій. Така суперечливість, подекуди перерваність соціологічних традицій, відсутність фахової підготовки соціологів зумовили те, що свій дійсно університетський (академічний) статус соціологія у Львові набула лише на початку 90-х років минулого століття.

Становленню соціології у Львівському університеті передувала низка знакових подій, які умовно ми розділили на три етапи. *Перший етап* у формуванні національної соціологічної системи знань пов'язаний з науково-педагогічною діяльністю М. Грушевського (1866–1934)¹, який у 1894-1914 був завідувачем кафедри історії Львівського університету. Як історик, одним з перших зрозумів значення соціології для пояснення періодики розвитку суспільства на основі його генетико-історичного підходу. Вражає, передусім, його обізнаність тогочасною проблематикою соціології, ерудованість і оперування соціологічними теоріями для обґрунтування витоків суспільства та пошуків рушійних механізмів його розвитку в історичній перспективі. Його знакова праця “Початки громадянства (генетична соціологія)” (Відень, 2021 р.) заклала «золотий фонд» української соціологічної думки і дає відповідь на два фундаментальні питання: що ми називаємо суспільством і як воно повстало? Третє питання, яке випливає з логіки аналізу двох попередніх, яким є українське суспільство з його слідами і пережитками минулого? Варто зазначити, що ідеї

---

¹ Соціологічна спадщина М. Грушевського і його доньки К. Грушевської аналізувалася в низці публікацій львівськими соціологами: Лапан Т. Генеза соціологічних поглядів Михайла Грушевського. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2010. Вип. 4. С. 53-59; Лапан Т., Судин Д. Формування академічної української соціології в кін. XIX – на поч. XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип. 5. С. 126-136; Лапан Т., Пачковський Ю., Калиняк О. Михайло Грушевський і українська соціологія: від інституціоналізації до історико-соціологічного синтезу. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. На пошану професора Р. Шуста, 2018. С. 777-785; Пачковський Ю., Лапан Т. Соціологічна спадщина Михайла Грушевського: у пошуках джерел і витоків суспільного розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2018. Вип. 12. С. 3–13; Пачковський Ю., Лапан Т. Катерина Грушевська та соціологічний дискурс європейської соціогуманітаристики 20-30-их рр. XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2020. Вип. 14. С. 3–14.

батька у подальшому розвиває його донька Катерина Грушевська (1900-1953), яка виступала послідовним прихильником еволюціонізму, теоретико-методологічних концепцій французької соціологічної школи як найбільш успішної, прогресивної і відомої на початок ХХ ст. Її наукова діяльність розпочалася з допомоги батькові в організації Українського соціологічного інституту (Прага, 2019 р) і охоплювала широкий спектр наукових розвідок від «первісних громад» до поєднання фольклористики та соціології з використанням методів соціологічного аналізу в роботі з етнологічним матеріалом. Проте, обставини політичного характеру початку 30-х років ХХ ст. стали на заваді розвитку української соціології та входженню її в міжнародний науковий простір. Ідеологічний наступ, який активно розпочала радянська влада, по суті перекреслив усі надії на поступальний розвиток соціологічної думки того часу, в т. ч. репресій і знущань зазнала К. Грушевська, яка започаткувала в українській науці популярний на заході напрям соціогуманітарних студій: дослідження особливостей первісної культури.

Другий етап повоєнний і пов'язаний з 60- роками ХХ ст., коли в умовах «хрущовської відлиги» для розвитку соціології в Україні створилися сприятливіші передумови, передусім, у практичній площині дослідження прикладних аспектів праці, розвитку освіти, управління соціальною сферою тощо. Як вагому віху подальшої інституціоналізації соціології у Львівському університеті слід розглядати створення *лабораторії конкретно-соціологічних досліджень* рішенням ректорату від 15 квітня 1964 р. [3]. У лютому 1965 р. наказом ректора університету лабораторія була переведена у категорію науково-дослідної групи. З початку створення лабораторії її першим керівником був к. екон. наук, доц. Л. О. Олесевич (1921-1983), який з січня 1967 р. працював у Львівському відділенні Інституту економіки АН УРСР на посадах старшого наукового співробітника відділу наукової організації праці; з грудня 1969 р. – завідувачем відділу соціологічних досліджень; з червня 1971 р. – завідувачем, з червня 1980 р. – старшим науковим співробітником відділу соціологічних проблем управління. Вважається фундатором школи соціальних проблем управління, досліджував комплексне планування економічного і соціального

розвитку колективу підприємства, міста і галузі [8]. Протягом 1964-1968 рр. колектив лабораторії вивчав ставлення студентів до навчання за обраною спеціальністю. Дослідженням, яке проводилось в основному методом масового анкетного опитування, було охоплено студентів усіх трьох видів навчання – денного, вечірнього і заочного. Починаючи з 1967 р. тематика лабораторії включається до плану науково-дослідних робіт. У рамках проблеми «Соціологічні проблеми освіти і виховання молоді» колектив лабораторії розробляв тему «Ефективність навчально-виховного процесу в університеті», розраховану на період з 1967 по 1973 рр. У подальшому лабораторія була долучена до розробки методики дослідження затрат часу студентів на самостійну роботу. На основі цієї методики було здійснене соціологічне спостереження за самостійною роботою студентів у науковій бібліотеці університету і вироблені рекомендації щодо оптимальних обсягів опрацювання наукової літератури. Опис цієї методики та результати дослідження були видані окремою брошурою. Окрім того, соціологічні дослідження були спрямовані на вивчення ефективності суспільно-політичної практики, в результаті якої в стінах університету студенти могли одержати диплом перекладачів, екскурсоводів, організаторів спортивних змагань, інструкторів з певних видів спорту тощо. Інша ділянка досліджень була пов'язана з третім трудовим семестром, тобто з діяльністю студентських будівельних загонів, працею на громадських об'єктах, на збиранні врожаю. Результати досліджень також були узагальнені і видані у низці наукових публікацій. У вісімдесятих роках серед актуальних тем, досліджуваних лабораторією, були трудове виховання студентської молоді та її участь у громадському житті, культура міжнаціонального спілкування у середовищі студентської молоді, якість освітнього процесу та ін. Маючи статус загально університетської соціологічної лабораторії з 1988 р., її у 1992 р. було включено в структуру економічного факультету. За весь час існування лабораторії (1964-2006) до її керівництва були також долучені В.П. Савельєв, Н.Й. Черниш, Б.Ю. Поляруш, Р.А. Семів, М. М. Хміль, Н.В. Коваліско. У 2006 р. соціологічну лабораторію було реорганізовано в Центр моніторингу Львівського національного університету імені Івана Франка відповідно до наказу ректора

№3827 від 10 жовтня 2006 р. Головним завданням Центру моніторингу визначено вивчення громадської думки студентів та академічної спільноти з різноманітних проблем функціонування університету, шляхів реформування вищої освіти.

Третій етап у розвитку академічної соціології у стінах Львівського університету слід розглядати як визначальний і був зумовлений переломними і доленосними подіями кінця 80-х років і початку 90-х років ХХ ст., що вилилося у проголошенні незалежності української держави у 1991 р. З політикою перебудови у тодішньому СРСР виник потужний запит на вивчення громадської думки населення, що зумовило появу перших соціологічних дослідницьких центрів, що почали послуговуватися принципами репрезентативності у конструюванні вибіркового опитувань, як це робив ВЦИОМ (Всесоюзний центр дослідження громадської думки), створений у 1988 р. З іншого боку, далася ознака відсутності кадрів, здатних фахово підійти до вивчення усієї складності соціальних процесів та масових рухів, що охопили тогочасний пострадянський простір. Фактично соціологія 80-х, як і в минулому, була покладена «на плечі» здебільшого науковців-ентузіастів, які в своїй діяльності були дотичні до аналізу соціальних проблем. Відтак, місію відродження соціології у стінах Львівського університету того часу взяли на себе вчені та дослідники з дотичних до соціології дисциплін, як економісти, філософи, психологи, історики. Розуміння важливості соціології для аналізу суспільних процесів та перетворень, що відбуваються в країні, було одним з вагомих аргументів для керівництва університету, що зумовило *відкриття у 1990 р. першого набору студентів, майбутніх дипломованих соціологів, на економічному факультеті.*

Серед невідкладних завдань, яке стояло перед керівництвом університету і тогочасним деканом економічного факультету З. Г. Ватаманюком була організація навчального процесу в межах напрямку «Соціологія», а також формування колективу кафедри, здатного фахово підійти до цієї надто відповідальної справи. *У 1991 р. в університеті був оголошений конкурс на вакантні посади професорсько-викладацького складу новоствореної кафедри соціології, що знаменувало собою відлік офіційного затвердження статусу*

соціології як університетської дисципліни. За результатами конкурсу перший склад новоствореної кафедри сформували: завідувач кафедри соціології – д-р екон. н. А.Г. Хоронжий (період завідування 1991- червень 2007 р.; з 2007 р. і по сьогодні професор кафедри менеджменту) [9], доцент кафедри – к. філос. н. І.О. Кулініч, асистент кафедри – к. психол. н. Ю.Ф. Пачковський (в.о завідувача кафедри соціології з червня 2007 по червень 2009 р.), старший викладач кафедри – Л.Ф. Кошелюк-Кусій (1951-2005). Від початку існування кафедри було оголошено набір в аспірантуру. Першими аспірантами кафедри стали випускниця економічного факультету Н. Пацюрко та інженер міжкафедральної лабораторії ЕОМ цього ж факультету В. Романів. Невідкладною проблемою, з якою на самих початках своєї діяльності зіштовхнулася кафедра соціології, була пов'язана із методичним забезпеченням навчального процесу та формуванням україномовної соціологічної термінології. На час створення кафедри практично були відсутні україномовні підручники і навчальні посібники з соціології. Відтак, колектив кафедри активно долучився до заповнення цієї прогалини. Необхідність поглиблення фахової підготовки майбутніх соціологів зумовило долучення на початку 90-х років до навчального процесу провідних фахівців-практиків та теоретиків Львівської соціології, серед яких слід відзначити д-р екон. н., проф. С.Й. Вовканича (1936-2019) [12], який на той час очолював відділ соціологічних досліджень Інституту регіональних досліджень НАН України (Львів), а також д-р соціол. н., проф. кафедри теорії та історії культури Львівського університету Н.Й. Черниш [6]. Вагомим чинником, який підсилив дослідницький потенціал кафедри було переведення на економічний факультет у 1992 р. загально університетської соціологічної лабораторії, яка під науковим керівництвом кафедри, зайнялася вивченням та аналізом актуальних проблем сучасного українського суспільства, зокрема тих, що стосувалися політичної активності населення, оцінки якості освіти, сімейних цінностей та установок, значення релігії в житті людини, а також ставлення населення до таких нових явищ як сімейна і страхова медицина, підприємництво та банківництво. У 1995 р. в Львівському університеті відбувся перший випуск соціологів за спеціалізацією «Соціологія управління», які активно долучилися до розбудови

української державності та розвитку соціологічної науки в складних умовах трансформаційного процесу. Серед відомих випускників кафедри, які активно сьогодні працюють у дослідницькому полі сучасної української соціології та не втратили зв'язку з університетською соціологічною спільнотою, слід відзначити директора соціологічної групи «Рейтинг» (м. Київ) О. Г. Антиповича, керівника українського центру вивчення громадської думки «Соцінформ» (м. Львів) Н.О. Зайцеву-Чіпак, а також д-ра економіки Українського вільного університету(м. Мюнхен, Німеччина), завідувача соціологічної лабораторії Львівського університету (1996-1998), народного депутата України (2012-2019) М. М. Хміля, За час існування кафедри соціології (вересень 1991 - червень 2009 рр.) на економічному факультеті у її професорсько-викладацькому складі перебували та були долучені до підготовки студентів спеціальності «Соціологія», окрім згаданих вище, к. екон. н., доц. Р.А. Семів (1947-2012), д-р екон. н., проф. Б.В. Кульчицький, к. філос. н., доц. Г.І. Щерба (голова соціологічної комісії НТШ імені Шевченка з 1990 р.), д-р психол. н., проф. Н.І. Жигайло, к. соціол. н., доц. А. І. Кудринська, а також випускники кафедри – д-р соціол. н., проф. Н. В. Коваліско (з 2004 р. очолює Львівське регіональне відділення Соціологічної асоціації України) [5], к. екон. н. А.С. Саєнко, к. соціол. н., доц. І. В. Городняк, к. соціол. н. А. С. Лоза, к. екон. н. Н.М. Данилевич. Про внесок кафедри соціології у становлення Львівської соціологічної школи та розвиток академічної соціології у Франковому університеті свідчить наступне: було підготовлено 2 доктори соціологічних наук (Ю.Ф. Пачковський, Н.В. Коваліско), 8 кандидатів соціологічних наук (Н.В. Коваліско, С. А. Щудло, Р.В. Савчинський, А.І. Кудринська, О.І. Щерба, І.В. Городняк, А.С. Лоза, Т.Д. Матвійчук). Здійснено 15 випусків соціологів (більше 350 дипломованих фахівців), яким присвоєна кваліфікація «Соціолог, викладач соціології». Співробітниками кафедри соціології за 1991-2009 роки опубліковано понад 650 наукових і навчально-методичних праць. Серед видань кафедри, зокрема, монографії: Соціопсихологія підприємницької діяльності та поведінки (Пачковський Ю.Ф., Львів, 2000), Регіональна трудова мобільність (Хоронжий А.Г., Коваліско Н.В., Львів, 2002), Соціоекономічне знання у

соціологічному вимірі (Пачковський Ю.Ф., Городняк І.В., Львів, 2007), Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення (Коваліско Н.В., Київ, 2008). Підручники та навчальні посібники: Соціологія релігії (Хоронжий А.Г., Львів, 2005), Тлумачний словник з соціології (Хоронжий А.Г. – відп. ред., Львів, 2003), Соціальне управління (Хоронжий А.Г., Львів, 2005), Психологія підприємництва (Пачковський Ю.Ф., Львів, 2001; Київ, 2006), Психологія управління (Кулініч І.О., Львів, 2006; Київ, 2011), Соціальна педагогіка (Жигайло Н.І., Львів, 2006), Основи соціальної стратифікації (Коваліско Н.В., Львів, 2007), Соціологія і психологія (Пачковський Ю.Ф. – ред., Львів, 2009).

Наступним етапом розвитку та продовженням традицій академічної соціології у Львівському національному університеті імені Івана Франка було створення у 2002 р. на історичному факультеті *кафедри історії та теорії соціології* [7] на основі спеціалізації при кафедрі етнології. Ініціатором її створення стала д-р соціол. н., проф. Н. Й. Черниш (згодом завідувач кафедри з 2002 по серпень 2016 р; з вересня 2016 по червень 2017 р. – завідувач кафедри соціології). Серед основних напрямків наукової роботи кафедри: історія вітчизняної і зарубіжної соціології, соціологія регіоналізму та ідентичностей, соціологія глобалізації та глобалістичності, сучасні соціологічні теорії, триангуляція кількісних і якісних методів дослідження. Кафедра укомплектувала бібліотеку за проектом «Громадянська освіта» Міжнародного фонду «Відродження», яка налічує сьогодні понад 1000 позицій різноманітної наукової та навчальної літератури із соціології, а також облаштувала комп'ютерний клас. У 2007 р. кафедрою було започатковано проведення Львівського соціологічного форуму зі статусом міжнародного, видання «Вісник Львівського університету. Серія соціологічна», який 2009 р. став фаховим виданням із соціології, з 2018 р. його включено до чотирьох наукометричних баз (Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory, Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського), а 02.07. 2020 р. присвоєно категорію «Б» фахового соціологічного видання України. З 2020 року головний редактор видання к. соціол. н., доц. О.Б. Демків

[4]. Від часу існування кафедри відбулися захисти понад 20 кандидатських дисертацій випускниками аспірантури. У різні роки навчальний процес за спеціальністю «Соціологія» на кафедрі забезпечували: д. соціол. н., проф. Н.В. Коваліско (з 2010 р.), к. соціол.н., доц. О.Т. Бень, к. соціол. н. Т.С. Бурейчак, к. соціол. н. В. В. Вольдько, к. соціол. н., доц. О.Б. Демків, к. соціол. н. Н. О. Зайцева-Чіпак, к. істор. н., доц. Т.Д. Лапан, к. соціол. н. О.О. Козаченко, к. соціол. н. Л. М. Кондратик, к. соціол. н., доц. А.І. Кудринська, к. соціол. н. Т.С. Марусяк, к. соціол. н., доц. Р. В. Савчинський, к. соціол. н. доц. О. В. Сенюра, к. соціол. н., доц. В.В. Середа, к. соціол. н., доц. В.І. Сусак, к. соціол. н. Д. Ю. Судин, к. соціол. н. О.А. Ровенчак, к. соціол. н. О.С. Химович. Кафедра історії та теорії соціології продуктивно співпрацювала з науковцями США (Канзаський, Мічиганський університети) та Канади (університет Альберти) в опрацюванні інноваційних освітніх програм з підготовки майбутніх соціологів, а також в реалізації низки дослідницьких проектів. Двоє викладачів кафедри (Н. Й. Черниш та В. І. Сусак) стали стипендіатами однієї з найпрестижніших наукових програм світу – програми сенатора Фулбрайта (США). Викладачі кафедри неодноразово перемагали у таких престижних фахових випробуваннях, як конкурс імені Н. В. Паніної на звання кращого молодого соціолога України, що його проводить Інститут соціології НАН України. Першим володарем золотої медалі цього конкурсу у 2007 р. став. О. Б. Демків [11]. Серед друкованих видань колективу кафедри: Історія соціології, Ч.1 (Лапан Т.Д, Львів, 2007), Соціологія права і девіантної поведінки (Демків О.Б. Львів, 2007), Етносоціологія (Середа В.В., Львів, 2007), Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання (Черниш Н.Й., Київ, 2009), Соціологія: робочі програми для підготовки бакалаврів (Черниш Н.Й., Коваліско Н.В. – ред., Львів, 2011); Соціологія маскулінності (Бурейчак Т.С., Львів, 2011), Соціологія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів (Черниш Н.Й. – ред. Київ, 2012), Стратифікаційний аналіз сучасного суспільства (Коваліско Н.В, Львів, 2012), Міжнародна міграція: теорія і практика (Ровенчак О.А., Володько В.В., Львів, 2015), Основи економічної соціології (Коваліско Н.В., Кудринська А.І., Львів, 2016), Комерційна реклама і

споживання: соціологічний дискурс (Коваліско Н.В., Герус О.І., Львів, 2017) та ін.

З 1 вересня 2016 р. Вченою радою Львівського університету кафедру історії та теорії перейменовано перейменовано на *кафедру соціології*. Таке рішення Вченої ради слід розглядати як розуміння керівництвом Львівського університету та науковою громадськістю важливості збереження набутої соціологічної спадщини та необхідності її розвивати в нових умовах, долучаючи до цього знання, досвід старшого і енергію молодого покоління соціологів, які вчилися на академічних традиціях Львівської соціологічної школи, яка зародилася в стінах Франкового університету. З 1 липня 2017 р. і по сьогоднішній день кафедру соціології очолює д-р. соціол. наук проф. Ю.Ф. Пачковський [2]. Станом на 1 квітня 2021 р. на кафедрі працює 10 викладачів. Серед них: три професори, доктори соціологічних наук (Ю.Ф. Пачковський, Н.В. Коваліско, Н.Й. Черниш), п'ять кандидатів наук, доцентів (О.Б. Демків, О.Т. Калиняк, О.О. Козаченко, А.І. Кудринська, Т.Д. Лапан), два асистента, кандидата наук (Т.С. Марусяк, О.С. Химович), а також за сумісництвом к. соціол. н. Х.В. Ілик, яка очолює Центр моніторингу університету. Кафедра готує соціологів-бакалаврів за двома спеціалізаціями «Бізнес-соціологія» (гарант програми Ю.Ф. Пачковський) та «Прикладна соціологія» (гарант програми О.Т. Калиняк) в межах освітньо-професійної програми «Соціологія». Кафедра забезпечує підготовку фахівців на магістерській програмі за напрямом «Соціологія» (гарант Н.В. Коваліско), а також підготовку аспірантів за відповідною освітньо-науковою програмою (гарант Н.Й. Черниш). У травні 2016 р. створено спеціалізовану вчену раду К 35.051.26 (голова ради – Ю.Ф. Пачковський) з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» (термін дії ради до травня 2021 р.). За цей період у спеціалізованій раді успішно захистили свої кандидатські роботи випускники аспірантури кафедри, як Х.В. Ілик (2018), М.П. Бліхар (2019), І.І. Ващинська (2019), С.М. Бубняк (2020), пошукувач О.Ф. Бенчак (2021). Наукові роботи здобувачів наукового ступеня

кандидата соціологічних наук були виконані в межах науково-дослідних тем кафедри «Соціологічні виміри сучасного турбулентного соціуму» (№ державної реєстрації 0117U001312) (наук. керівник Н.Й. Черниш), «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації» (№ державної реєстрації 0120U101795) (наук. кер. Ю.Ф. Пачковський). Кафедра соціології виступила ініціатором у проведенні низки міжнародних конференцій у співпраці з польськими колегами-соціологами з Жешувського університету та університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні: Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні соціально-економічні проблеми польсько-українського транскордонного співробітництва» у рамках програми «Україна-Польща-Білорусь 2014-2020» (Жешув-Львів, 15-17 листопада 2017 р.), Четверта міжнародна українсько-польська конференція «Ідентичності народів Центрально-Східної Європи (Львів, 22-23 червня 2018 р.). Результатом міжнародної наукової співпраці було видання колективних монографій: *Contemporary Socio-Economic Issues of Polish-Ukrainian Cross-border Cooperation* / Ed. L. Buller, H. Kotarski, Y. Pachkovskyy. Warsaw: Center of European Projekt, 2017; *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи* / за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2018; *Українсько-польський досвід єврорегіональної співпраці / Polsko-ukraińskie doświadczenia współpracy euroregionalnej* / Red. K.Rejman, Y.Pachkovskyy, V.Petrecka. Jarosław: PWSTE, 2018; *Ідентичність та соціальна солідарність у Центрально-Східній Європі: монографія* / за ред. проф. Лісеєнко О.В., проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020. З інших дослідницьких та видавничих проєктів останнього періоду слід відзначити: *Коваліско Н.В., Ілик Х.В. Сучасні міграційні процеси і соціальне сирітство: соціологічний дискурс: монографія*. Львів: ТзОВ «Ліга-Прес», 2019; *Соціологія: теорії середнього рівня; навчальний посібник* / за наук. ред. Ю. Пачковського. Київ: Каравела, 2020; *Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації: монографія* / за ред. проф. Н. Коваліско, проф. Ю. Пачковського. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021.

Академічна соціологія у Львівському університеті перебуває сьогодні в ситуації подальшого інституційного становлення, що ставить перед нею низку невідкладних завдань, серед яких чільне місце посідає поглиблення міжнародної співпраці, долучення науковців до грантових і дослідницьких програм, що охоплювали б широкий спектр як глобальних, так і локальних проблем у розвитку сучасного українського суспільства та його місця в європейському та світовому просторі. Соціологія – це наука, яка покликана відповідати запитам сьогодення, вивчати повсякденність у всіх її проявах та накреслювати (прогнозувати напрями розвитку суспільних процесів. Ситуація, яка сьогодні склалася в світі, передусім з новітніми загрозами для людства, що пов'язані, передусім, з пандемією коронавірусу, ставить на порядок денний: дослідження змін у звичному способі життя людей; формування та організацію нового безпекового середовища з метою передбачення, запобігання можливих ризиків; модернізацію систем освіти та охорони здоров'я. Відбувається посилення впливів інформаційно-комунікативних технологій на практично усі сфери повсякденного життя, а також мережевого (інформаційного) суспільства на процеси міжнародної економічної кооперації, поділу праці, споживання, надання адміністративних послуг тощо. У сучасному світі наростає нова нерівність, яка виходить за межі окремої держави, посилюються міграційні процеси, формується новий середній клас на цілковито нових засадах, набувають ваги електронні сервіси та стартапи, що діджиталізують людину і змінюють її внутрішній світ. На наших очах твориться нова культура відносин у суспільстві, позбавлена живого спілкування, а також фіксується кардинальний зріст різного роду узалежнень та порушень ментального здоров'я людини. Це лише незначна частина тих викликів, дослідження та осмислення яких сьогодні потребують нового соціологічного мислення, свого теоретико-аналітичного обґрунтування та концептуалізації. Усвідомлення складності та пошуки механізмів розвитку сучасного суспільства залишається надалі актуальним завданням для соціологічної науки, яка, на думку М. Грушевського, «працює» на вищому рівні узагальнення, виходить за межі чисто описових завдань і в цьому розумінні вона є «дійсною наукою про певні загальні й постійні тенденції і

форми соціального розвитку» [1, с. 43]. Основне завдання соціології, за М. Грушевським, полягає у тому, щоб відкинути усе випадкове та відбір основного, що характеризуватиме ритм соціального життя на основі повторюваності та устремлінні до постійності.

1. Грушевський М. *Початки громадянства: (генетична соціологія)*. Institut Sociologique Ukrainien. [Відень]: [Укр. Соціол. Ін-т], 1921. 328 с.
2. Коваліско Н. *Пачковський Юрій Франкович*. Історія соціологічної думки: навчально-енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі. Львів: «Новий світ-2000», 2016. С.560-561.
3. Коваліско Н. *Соціологічна лабораторія*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. II: Л-Я. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 458.
4. Кондратик Л. *Демків Олег Богданович*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. I: А-К. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 430.
5. Кудринська А. *Коваліско Наталія Володимирівна*. Історія соціологічної думки: навчально-енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі. Львів: «Новий світ-2000», 2016. С.530-531.
6. Лапан Т. *Черниш Натадія Йосипівна*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. II: Л-Я. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 648 -649.
7. Лапан Т., Судин Д. *Історії та теорії соціології кафедра*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. I: А-К. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 566 -567.
8. Харко В. *Олесевич Любомир Олександрович*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. II: Л-Я. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С.219.
9. Харко В. *Хоронжий Андрій Гнатович*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. II: Л-Я. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С.219.
10. Хоронжий А. *Соціології кафедра*. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. II: Л-Я. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 620.
11. Черниш Н.Й. *Вітальне слово*. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2012. Вип 6. С. 3-4
12. Якимович Б.З. *Вовканич Степан Йосипович* // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=35238 (дата звернення: 21.03.2021).

РОЗДІЛ 1

СОЦІОЛОГІЧНА НАУКА І СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВІД ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ДО РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ

ЩОДО ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО РОЗУМІННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Петрушина Т.О.

Інститут соціології НАН України

Не зважаючи на поширене вживання, поняття «модернізація» і досі залишається багатозначним і чітко не визначеним. Конкретизація змісту цього «терміну-парасольки» значною мірою залежить від ідеологічної, світоглядної позиції дослідника, що ускладнює досягнення консенсусу в наукових дискусіях. До того ж, об'єкт соціальних, зокрема соціологічних наук, знаходиться під значним впливом з боку зовнішніх сил, в самому центрі соціальної боротьби і тому «правда» виступає предметом боротьби і в соціальному світі, і в соціологічному, який прагне створити істинне уявлення про нього. Як стверджував французький соціолог П. Бурдьє, соціальні інтереси генерують тактику переконань, стратегій і культурних диспозицій, що впливають на зміст і розвиток наукових знань [1: 69, 84, 88, 115]. Це безпосередньо стосується і теорій модернізації, які з часу їх створення постійно конкурували між собою, то сягаючи тимчасового піку моди, то зникаючи у небуття. Як підкреслив американський соціолог К. Калхун, соціальна теорія – це «конкуренція між різними школами, конкуренція за увагу громадськості і політичний вплив, за ресурс в академічному середовищі», а «теорія модернізації – це ярлик, який позначає цілком певний ідеолого-теоретичний конструкт», пов'язаний з неоліберальною глобалізацією [2]. Як зазначено в *Collins Dictionary of Sociology*, за теорією модернізації стояли політичні та ідеологічні інтереси, а чимало великих теоретиків із США виконували роль урядових консультантів і відкрито сприяли згортанню соціалізму у «третьому світі» [3: 422]. На думку американського професора У. Кокерхема, теорія модернізації, розглядаючи розвинені країни як моделі у світовій економіці, надає їм привілейовані позиції,

омінає проблеми експлуатації бідних країн багатими, і залишається досить суперечливою [4].

Завісу такого свідомого термінологічного «соціологічного туману» знімають чіткі визначення сутності цього феномену. Так, санкт-петербурзький соціолог О. Петров визначає неоліберальну модернізацію як «керований процес трансформації господарства і суспільства, державний контроль за здійсненням якого реалізується на основі постулатів ліберально-монетаристської парадигми, сформульованих Ф. фон Хайеком, М. Фрідменом і представниками чиказької школи в неокласичній економічній теорії» [5: 118]. А відомий російський соціолог В. Ядов, взагалі вважав за краще використовувати більш адекватне поняття трансформації і справедливо зауважував: «Чи правомірно кероване згори створення капіталістичного виробництва на чужій йому основі все-таки називати модернізацією?», тим паче за відсутності адекватної демократизації і розвинутих структур громадянського суспільства [6: 89]. Крім питання правомірності трансформацію суспільства за капіталістичним взірцем називати модернізацією, постає інше: чи слушно взагалі чудово працюючий в царині техніки і технологій термін переносити на соціальний світ, надскладні прояви соціальності? Чи потрібні зайві терміни, що не прояснюють, а ускладнюють розуміння істини соціального буття? Чи доцільно навіть ставити питання про модернізацію, наприклад, культурної матриці суспільства, властивих саме йому цінностей і традицій, що характеризують особливу якість соціальності, за взірцем, визначеним в якомусь теоретичному центрі? Чи не адекватніше й конструктивніше вести мову про розвиток, піднесення культури кожного суспільства і взаємозбагачення модерними здобутками? Якщо поняття модерну як синоніму сучасності є природним і виправданим, проблеми модернізації техніки, технології, економіки – зрозумілими й необхідними, то концепт модернізації суспільства, його ціннісно-культурної складової потребує дуже обережного застосування.

В контексті теоретичного дискурсу цих життєво важливих питань не можна не згадати слушні зауваження відомого польського соціолога П. Штомпки стосовно особливостей модернізації суспільства. По-перше, щодо

відсутності синхронності темпів і наслідків модернізації в різних сферах соціального життя і так званої «дилеми трьох годин» Р. Дарендорфа, згідно якої для здійснення конституційної реформи в посткомуністичних країнах може бути досить шести місяців, в економічній сфері може не вистачити й шести років, на рівні ж «глибинних пластів життя, відносин і цінностей, що складають сучасне «громадянське суспільство», оновлення торкнеться декількох поколінь» [7: 181]. По-друге, на думку П. Штомки, «схоже, що саме в той момент, коли західні суспільства, стомлені подорожжю, готові зіскочити з поїзда сучасності, посткомуністичний Схід відчайдушно намагається піднятися на нього. В цій ситуації зовсім не просто знайти прийнятну ідеологічну опору для тих зусиль з модернізації, які робляться під егідою ліберальної демократії і ринкової економіки...» [7: 183].

Оцінка правомірності і цінності наукової теорії має спиратися не тільки на перевірене в дискусіях знання, а, перш за все, на реальні результати її втілення у життя. Що ж стосується модернізації українського суспільства, цілком очевидно, що модернізація, яка руйнує суспільство, це – не модернізація, а модерністський, неоліберальний експеримент. Він відкинув Україну з числа найбільш промислово і науково розвинених країн на периферію глобального капіталізму і зруйнував життя мільйонів людей.

1. Bourdieu P. *Science of Science and Reflexivity*. The University of Chicago and Polity Press. Printed in Great Britain. 2004. 129 p.
2. Калхун К. *Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал*. URL: <http://inop.ru/files/calhoun.doc> (дата звернення: 07.03.2019).
3. Jary D., Jary J. Modernization. *Collins Dictionary of Sociology*. Harper Collins Publishers, 1991. P. 421–422.
4. Cockerham W. C. *The global society: an introduction to sociology*. New York: McGraw-Hill, Inc., 1995.
5. Петров А. В. *Социология профсоюзного движения*. Учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург, 2008. 160 с.
6. Ядов В. А. *Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций: Курс лекций для студентов магистратуры по социологии*. Санкт-Петербург, 2009. 138 с.
7. Штомпка П. *Социология социальных изменений*. Москва, 1996. 416 с.

ПРОГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПАРАДИГМИ СКЛАДНОСТІ: СВОБОДА ТА СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ ЯК ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ СУСПІЛЬНОЇ ДИНАМІКИ

Бевзенко Л.Д.

Інститут соціології НАН України

Більшість сучасних емпіричних соціологічних досліджень, за всієї цікавості і масштабності, носять, у підсумку, констатуючий характер. Яке отримані результати мають значення для суспільних змін, як вони вписуються в задачу пошуку шляху до бажаного сталого розвитку – автори обговорюють не завжди. При цьому існує деяке уявлення по замовчуванню про те, що в цих результатах варто оцінити, як добре, а що як погане. Так є нібито само собою зрозумілим, що просування країни по шкалі цінностей в бік зростання ліберальних та секулярно-раціональних цінностей є добре, а прихильність до традиційного солідаризму та патерналізму – є погано і гальмує її на шляху сталого розвитку. Але ситуація зі швидким розвитком країн Азії, зокрема Китаю, показує, що це не завжди так однозначно. Науково-технологічна модернізація там поєднується з культурною традицією і відповідними цінностями. В цьому разі, якщо слідувати принципам розвитку наукового знання, ми повинні поставити під сумнів те, що вчора видавалось безсумнівним. В даному разі ми маємо поставити під сумнів ті моделі суспільної динаміки, які обіцяли нам неухильний прогрес і розвиток на основі постійного зростання індивідуальної свободи і раціональності. Основна характеристика цих моделей – лінійний зв'язок між параметром свободи і суспільним розвитком. І ці моделі до певного часу не викликали сумніву, але чи працює це зараз?

Альтернативним підходом можуть бути ті бачення суспільної динаміки, що виникають в рамках парадигми складності, Complexity theory [5], і які спираються на уявлення про складність суспільних процесів та їх нелінійність. Понятійне ядро цього підходу складають поняття *соціальної ентропії, соціальної атрактивності, соціальної біфуркації і випадкової флуктуації* [1]. Новий підхід і нова модель може успішно йти на зміну попередньої лише в тому разі, якщо

між ними прокладено певний місток, зокрема і понятійний. До певної міри попередниками названих понять можуть бути поняття *соціальної напруженості* (ентропія), *соціальних мереж і спільнот* (атраактивні соціальні структури), *соціальної кризи і революції* (соціальна біфуркація). Поняття випадкової флуктуації не має таких аналогів. Під іменем Чорного лебедя його добре презентував Насим Талеб, звернувши увагу на ті чисельні ситуації невизначеності, коли випадок може різко змінити хід історії [4]. Факти, наведені Талебом, зайвий раз доводять – хід соціальної історії далекий від лінійного і прогресивного, що ще раз підтверджує необхідність шукати інші модельні пояснення.

Основним параметром суспільної динаміки в нелінійних моделях виступає соціальна напруженість (соціальна ентропія). Але, на відміну від лінійних моделей, не можна стверджувати, що зростання напруженості – завжди негативна ознака. Є три принципово різні суспільні стани, в яких оцінка щодо позитиву-негативу стосовно зростання соціальної напруженості, виглядає різною. Уточнімо, що в даному разі під *соціальною напруженістю* ми будемо розуміти міру нещільності, розірваності *соціальної тканини*. Ця нещільність, проявляється в нестійкості повсякденних соціальних взаємодій, на основі яких утворюються спільноти та мережі [2]. Найвища напруженість – повна відсутність взаємодій і зв'язків між членами суспільства, найнижча – повна сталість таких зв'язків і відсутність свободи їх змінювати.

Згадані три стани в такому разі виглядають наступним чином:

Стан 1. Соціальна тканина дуже щільна, повсякденні взаємодії повторюються незмінно. Напруженість відсутня, але відсутня і свобода. Прогноз для таких станів: такі суспільства можуть існувати довго, не демонструючи жодного поступу чи прогресу у разі закритості і відсутності зовнішніх викликів – від соціальних до природних.

Стан 2. Напруженість зростає, зв'язки частково руйнуються, змінюється, стають більш вільними. При цьому зростає і свобода. І тут ріст напруженості можна сприймати як позитив, що дає адаптивні можливості для суспільства у відповідь на зовнішні виклики. Рухливість спільнот і мереж збільшується, але

вони не руйнуються зовсім, даючи місце ініціативі, але і залишаючись певним соціальним тілом для тих, хто до них належить. Прогноз для такого стану – це коридор балансу між свободою і напруженістю, він відкриває шлях для розвитку, прогресу. Це той коридор, в якому йдуть процеси модернізації та лібералізації.

Стан 3. Щільність соціальної тканини слабшає ще сильніше. Спільноти і мережі – нетривкі і ненадійні. Свобода зростає, але і напруга теж зростає. Соціальні взаємодії значною мірою зруйновані, індивідуалізованість суспільства досягає критичної межі. Це те, про що свого часу попереджав нас З. Бауман [3]. В цьому разі зростання як напруженості, так і свободи мають розцінюватись як ризики і небезпека для суспільства. Це точка кризи, біфуркації, можливо навіть точка виходу на революційну ситуацію. Прогноз для такого стану – проблематичний. Нелінійні моделі говорять про те, що в точках біфуркації суспільство виходить на межу лише варіативної прогнозованості. Все залежить від маленького випадку, який може штовхнути події в той чи інший бік. Ця випадкова флуктуація – Чорний лебідь – не є причиною наступних подій, а лише тригером. Причина – в тих чинниках, що привели до зростання напруженості і виходу її на критичну межу. І цій точці суспільство втрачає керованість. І потрібний дуже тонкий менеджмент, який би не допустив виходу на цей критичний рівень соціальної ентропії – напруженості. Мистецтво цього менеджменту не лише в продукуванні хороших законів, а і у відстеженні того, в які мережеві практики взаємодій ці закони перетворюються, як вони працюють на руйнування – збереженні соціальної тканини. Бо соціальна напруженість, а звідти і інтенція до соціальних змін, зароджується саме на цьому рівні, що не часто привертає увагу соціальних менеджерів.

1. Бевзенко Л. *Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2018. №3. С. 43-74. (Частина 1); 2018. 4. С. 73-104.

2. Бевзенко Л.Д. *Соціальна самоорганізація. Синергетическа парадигма: можливості соціальних інтерпретацій*. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2002. 437с.

3. Бауман З. *Індивідуалізоване об'єднання*. М.: Логос, 2002. – 390 с.

4. Талеб Н. *Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости.* Азбука, КоЛибри. 2015. 736с.

5. Cleveland, J. *Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities.* 1994. URL: <https://slideshare.net/johncleveland/complexity-theory-basic-concepts>

КОНЦЕПЦІЯ «РЕЗОНАНСУ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНОЇ АКСЕЛЕРАЦІЇ

Мельніков А. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Розвиток соціологічної теорії невинно продукує новітні концептуальні сенси, які поступово зміщують сталі системи ідей та надають їм характер сучасної класики. Не втрачає актуальності не лише аналітичне засвоєння цих новітніх розробок, але і пошук оптимальних форм їх подальшої інтеграції до загальної структури соціологічного знання. З урахуванням специфіки поточних соціальних змін, зростає інтерес до теорії соціальної акселерації, яка набуває статусу одного із провідних напрямів досліджень темпоральних параметрів сучасності.

Теорія соціальної акселерації поєднує розробки декількох зарубіжних соціологів, зокрема німецького соціолога Гартмута Рози, у роботах якого сформульована низка базових положень щодо процесів прискорення соціального життя у «високошвидкісному» соціумі [1-2]. На засадах критичної теорії Роза визначає соціальну акселерацію як «збільшення певних кількісних показників на одиницю часу..., або... як редукцію об'єму часу на деяку фіксовану кількість» [2: 65]. Виокремлюється три головні виміри соціальної акселерації: технологічна акселерація (комунікації, транспорт, виробництво та управління); акселерація соціальних змін (культура, інституційна система та інтерсуб'єктивні інтеракції); акселерація темпу особистого життя (інтенсивність та полісинхронність повсякденних практик).

Високошвидкісне суспільство, за Розою, не лише призводить до «стиснення» або «компресії» сучасності, але й спричиняє діалектичний перехід від кількісного прискорення соціальних змін до якісного перетворення суб'єктивного досвіду та колективної свідомості. Проте, попри очевидні позитивні аспекти акселерації, цей процес породжує масштабні негативні наслідки, що відбиваються у загальному «відчуженні» [3] та комплексній кризі одночасно на екологічному, політичному та психічному рівнях.

Результати дослідження шляхів подолання кризи Роза втілює у концепції, за якою терміновість, агресивна настанова, прагнення до підпорядкування та контролю, що є характерними для процесу акселерації, протиставляються «модусу резонансу» (лат. *resono* – відгук) або ефекту екзистенційної залученості, захвату, схвильованості та натхнення, які виникають у відношенні до певних соціальних, природних або матеріальних об'єктів та обумовлюють трансформативний досвід. Сутнісною ознакою резонансу є «непідвладність» (*Unverfügbarkeit*) таких об'єктів, неможливість їх повного контролю через владні, економічні або інші засоби [4].

У структурному значенні виокремлюється три основні виміри або осі резонансу:

- *соціальний вимір* (горизонтальна вісь) — відношення до інших індивідів (кохання, любов, дружба, громадянська позиція);
- *матеріальний вимір* (діагональна вісь) — відношення до природних речей та артефактів;
- *екзистенційний вимір* (вертикальна вісь) — відношення до існування, життя або всесвіту як такого.

У підсумку, інституційно обумовлене набуття модусу резонансу у сучасних суспільствах є формою проактивного відношення до негативних наслідків соціальної акселерації та тенденції всебічної ескалації. Якість соціального життя, у перспективі даної ключової тези, визначається загальним буттєвим досвідом або онтологічним відношенням до світу, які повинні стати предметним орієнтиром для соціології у дослідженнях соціальної реальності.

1. *High-speed society: social acceleration, power, and modernity* / H. Rosa, W. Scheuerman, eds. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2009.

2. Rosa H. *Social acceleration: a new theory of modernity*. New York: Columbia University Press, 2013.

3. Rosa H. *Alienation and acceleration — towards a critical theory of late-modern temporality*. Malmö/Århus: NSU, 2010.

4. Rosa H. *The Uncontrollability of the world*. London: Polity, 2020.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ, КОНЦЕПЦІЙ ТА МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

Безрукова О.А., Боровський О.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Незважаючи на те, що соціологічна наука почала досліджувати політичну протестну поведінку відносно нещодавно, в результаті чого ще продовжуються вестися дискусії щодо понятійно-категоріального апарату та дослідницьких меж, вже є ґрунтовні теоретичні напрацювання з даної тематики.

На думку дослідників, вперше дослідження політичного протесту у межах більш ширшого теоретичного підходу відбулося у концепції соціальної дії Макса Вебера. Згідно неї, соціальними діями визначаються такі вчинки індивідів, які мають певний суб'єктивний сенс та які орієнтуються на дії інших індивідів. Відповідно, під діями політичного протесту розуміють таку поведінку індивідів, яка направлена на повалення політичної системи в цілому або її окремих частин в тому випадку, коли остання стає перешкодою для їх функціонування [1:11]. Тобто визначальним для розуміння будь-якого політичного протесту є не стільки дослідження поведінки окремих учасників протесту, скільки аналіз мотивів та установок, що змушують їх вдаватися до подібних дій.

Серед інших теоретичних підходів, які займаються дослідження політичної протестної поведінки можна виокремити наступні. *Концепція колективної поведінки* поєднує в собі низку теорій, які пов'язуються між собою гіпотезою про існування такого інституційного утворення, що може зазнати кризи внаслідок впливу такого різновиду колективної поведінки як політичний протест. Теорія мобілізації ресурсів розвинулась у 70-х років ХХ століття в працях А. Обершола, Ч. Тіллі, Дж. МакКарті, М. Залда та ін.

На відміну від концепції колективної поведінки, яка досліджувала політичні протести індивідів як спонтанні та масові невдоволення, ірраціональні за своєю суттю, *теорія мобілізації ресурсів* акцентує увагу на розгляді протестів як прояву раціональних та свідомих дій індивіда. Досить популярною у

поясненні політичної протестної поведінки є *теорія відносної депривації*, основні положення якої представлені у працях С. Стауффера, Р. Мертона, В. Руїнсімана, Т. Гара та інших.

Однією із нових концепцій для пояснення політичного протесту є *теорія ідентичності* (Г. Блюмер, Ф. Фрідмен та інші). Дана теорія зосереджується на дослідженні колективної ідентичності, оскільки наявність спільної ідентичності дозволяє поєднувати не лише прагнення окремих індивідів, але й координувати їх дії таким чином, щоб досягти найбільшого синергетичного ефекту [2:47].

Важливою характеристикою як протестної поведінки, так і будь-якої іншої, є її ціннісна складова. Усвідомлене ставлення індивідів до об'єктів навколишньої реальності як до цінностей дозволяє сформувати відповідний набір ціннісних орієнтацій, які опосередковано впливають на їх поведінку через соціальні установки. Важливість аксіологічного аспекту у індивідуальній чи груповій поведінці викликає потребу у його ретельному дослідженні шляхом використання численних методик, серед яких можна виділити методики дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокача, Г. Хофстеде та Ш. Шварца [3].

Кожна з даних методик формується на підставі застосування в їх основі різних теоретичних орієнтирів. Наприклад, методика Мілтона Рокича базується на виокремленні кінцевих цінностей-цілей та проміжних цінностей-засобів; методика Герта Хофстеде – на цінностях, які характеризують особливості індивідуальної взаємодії; тоді як методика Шалома Шварца – на цінностях, що об'єднуються у мотиваційні ціннісні орієнтації. Досить ґрунтовно здійснювався розгляд взаємозв'язку ціннісних орієнтацій із протестною поведінкою у концепції Рональда Інглхарта та Макса Каазе, Ханса-Дітера Клінгемана та інших.

Дослідник Р. Інглхарт передусім розглядав впливи цінностей матеріалізму чи постматеріалізму на політичну поведінку індивідів та соціальних груп, оскільки об'єктом уваги даних цінностей передусім виступають політичні та економічні характеристики суспільних відносин [4].

В подальшому дослідження культурної та ціннісної складових у політичній поведінці, зокрема протестній поведінці соціальних суб'єктів

здійснювалося іншими дослідниками, зокрема М. Каазе, Х.-Д. Клінгеманом та Ван Детом, які продовжували традиції Р. Інглхарта [5].

Таким чином, дослідження ціннісного виміру протестної поведінки як складової соціальної реальності дозволяє більш глибоко підійти до розуміння сутності протестних дій, а також їх характеристик та спрямованості.

Отже, політична протестна поведінка розглядається в соціології як активні/пасивні, а також конвенційні/неконвенційні форми політичної участі індивіда (спільноти), що націлені на здійснення впливу на прийняття політичних рішень з метою відстоювання власних інтересів та поглядів, шляхом вираження незгоди з конкретними діями влади чи існуючим політичним режимом (курсом) у вигляді негативних публічних реакцій. Такий підхід до визначення дозволяє сучасним дослідникам використовувати теоретично обґрунтовані підходи до побудови дизайну конкретних емпіричних досліджень протестної поведінки в сучасному українському суспільстві.

1. Травлос Т. С. *Феномен протесту в політичному процесі сучасної України*: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Тетяна Сергіївна Травлос; наук. кер. С. І. Ростецька; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – Одеса, 2017. 192 с.

2. Берестова Г. *Класифікація політичного протесту*. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2015. Вип. 5. С. 226-232.

3. Шайгородський Ю. *Цінності як детермінанти суспільного розвитку. Сучасна українська політика*. Вип. 26. К.: Український центр політичного менеджменту. 2012. С. 219 - 228.

4. Inglehart R. *Welze Ch. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press. 2005. 344 p.

5. Шульц Э.Э. *Политическая теория социального протеста от Аристотеля до Гоббса*. Приволжский научный вестник. 2014. № 1 (29). С. 118–124.

КОМБІНОВАНІ ЯВИЩА ЯК РИСА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Катаєв С. Л.

Класичний приватний університет м. Запоріжжя

Комбіновані явища – це результат поєднання, з'єднання в певні комбінації різних за сутністю та природою елементів. Сучасні суспільні трансформації створюють унікальний історичний тип суспільства, яке можна позначити як комбіноване суспільство.

Важливою якістю сучасного суспільства є поєднання властивостей традиційного, модерного та постмодерного суспільства. Комбінація цих властивостей створює своєрідний тип суспільних явищ, які не можуть бути пояснені в одномірній логіці того чи іншого типу суспільства. Постмодерний компонент виявляється в наявності новітніх технологічних перетворень, суттєва роль яких невинно зростає, в інформаційно-комунікативних технологіях як у виробництві, так і інших сферах суспільного життя. Модерний компонент виявляється у великій частці масового виробництва, у способі життя значної кількості населення та інших типових явищах суспільства епохи модерну. Традиційний компонент виявляє себе у наявності значної кількості людей, що заняті у сільському, слабо механізованому господарстві, наявності анклавів, де поширене натуральне господарство тощо. Комбінований тип сучасного суспільства виявляється також у поєднанні у населення цінностей, художніх смаків, творів мистецтва та інших духовних явищ, що характерні для традиційного, модерного та постмодерного суспільств. Мозаїчний, вкрай різномірний характер суспільної свідомості породжує непорозуміння між різними верствами населення, ускладнює міжпоколінні відносини.

Традиційні, модерні та постмодерні якості не діють окремо одна від одної, а створюють конгломерати, комбінації суспільних, технічних і духовних явищ, що проявляють себе одночасно як своєрідні утворення.

Одним із прикладів такого утворення в економіці є об'єднана територіальна громада. Об'єднані територіальні громади утворилися завдяки масштабній реформі децентралізації. Їх створення обумовлене необхідністю забезпечити організаційні, матеріальні та фінансові умови для самостійного

господарювання сільських громад. ОТГ є адміністративним утворенням, а водночас і господарською організацією, адже здійснює виробництво сільськогосподарської продукції. Громада як традиційна спільнота в якості ОТГ є одночасно явищем модерного суспільства, адже має ознаки організації міського типу.

У політиці комбінуються демократичні й авторитарні засоби упорядкування суспільства. Люди поступаються свободою задля посилення безпеки. Поєднання національних традицій та сучасних політичних уявлень породжує дивні політичні конструкції, які не можна зрозуміти без концепту комбінованого суспільства.

Прикладом комбінювання архаїчних за походженням явищ та сучасності є теорії архетипики. Академія державного управління пропонує застосовувати або враховувати архетипи для вдосконалення публічного урядування [1]. Згідно теоріям К. Юнга та Ж. Дюрана архетипами виступають герої давніх міфів, легенд, епосів. Архаїчні образи грецьких міфів застосовуються в брендах, рекламі [2], менеджменті [3], для пояснення поведінки сучасних людей [4] тощо.

В мистецтві також дуже поширеним є явище поєднання архаїки та модерну. Прикладами можуть слугувати фолк-рок, дуети, що поєднують реп та звичайну пісню. Архаїка та сучасність не окремо, а в різних комбінаціях слугують джерелом натхнення для живопису, театру і та інших видів мистецтва.

На ментальність сучасних людей накладаються архаїчні компоненти, що слугує для розуміння значного числа політичних, економічних, соціокультурних явищ та процесів.

1. Публічне урядування: збірник. № 2 (3) червень 2016. Київ.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2016. 266 с.

2. Коротовских Н. *Факелы свободы. Архетип Бунтарь*. URL: <https://nataliko.ru/fakely-svobody-arkhetip-buntar>

3. Донченко О. *Вступ до «архетипового менеджменту»*. Психологія особистості. 2012. №1(3).

4. *Архетипическая педагогика*. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Archetypal_pedagogy

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ / АМЕРИКАНІЗАЦІЇ У ХХІ СТОРІЧЧІ

Арсенко А.Г.

Інститут соціології НАН України

В міжнародній соціології налічується близько тисячі визначень глобалізації. Одне з них належить 42-му президентові США Б. Клінтону. Відповідаючи на запитання, що таке глобалізація, він заявив: «Глобалізація – це американізація». На думку американських соціологів, «Американізацію можна визначити як потужний односпрямований процес, який має тенденцію подавлювати конкуруючі процеси (наприклад, японізацію), а також міць локальних сил, що можуть протистояти, модифікувати та / або перетворювати американські моделі в гібридні форми» [1: 35]. Для надання глобалізації гламурного іміджу можновладці США прикладають чимало зусиль до популяризації міфів про неї виключно як об'єктивний процес, вигідний для всіх країн. З цією метою вони порівнюють її з Світовим океаном, приливні хвилі якого з часом приб'ють всі човни світової економіки до заповітного берегу щастя. Американський соціолог Т. Фрідман вважає, що десь у 2000 р. ми вступили у плоский світ Глобалізації 3.0, доступний окремій особистості для участі у глобальному співробітництві. «Жителі усіх куточків плоского світу уже користуються його плодами. Глобалізація 3.0 дозволяє підключитися до гри величезній масі людей, і братимуть участь у ній усі кольори людської веселки» [2: 17].

Незважаючи на те, що глобалізація сприймається багатьма як синонім американізації, трудовий народ «усіх кольорів людської веселки» як у США, так і в інших капіталістичних державах більше втратив, ніж одержав від залучення до «плоского світу». На доказ цього досить послатися на недавні масові виступи афро-американців у США під гаслом «Життя чорних має значення!». В які добродесні одяги не виряджався б капіталізм у просуванні пропагандистських концепцій глобалізації, він, як пише відомий єгипетський економіст С. Амін, «не може породити нічого, крім посилення нерівності між народами (глобальної поляризації) і всередині самих народів (глобального Півдня і Півночі)» [3: 41].

Наслідки глобалізації свідчать про те, що сьогодні, як правило, багаті багатіють, а бідні бідніють в країнах і Півдня, і Півночі.

З 2015 р. найбагатший 1% сильних світу цього володіють більшим багатством, ніж все інше населення планети. З кожним роком на їх частку припадає все більший шматок світового «економічного пирога». В даний час 1% багатіїв Землі має в два рази більше багатство, ніж 6,9 млрд. чол. Майже половина світового населення – 3,4 млрд. чол. – живуть на 5,5 дол. США на день. Щорічно в світі 100 млн. чол. виштовхуються в анклав бідноти в результаті оплати дорогих медичних послуг. 258 млн. дітей (кожна п'ята дитина) не мають можливості відвідувати школу [4]. В цьому контексті колишній президент США Дж. Картер ще в 2001 р. відмічав: «Якщо ви абсолютно неписьменні і живете на 1 долар на день, переваги глобалізації ніколи не приходять до вас» [5]. В наш час вони не прийдуть і до багатьох з тих, хто в умовах галопуючої дорожнечі змушений виживати на 5,5 дол. на день.

У 2020 р. в умовах пандемії «Covid-19» 500 найбагатших людей світу стали багатшими на 1,8 трлн. дол. США і довели своє сумарне багатство до 7,6 трлн. дол. США. Отримана ними надбавка до раніше накопиченого багатства у 2020 р. дорівнювала сумарним заробіткам 165 млн. американців за все трудове життя. Фінансовий переділ світу в умовах нинішньої пандемії та економічної кризи, за даними ООН, відправить до лав крайньої бідноти додатково 207 млн. чол. і до 2030 р. доведе чисельність мешканців Землі, що живуть у крайній бідності, до одного мільярда. В авангарді глобального переділу доходів і багатства в XXI ст. йдуть США, де мешкають сьогодні 9 з 10 найбагатших людей на Землі. Вони володіють більш ніж 1,5 трлн. дол. США. В той же час більше 50% дорослих американців живуть в домогосподарствах, які втратили дохід в результаті пандемії, 26 млн. американців відчували нестачу продовольства в кінці 2020 р., 12 млн. мали заборгованість по оплаті житла на рівні близько 6000 дол. [6]. Таким чином, глобалізація по-американськи навіть для американських громадян є вулицею з одностороннім рухом на користь «грошових мішків».

1. Ritzer, G., Stillman, T. *Assessing McDonaldization, Americanization and Globalization*. In: Beck, U., Sznaider, N., Winter, R. (eds.). *Global America? The Cultural Consequences of Globalization*. Liverpool: Liverpool University Press. 2003
2. Фридман, Т. *Плоский мир: Краткая история XXI века* / пер. с англ. Л. Колопотина. М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ. 2006
3. Амин, С. *Вирус либерализма: перманентная война и американизация мира* / Пер. с англ. Ш. Нагиба, С. Кастальского. М.: Издательство «Европа». 2007.
4. *Extreme inequality and essential services*. URL:: <https://oxfam.org/en/what-we-do/issues/extreme-inequality-and-essential-services>.
5. *The United States and Globalization*. URL: <https://theglobalist.com/the-united-states-and-globalization>.
6. Conley, J. *500 Richest People Added \$1.8 Trillion to Combined Wealth in 2020. January 2*. URL: <https://portside.org/2021-01-02/500-richest-people-added-18-trillion-combined-wealth-2020>. 2021

ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЇ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ

Паращевін М.А.
Інститут соціології НАН України

В релігійних вченнях та діяльності релігійних організацій та груп завжди містилися два начала – консервативне та динамічне. Тобто релігія намагалася зберігати існуючі системи соціальних відносин, освячуючи їх, але також ставала джерелом або чинником різноманітних соціальних змін. І перший і другим напрям впливу на соціальну статистику та динаміку були достатньо потужними (або й вирішальними) в архаїчних, до модерних суспільствах, коли релігія була одним з ключових соціальних інститутів. Епоха модерну стала часом очевидного зменшення суспільної значущості релігії, здатності останньої визначати перебіг суспільних процесів. Панівним трендом соціологічного дослідження релігії був аналіз ходу її соціального занепаду й розуміння її впливу як залишкового, який не має перспективи. Наприклад, обґрунтовуючи значення європейської Реформації для формування капіталістичних відносин М. Вебер зазначав, що такий вплив справа минулих часів, і розвинений капіталізм є самопідтримуючою системою, яка вже не має конотацій з релігією [1]. Проте остання чверть ХХ ст. надала багато аргументів (Ісламська революція в Ірані, зростання ролі радикального ісламу та фундаменталістських християнських течій тощо) проти таких узагальнень, а релігія знову потрапила у фокус уваги дослідників соціальних змін. Наприклад Х. Казанова аналізував значення релігійних акторів в низці країнах світу саме з погляду їх впливу на значущі зміни [2]. Проте так само, як у випадку з глобальними узагальненнями розробників та прихильників теорії секуляризації, глобальні узагальнення щодо нинішнього впливу релігії на суспільство будуть досить малоінформативними. Характер суспільно-релігійних взаємодій має велику варіацію в різних суспільствах, тому важливо враховувати локальні контексти таких взаємодій.

Розглядаючи проблематику значення релігії для соціальних змін необхідне врахування кількох моментів. По-перше – яких саме змін прагне релігія? Адже зміни можуть полягати у створенні чогось нового, чого ще не було, але так само

й у відновленні чогось, що вже мало місце. Світові релігії загалом, та домінуюче в Україні православ'я зокрема, більш схильні саме до другого варіанту, оскільки їх ідеал походить з минулого, а теперішнє розглядається скоріше як більше чи менше спотворення ідеалу. Проте зважаючи на неможливість однозначного відновлення старого (як з огляду на небажання існуючих соціальних суб'єктів суттєво змінювати існуючий стан, а також недостатнє знання про це минуле, що призводить до його уявного конструювання), все одно формується щось нове, принаймні як гібрид старого та нового.

Другим моментом є ставлення релігійних суб'єктів до змін, тобто чи вони намагаються сприяти останнім, чи навпаки прагнуть їм запобігти, зберегти наявне становище. В останньому випадку здійснення змін може ускладнюватися, або й блокуватися. В нинішній ситуації в Україні ми маємо обидва напрями дії (наприклад, ПЦУ підтримує зміни, спрямовані на наближення нашої країни до розвинених країн Заходу, натомість УПЦ чинить опір таким діям).

По-третє, релігія може мати різний стосунок до реалізації змін. Адже вона може бути безпосереднім агентом змін (як це мало місце, наприклад, в часи появи ісламу), або бути лише одним з чинників змін (зокрема й інструментом інших суспільних суб'єктів). В Україні ми вочевидь маємо справу саме з другим варіантом, що визначається тією конфігурацією функціонування релігії, який має місце в нашій країні. Адже можливості релігії впливати на соціальні зміни (або й викликати їх) залежать від двох моментів: 1) наявності в пов'язаних з релігією ідеях, або у певних релігійних організацій чи груп, прагнення до таких змін; 2) наявності ресурсів (людських та матеріальних) для реалізації таких прагнень. Якоїсь цілісної програми соціальних змін у релігійних суб'єктів нашої країни немає, їхнє ставлення до змін є скоріше реактивним (за чи проти змін, ініційованих іншими). Ресурси також є доволі обмеженими. В результаті релігійні суб'єкти не здатні ані вести за собою суспільство до змін ідейно, ані нав'язати ці зміни силоміць.

Водночас необхідно зважати на той момент, що наведена оцінка стосується поточної ситуації та близького майбутнього. Але роль релігії у

соціальних змінах може бути не лише «тут і зараз», але й пролонгованою, накопичувальною. Згадаймо, що М. Вебер зазначав, що протестантизм не миттєво, а протягом тривалого часу сформував специфічне ставлення до праці та взаємовідносин між людьми. Тобто його вплив виочевиднився лише постфактум. Подібним чином поточна боротьба за поставу національної православної Церкви відбувається багато в чому на очікуваннях, що діяльність такої Церкви з часом (не визначеним) сприятиме зростанню національної самосвідомості. Тож цілком можливо, що вплив релігії в соціальні зміни, які матимуть місце в Україні, реалізується і стане зрозумілим у віддаленому майбутньому.

1. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму* / Переклав з нім. О.Погорілий. К.: «Наш формат», 2018. 216 с.
2. Casanova J. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press. 1st edition, 1994. 330 pp.

«НОВИЙ БАТЬКО» В ПАРТНЕРСЬКІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї

Степико В.П., Каленська Я.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

В сучасному суспільстві та науковому дискурсі значний інтерес викликає проблема розбудови партнерських стосунків в сім'ї у зв'язку зі зміною рольової функції в ній чоловіка і жінки. З одного боку, сучасна жінка вже не пов'язує своє життя тільки з домашнім господарством, турботою про членів родини, а намагається отримати вищу освіту, побудувати кар'єру, реалізувати свій особистісний потенціал. З іншого боку, сучасний чоловік не є основним главою сім'ї, призначення якого полягає у матеріальному забезпеченні своїх рідних, він все більше залучається по догляду, розвитку і вихованню дітей та ділить порівну з дружиною сімейні обов'язки.

При цьому сучасні батьки розширюють досвід взаєморозуміння та підтримки як поміж собою, так і по відношенню до дітей, намагаються зробити значний внесок в їх розвиток, надають можливість проявити та розвинути свій особистісний потенціал, засвоїти цінності важливі для самоствердження. Це зумовлює поширення практик партнерства, в яких чоловік і жінка намагаються спільно виконувати домашні та сімейні обов'язки з метою забезпечення самореалізації кожного члена сім'ї, що сприяє заміщенню практик «традиційного батька» та «відсутнього батька» практиками «відповідального батька» та «нового батька» [1: 103].

Хоча сьогодні у більшості сімей дружина залишається основним виконавцем домашньої роботи. Це показало дослідження, проведене соціологічною групою «Рейтинг»: на думку опитаних частіше у їхній сім'ї (парі) жінка готує їсти - 64% опитаних. Лише близько чверті зазначили, що ця роль у їхньому союзі поділена порівну. Обов'язки з виховання дітей та заняття господарськими справами також, на думку опитаних, покладені на жінок (52% та 43% респондентів відповідно). Водночас стосовно виховання дітей, на відміну від господарських справ, опитані дещо частіше зазначали, що ця роль поділена у їхній парі порівну. Натомість головування в сім'ї (парі) дещо частіше

покладається на чоловіків – такої думки дотримуються 39% опитаних, стосовно жінок так вважають 29% респондентів, і порівну розділяють цю роль також 29% опитаних. Більше половини опитаних вважають, що в їхній сім'ї (парі) більше заробляє саме чоловік, 23% – такої думки про жінок, 17% – вважають, що обидва заробляють приблизно однаково [2].

В той же час дослідження, яке було проведене Київським міжнародним інститутом соціології спільно з Мінсоцполітики на замовлення Фонду народонаселення ООН в Україні у рамках кампанії «Щастя у 4 Руки» показує, що майже 50% жінок, які виконують більшу частину домашньої роботи, готові поділити її порівну зі своїми партнерами, що є свідченням прагнення жінок до рольових змін. Водночас близько 26% жінок згодні віддати тільки частину домашніх обов'язків. А досить великий відсоток жінок - від майже 4% до 8%, - не готові віддати чоловікові навіть їх частину. Показовим також є великий відсоток чоловіків (майже 57%), які згодні взяти на себе лише невелику частину домашніх обов'язків. Лише 22 % чоловіків погоджуються порівну ділити з жінками домашні обов'язки в тих українських сім'ях, де більшість хатньої роботи виконує дружина [3].

Певною подією, яка пов'язана з позитивними зрушеннями в подоланні поширених гендерних стереотипів, стало те, що 1 грудня 2020 року народні депутати прийняли за основу проект Закону №3695 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною». Прийняття цього закону дозволить забезпечити рівні можливості матері та батька на догляд за дитиною та поєднати трудову діяльність із сімейними обов'язками і усунути законодавчі прогалини, які обмежували право чоловіка на відпустку для догляду за дитиною. Хоча дослідження Українського центру соціальних реформ показують, що 36% українських чоловіків вважають, що вони просто не здатні піклуватися про немовля. Більше половини з них — 63%, думають, що купання, зміна підгузків та годування дитини є обов'язками виключно матерів. Але вже трохи більше половини опитаних чоловіків вірять, що домашні обов'язки мають порівну ділитися між чоловіком та жінкою [4].

Журналіст Артем Чапай узагальнив власний досвід своєї декретної відпустки в книзі «Тато в декреті». Він зазначив, що основна проблема залучення чоловіків в нашій країні по догляду за дитиною полягає в тому, що сім'я в такій ситуації безумовно втрачає фінансово [5], оскільки жінці значно важче знайти високооплачувану роботу. Тому не випадково в Україні чоловіки рідше вдаються до такого кроку як декретна відпустка по догляду за дитиною, ніж в країнах Західної Європи. В Україні поки що максимум 3% чоловіків користуються правом піти у декретну відпустку. В той час, як згідно даних Фонду соціального страхування Швеції, за результатами 2019 року, на чоловіків припадає 46% тих, хто пішов у декретну відпустку. Але Швеції знадобилося 20 років на те, щоб прийняти «чоловічий» декрет [6].

Позитивним є досвід розбудови партнерських стосунків у сім'ї набутий у «Тато-школі», яка була створена на базі другого міського полового будинки в м. Вінниці при допомозі шведських тренерів-консультантів і Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Метою діяльності «Тато-школи» є підготовка майбутніх батьків до народження дитини та залучення чоловіків до активної участі у вихованні дітей на принципах рівної відповідальності з матір'ю дитини. Наукові дослідження показують, що діти, в сім'ях яких є батько, краще адаптовані до життя. Але тільки за умов, якщо в них склалися близькі та довірливі відносини з батьком, який приймає активну участь в їх житті.

Саме тому, залучення чоловіків до активних практик батьківства є дуже важливим кроком вдосконалення та розвитку сімейних відносин. Але це складний і тривалий процес формування партнерських відносин у сім'ї, де батьки мають спільно визначати розподіл своїх ролей та враховувати потенціал кожного і особливості сімейної ситуації. Можна прогнозувати, що сучасні батьки вже не зможуть/схочуть повернутися до традиційних практик старшого покоління, які базувалися на архаїчному сприйнятті жінки, чоловіка, дитини та їх світу.

1. Дашенкова Н., Коробкіна Т. *Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві*. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia%20fenomenu_2012.pdf

2. Роль жінок в українському суспільстві. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenshin_v_ukrainskom_obschestve.html
3. Чи згодні українці змінити стереотипи, розділивши порівну домашні обов'язки та догляд за дітьми? URL: <https://ukrinform.ua/rubric-presshall/1905340-chi-zgodni-ukrajints-zminiti-stereotipi-rozdilivshi-porivnu-domashni-obovyazki-ta-doglyad-za-ditmi-rezultati-doslidjennya-zala-1.html>
4. Як американські тата поводять себе з дітьми. URL: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/den-batka-ukrajina-2020-yak-amerikanci-vihovuyut-ditey-ostanni-novini-2476679.html>
5. Чапай А. *Тато в декреті*. Харків: Vivat, 2016.
6. *Две недели равноправия. В Украине отцы получают право уйти в декрет.* URL: <https://focus.ua/ukraine/469933-dve-nedeli-ravnopraviya>

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Черній Л. В.

Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Сьогодні Україна переживає складні часи соціально-політичної, соціально-економічної трансформації. Низький рівень життя, зростання безробіття, пандемія, зниження рівня довіри населення до владних інституцій, невпевненість у майбутньому, нестабільний психологічний стан та інші негативні тенденції призвели до збільшення кількості таких складних соціальних явищ, як алкоголізм, наркоманія, сирітство, злочинність, насильство тощо. Відповідно до окреслених тенденцій на загальнодержавному рівні створюються соціальні інститути, спрямовані на вирішення цих проблем. Для підвищення ефективності їх діяльності використовуються інноваційні методи, серед яких особливе місце належить соціальній рекламі [2, с. 57]. Зокрема, соціальна реклама має потужний потенціал для коригування соціальних стандартів, впливу на моральні цінності. Вона може проникати у формування поведінкових психологічних стереотипів, ефективно впливати на світогляд цільової аудиторії. Реклама занадто потужний інструмент, аби використовувати його виключно в комерційних цілях.

У ХХІ столітті соціальна реклама стала потужним інструментом інноваційних трансформацій у сучасному світі та у боротьбі за подолання більшості соціальних проблем. Вона знаходиться в медіа просторі поряд з комерційною та політичною, але кардинально різниться від них основною ідеєю, мотивом, метою, характером аудиторії, предметом та тематикою. Це формує особливе сприйняття дійсності, звертає увагу громадськості на актуальні соціальні проблеми.

Сучасний ринок соціальної реклами в Україні перебуває на стадії становлення. Відсутній чіткий механізм її створення і поширення. Слід звернути увагу на те, що соціальна, комерційна та політична реклами взаємодіють та впливають одна на одну. Дієвість соціальної реклами для комерційних структур полягає в тому, що саме в цій сфері можна реконструювати сформовані базові

уявлення про соціальні взаємини, закликати до необхідної толерантності по відношенню до інших людей і соціальних верств, необхідного дбайливого ставлення до навколишнього середовища, життя та здоров'я тощо. Часто соціальна реклама виступає важливим елементом PR-стратегії, мета якої полягає у встановленні й зміцненні взаємовідносин зі своєю цільовою аудиторією [1, с.44]. Ефективність соціальної реклами полягає в результатах дії на визначену аудиторію, що проявляється в трансформації її негативних стереотипів і установок, зміні способу життя і поведінки, формуванні соціальних цінностей.

Таким чином, ефективність соціальної реклами полягає в соціальному регулюванні поведінки цільової аудиторії і заснована на соціальній відповідальності суб'єктів, якості та креативності соціальної реклами. Ефективність соціальної реклами можна визначити як результат дії на людей, що виявляється у вигляді змін їх цінностей, переконань і моделей поведінки. При цьому результат, який вона приносить, може проявлятися лише в довгостроковій перспективі.

В цілому слід зазначити, що, незважаючи на суспільну значимість феномена соціальної реклами, сьогодні існує цілий пласт невирішених проблем, пов'язаних з питаннями контролю і відповідальності за виготовлення та впровадження соціальної реклами, що призводить до її низької ефективності. Якісна соціальна реклама повинна створюватися для чітко визначеної цільової групи, думки якої повинні обов'язково враховуватися при розробці слогану соціальної реклами, а також дизайну плакатів, аудіо - та відеороликів, і, нарешті, при виборі інформаційних каналів передачі послання. Ідеї та посилення соціальної реклами повинні бути зрозумілими для тієї частини населення, якій вони адресовані. У якісній соціальній рекламі повинні враховуватися цінності, культурні звичаї і тенденції, стиль спілкування і спосіб життя цільової аудиторії [3].

В розвинутих країнах світу соціальна реклама вже давно стала окремим витвором мистецтва. Ефектна, креативна, інколи просто шокуюча, вона проникає у глибину свідомості кожної людини, змушує замислитися про свої дії,

а інколи навіть змінити стиль життя. Досвід розвинутих країн щодо її ефективності можна переймати з урахуванням особливостей українського менталітету. Зміст самої соціальної реклами повинен дати зрозуміти людям, чому вони мають це робити. *Соціальна реклама має призводити до змін, найкраще – поведінкових, щонайменше – інформаційних.* Жорстока чи більш м'яка соціальна реклама – об'єкт досліджень, які б дали відповідь на це питання. Крім цього, потребує ґрунтовного дослідження проблема ефективності соціальної реклами. Тому в Україні поки спираються на статистику і польові дослідження.

Отже, для того, щоб вплив соціальної реклами був дійсно ефективним, необхідно намагатися передбачити можливі ефекти (поведінкові, когнітивні, фізіологічні та впливи установок), а також обов'язково врахувати характер цільової аудиторії. Тільки в цьому випадку соціальна реклама буде впливати таким чином, що людина, дивлячись на рекламний продукт, буде замислюватися не тільки над самим оголошенням, а що найважливіше, над небезпекою своєї поведінки, наслідки якої можуть бути жахливими не тільки для людини, але і для суспільства в цілому.

1. Горбенко Г. *Проблеми застосування соціальної реклами в управлінні суспільними процесами в Україні.* Вісник Книжкової палати. 2014. № 3. С.42-45.

2. Мунтян І.В. Євтушок О.В. Гнатовська Д.О. *Соціальна реклама в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку.* Економіка харчової промисловості. Том 12, Випуск 2/2020. С.55-61.

3. Сидоренко І. *Чому соціальна реклама за кордоном дієвіша, ніж в Україні?* Українська правда. 2017. 5 вересня. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/09/5/226249>

ПОСТМОДЕРНІ СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ У ЦІННІСНОМУ ВИМІРІ

Бліхар М. П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сучасне суспільство знаходиться в процесі змін, які модифікують його природу та визначають спрямованість на майбутнє. Останні десятиліття характеризуються значущими соціальними змінами, що визначає необхідність історико-теоретичного дослідження теми «соціальних змін» для осмислення подій в суспільстві, вивчення рушійних сил, шляхів подолання їх негативних наслідків. У соціологічному аналізі соціальних змін ціннісний контекст (аксіологічний чинник) посідає особливе місце. Цінності у соціологічному дискурсі не лише пов'язані з людським вибором, але й є, на думку французького соціолога Е. Дюркгайма, головними «двигунами» поведінки людини та ціннісними ідеалами, на яких формуються та ґрунтуються цивілізації.

Вивчення соціальних змін, на думку П. Штомпки, – основне в соціології. Соціальну зміну він розглядає як перетворення суспільства від більш ранньої до більш пізньої стадії. Одним із досягнень автора є розгляд соціальної зміни, виходячи з концепції травми. При цьому травма розуміється як процес, що динамічно розгортається і проходить кілька стадій: від структурних та культурних передумов, які сприяють виникненню травми, до етапу її подолання. Одну з причин соціальних змін вчений вбачає у психології людини, її внутрішньому прагненні до змін та новацій.

Доба постмодерну – це пошук відповідей щодо відшукання людиною власних сенсів своєї екзистенції на шляху збереження власної індивідуальної неповторності під впливом продуктів глобальної масової культури. Споживання у цьому процесі стає провідним чинником, який уніфікує дії людей, породжує такі явища як «макдональдизація» (Дж. Рітцер) та уніфікацію споживчих практик. Наслідком культурної глобалізації виступає не тільки певна вестернізація, але й нові відносини між глобальним і локальним в культурному світі. Це породжує нове «ціннісне переосмислення». В економічно розвинутих країнах зростає тенденція до сталого споживання, що передбачає зміну поведінки споживачів від незбалансованих (неекологічних) форм до

збалансованих, ощадних та екологічно виправданих (концепція збалансованого споживання). Таке споживання – це, передусім, споживання з думкою про майбутні покоління й зорієнтоване на збереження і раціональне використання природних ресурсів, охорону здоров'я та навколишнього середовища.

Сьогодні ціннісна система суспільства опинилася під загрозою небезпек, пов'язаних з міжнародним тероризмом, кіберзлочинністю, міграційними викликами глобального характеру. Проблема національної безпеки, безпеки життя людини і суспільства набуває ціннісного змісту, ставить на порядок денний виживання цивілізованого світу. У результаті соціальних змін і соціальних трансформацій відбулися кардинальні зміни у суспільній свідомості. Зростання невизначеності, невпевненості, конфліктогенності тощо вимушують інтелектуалів замислитись над природою кризових явищ і пріоритетами подальшого розвитку людства. Як один із шляхів подолання глибоких суперечностей у суспільстві, на думку німецького соціолога Г. Клагеса є «ціннісний синтез», коли старі і нові цінності не обов'язково перебувають в опозиції одна до одної, а можуть у ментальності багатьох людей створювати продуктивну взаємодію і відповідним чином мати прояв у їхній реальній поведінці.

Американський соціолог Д. Белл у своїй теорії постіндустріального суспільства аналізує процес глобальних соціальних змін, передусім, на основі інформаційних змін. На його думку, нові глобальні зміни потребують утвердження нових ціннісних орієнтацій, а в кінцевому випадку – трансформації ціннісної системи сучасного суспільства. Серед ціннісних пріоритетів постіндустріального суспільства є знання та інформація. Основою суспільних перетворень стали ідея прогресу, особистісної свободи та креативності.

Одна із моделей сучасної ціннісної зміни належить американському досліднику Р. Інглегарту. Він вважає, що підґрунтям масштабних змін у політичній, культурній і соціальній сферах людського суспільства є його рівень соціально-економічного розвитку. Це означає, що соціально-економічний розвиток стимулює ціннісну зміну в певному напрямі, а саме від матеріальних цінностей, які пов'язані з потребами виживання, фізичної та матеріальної

безпеки, до постматеріалістичних цінностей, які виражають потреби самореалізації, зацікавленість якістю і комфортом життя.

Отож, як ми бачимо, проблема ціннісного контексту аналізу суспільних змін у сучасному суспільстві є достатньо варіативною. Саме тому сьогодні на порядок денний виходить проблема ціннісного вибору. В умовах постмодерних соціальних змін ця проблема спирається на забезпеченні безпекового простору для людської екзистенції на основі зменшення травматичної дії швидких соціальних змін.

ПАРАДОКСИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Шевченко С.Л.

Інститут соціології НАН України

Рівень освіти традиційно вважається незалежною змінною в емпіричних соціологічних дослідженнях, і практично всі масові дослідження, поряд із статеві-віковим та регіональним поділом, пропонують дезагрегацію отриманих даних за рівнем освіти. Водночас, *сама освіта*, її відповідність суспільним викликам, рівень задоволеності населення освітою, оцінки змін в галузі освіти тощо відносно рідко стає предметом масових досліджень. Серед масових загальнонаціональних досліджень останніх років вдалося знайти тільки поодинокі випадки, повністю чи частково спрямовані на вивчення освіти.

За даними МОН, із 14763 закладів дошкільної освіти 14559 – перебувають у комунальній та державній власності, і 204 – у приватній [4: 14]. Водночас, тільки в одному Києві можна побачити список з 248 приватних дитячих садків². Отже, приватний сектор освіти, зокрема дошкільної, розвивається швидше, ніж держава складатиме про нього враження.

За даними Моніторингу-2020, що проводиться ІС НАН України, серед проблем, які в даний час хвилюють респондентів найбільше, варіант «низька якість освіти» (один із 17-ти запропонованих для вибору, при цьому кількість виборів не обмежувалася) обрало 24,8%. Ця проблема значно більше турбує молодші та середні вікові групи, в той час як у групі 56+ років частота вибору цього варіанту різко знижується. Це зрозуміло з огляду на те, що в старшій віковій групі респонденти та їхні діти вже завершили отримання освіти. Є велика різниця між актуальністю цієї проблеми для мешканців міста та села. 29% містян обирають цю проблему як таку, що хвилює, тоді як серед мешканців сіл – 19,5%³. Ця різниця не пояснюється ні різницею в доходах, ні віком опитаних.

Об'єктивні дані, отримані в міжнародних дослідженнях з якості освітніх досягнень (дослідження PISA, в якому Україна вперше брала участь у 2018 р.),

---

² <https://sadiк.ua/kyev/chastnye-detsady/> Дані перевірені станом на 09.03.2021.

³ Різниця статистично значуща на рівні 99%.

демонструють істотну різницю між досягненнями учнів у містах та селах. «Середні бали учнів / студентів, які проживають у селах, хуторах і сільській місцевості, різняться від середніх балів їхніх однолітків з інших типів населених пунктів істотно. Середній бал учнів / студентів, які навчаються в сільській місцевості становить 420,6...Порівняно із великими містами цей показник – це різниця більше ніж у 2,5 роки навчання» [3: 80].

За результатами експериментальних розрахунків фахівців Інституту демографії, у 2010 р. ІВН (індекс вертикальної невідповідності, тобто частка зайнятого населення з вищою освітою, яка працювала за професіями, що не вимагали такого рівня освіти) становив 17,1%, і з цього часу тільки зростав. В 2017 р. (останні розраховані показники) він становив 27,6% [2: 165]. За розрахунками демографів, «найвищі показники вертикальної невідповідності властиві віковим категоріям 15–24 рр. та 25–29 рр. (36,99 і 27,19 % відповідно)» [1: 49]. Тобто саме молодь не може застосувати отримані під час навчання у виші знання, що в подальшому унеможливорює розкриття потенціалу людини та знижує рівень оплати праці та рівень життя загалом.

Невідповідність між кількісними та якісними показниками освіти в Україні є дуже значною. З одного боку, частка населення у віці понад 25 років з вищою освітою перевищила 40%, що перевершує середній показник багатьох країн. З іншого боку — «народжена сьогодні в Україні дитина провчиться у школі 13 років на час досягнення нею 18-річного віку, але після врахування якості навчання цей показник знижується до 10,2 років. Це означає, що у середнього учня 2,8 року навчання витрачаються неефективно або просто марнуються, не забезпечуючи навчання. В Україні цей розрив у показниках значно більший, ніж у країнах із високоефективними системами освіти» [5: 9].

1. Ільч Л.М., Саріогло В.Г. *Статистичне моделювання освітньо-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці // Демографія та соціальна економіка*, 2019, № 4 (38). 42-57.

2. *Населення України. Демографічний вимір якості життя*: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2019. 396 с.

3. *Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018* / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с.

4. *Освіта в Україні: виклики та перспективи*. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ. 2020. 292 с.

5. World Bank Group. 2019. *Review of the Education Sector in Ukraine: Moving toward Effectiveness, Equity and Efficiency*. World Bank, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32406>

**ІДЕОЛОГІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ МАЙБУТНЬОГО В
АВТОРИТАРНОМУ ТА ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
НА ПРИКЛАДІ СРСР ТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Жарко Я. Ю.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.

В просторі ідеологічного виробництва важливою складовою є робота з часовими модусами: модус минулого, який створюється політикою пам'яті, модус теперішнього, який може бути втіленим за допомогою установки порядку денного засобами масової інформації та модус майбутнього, який конструюється засобами футур-політики (особливо в рамках політичного дискурсу). Важливим місцем, в рамках ідеологічного конструювання часових модусів, виступає майбутнє. Актуальність дослідження ідеологічного конструювання майбутнього пов'язане з тим, що даний часовий модус утворює цільові координати для суспільства, які в кінцевому підсумку впливають безпосередньо на поточні соціальні зміни і процеси, виступаючи тим самим бажаним станом речей – ідеалом.

Теоретизування ідей щодо майбутнього розпочали ще перші соціологи. Потрібно зауважити, що сутність соціологічної науки з часів її засновника – О. Конта і його попередників, з яких можна виділити також утопіста А. Сен-Симона, була націлена на сприяння подолання недоліків наявного на той час суспільства, створюючи і представляючи «світу і місту» ідеальну (утопічну) альтернативу [1, с.13-14]. Автор гуманітарного вчення сучасності М. Шульц дає визначення соціології, яке цілком пояснює її інтерес до тематики майбутнього: «Соціологія – це колективне осмислення умов нашого соціального існування і потенціалу майбутніх змін; соціологію можна, також, розглядати як простір, в рамках якого суспільство осмислює себе, своє минуле, сьогодення і майбутнє» [2, с.86].

Визнаної функцією соціології за вченням Г. Зіммеля і Ю. Габермаса вважається діагностика часу. Проблематика суспільного ідеалу близька усім соціологам: як західним, так і вітчизняним. У роботах багатьох учених соціології, філософії, таких як Р. Козелека, Е. Тоффлера, З. Баумана, У. Бека,

Ж. Бодрійяра, С. Котла, Х. Ортега-і-Гассет, Є. Шацького, Дж. Форестера, Д. Медоуза, Г. Кана, О. Шпенглера та інших, було закладено основу сучасних наукових теоретизувань про майбутнє. На пострадянському просторі авторами, які вивчали проблематику майбутнього можна назвати В. Бестужева-Ладу, С. Переслегіна, Р. Вілкова, С. Гузеніну, Ф. Лазарева, В. Попова тощо [3, с.74]. Вітчизняні українські вчені, наукові інтенції яких торкаються тематики вивчення майбутнього та технологій прогнозування представлені широким колом дослідників різної спеціалізації соціологи, політологи, урбаністи, філософи, економісти та ін. Зокрема можна відзначити О. Власюка, М. Шульгу, В. Подшивалкіну, В. Воловика, М. Лепського, В. Патрушева, А. Ручку, Н. Абаніну та ряд ін. Вітчизняний дослідник проблематики майбутнього в його соціальному вимірі В. Гавеля зазначає: «Майбутнє виростає не з мрій про нього, а з фундаментальних сучасних факторів соціального розвитку, з вивчення сучасних непримиримих суперечностей і тенденцій розвитку для подальшого їх подолання» [4, с.11].

Отже, повертаючись до концептуалізації тематики нашого дослідження, ідеологічне конструювання майбутнього – це система політико-ідеологічних засобів, яка спрямована на створення образів майбутнього з метою мобілізації суспільства до цільових дій, або лише як спосіб «виправдання» сучасності і «пояснення» його подальших перспектив.

Для розгляду цієї проблематики, ми пропонуємо порівняти специфіку конструювання майбутнього в часи Радянського союзу та незалежної України.

По-перше, розглянемо ідеологічне конструювання майбутнього на початку утвердження Радянської влади. В. Ленін (як медіатор між К. Марксом і Радянським суспільством) «переносить» конструкт майбутнього – «побудова комунізму» в ідеологію СРСР. Відбувається громадська перцепція даного конструкту, а в об'єктивному фоні здійснюються спроби відтворення «комунізму» в практиках. Виникає ідея «прискорення» задля наближення до «комунізму» – «п'ятирічка за 4 роки». В кінцевому результаті, проєкт «комунізму» не реалізовується вже в пізній період СРСР і в суспільстві руйнуються надії щодо очікуваного майбутнього, зникає футуральна

направленість. На ідеологічному рівні конструюється ідея позначення часу як періоду «розвиненого соціалізму». Це поняття виникло як потреба позитивного пояснення глибокої системної економічної, політичної і ідейної кризи Радянського Союзу, як спроба відмови від власних принципів і заявлених програмних цілей. Також реальний або розвинений соціалізм втілював в собі сподівання радянського народу на краще майбутнє.

По-друге, розглянемо ідеологічне конструювання майбутнього в Україні після «Революції гідності». В системі футур-політики продукується образ «Європейської України». Здійснюється процес перцепції даного конструкту в масовій свідомості (починаючи від реформи декомунізації до фіксації вектору європейської інтеграції у програмних документах держави). На об'єктивному фоні відбувається згуртування суб'єктів національної ідентичності, зростання патріотизму, що впливає на характер протікання соціальних процесів: проходять «проєвропейські» реформи, відбувається укріплення позиції та захист державної мови, концептуалізуються на рівні державної політики поняття «державна безпека», «державна зрада», «зовнішній ворог», «гібридна війна», «державна-агресор», «національна ідентичність» та ін.

Отже, слід зазначити, що для будь-якої ідеології важлива система конструювання майбутнього. Вона націлена на рівень перцепції часу масовою свідомістю, що має різні темпоральні наративи, які необхідно уніфікувати. Головна мета – це згуртування, консолідація суспільства в рамках конкретної темпоральної стратегії, що в кінцевому підсумку створює певні рушійні сили, які впливають на хід соціальних змін. Ідеологічне конструювання майбутнього дає можливість реалізації суб'єктивного впливу на об'єктивний фон соціальної динаміки.

1. Романовский Н. В. *Будущее как проблема современной социологии*. Социологические исследования. 2015. № 11. С. 13–22.

2. Долгов А. Ю. Шульц М. С. *Варианты будущего: глобальные тенденции, альтернативные точки зрения и публичный дискурс*. Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. 2017. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2017-04-012-shults-m-s-varianty-buduschego->

[globalnye-tendentsii-alternativnye-tochki-zreniya-i-publichnyy-diskurs-schulz-m-s-debating](#) (дата звернення: 06.03.2021).

3. Ковальчук А. Є. *Концепт «майбутнє» в сучасному науковому дискурсі: особливості інтерпретації. Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2015. Вип. 4. С. 74–78.

4. Гавеля В. Л. *Пролонгування соціальної факторіальності через проліферацію феномена майбутнього в футурологічних розвідках і прогнозуванні.* Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія. 2008. Т. 84. Вип. 71. С. 9-17.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ: НАЙАКТУАЛЬНІШІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Дзябка І. Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

В останні роки особливо гострого характеру набули соціоекономічні проблеми, які у результаті стали важливим фактором винесення соціально відповідального бізнесу в ряд найбільш важливих факторів успішного та стабільного розвитку України.

У цілому, для соціально відповідального бізнесу, на думку експертів, є притаманними такі трактування: соціальне підприємництво є засобом соціальної підтримки певних груп населення, механізмом сприяння економічному розвитку та підтримки підприємницької діяльності, альтернативою державному механізму вирішення соціальних проблема та соціально-орієнтованим бізнесом [1: 27]. Протягом останніх років велика кількість підприємців по всій Україні започаткували організації з надання соціальної підтримки та послуг тим, хто їх потребує.

Поняття соціальної відповідальності бізнесу є багатоаспектним та відображає широкий спектр завдань і особливостей, які йому притаманні. Саме поняття «соціальне» вказує на те, що пріоритетом для такого виду бізнесу є не отримання прибутку, а вирішення або пом'якшення існуючих соціальних проблем. Визначального значення набувають позитивність, стійкість та вимірність досягнутих соціальних результатів [3: 7]. Відтак, соціальний підприємець ставить перед собою завдання внесення певних позитивних змін до суспільної системи, що у свою чергу забезпечує досягнення зазвичай позитивного результату.

У процесі вирішення соціальних проблем представники соціально відповідального бізнесу, перш за все, керуються соціальною місією організації, яка виступає найважливішою рисою та передбачає вирішення певних суспільних проблем. Також не менш важливого значення набувають *інновації* (використання нових підходів до вирішення соціальної проблеми), використання бізнес-методів управління (організації, планування, контролю), застосування

підприємницького хисту з метою отримання прибутку, який частково а іноді й повністю вкладається у соціальну сферу. Відтак, саме прибуток не виступає кінцевою метою, а є засобом для реалізації та досягнення місії підприємства [2: 117].

Варто зазначити, що на сьогодні в Україні соціально відповідальний бізнес як соціальна практика лише починає розвиватися та активно набирати оберти. Кількість реально діючих соціальних підприємств щороку зростає, що свідчить про те, що Україна має реальний шанс стати країною, де соціальне підприємництво стане рушійною силою позитивних змін.

Не зважаючи на успішну появу, розвиток і діяльність соціальних підприємств, на сьогодні існує широке коло проблем, що виникають на шляху розвитку соціального підприємництва в Україні:

- 1) нерозуміння сутності та природи цього поняття з боку певних суспільних груп;
- 2) недостатнє розуміння діяльності та логіки соціального підприємства зі сторони громади та традиційних підприємців тих переваг, які надає соціальне підприємництво;
- 3) недовіра громади до діяльності соціальних підприємств, коли місія трактується як неправдивою і створена лише з метою відмивання коштів;
- 4) відсутність системного підходу до популяризації соціального підприємництва;
- 5) відсутність єдиної інформаційної мережі з питань діяльності, що пов'язана з розвитком соціального підприємництва, чим і зумовлюється прояв основних бар'єрів на шляху його розвитку;
- 6) юридична складова – відсутність законодавчої бази, яка б регламентувала діяльність соціальних підприємств;
- 7) відсутність системного підходу до навчання кваліфікованих кадрів для здійснення діяльності у сфері соціального підприємництва;
- 8) недостатня кількість «майданчиків» для спілкування та обміну досвідом (в тому числі міжнародного) для діючих і майбутніх соціальних підприємців);

9) відсутність системи фінансування проектів зі створення соціальних підприємств).

10) фінансова складова – потреба в інвестиціях на першому етапі розвитку підприємницької діяльності, відсутність спеціальних програм кредитного забезпечення [1: 134].

Соціально відповідальний бізнес є вагомим рушійною силою соціально-економічного розвитку. Він дає поштовх до створення нових робочих місць, можливості працевлаштуватися людям з інвалідністю, підтримує велику кількість проектів різного спрямування, дає можливість резервувати робочі місця у майбутньому (наприклад, для батьків хворих дітей), підтримує впровадження нових економічних моделей, пропагує соціально важливі теми. Будучи новаторським та творчим, соціальне підприємництво є відкритим до пошуку нових підходів щодо вирішення суспільних проблем, які на сьогоднішній день за допомогою вже існуючих методів вирішити неможливо.

1. Гоголя О.П., Кудінова І.П. *Соціальна відповідальність бізнесу*: монографія. Ніжин, 2011. 175 с.

2. Мурашко М.І. *Концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні*. Демографія та соціальна економіка: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. 2009. №2, С. 114-122.

3. Сотула О.В. *Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки*. URL: <https://economy.nauka.com.ua>

РОЗДІЛ 2.

ДІАЛЕКТИКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СВІТЛІ ТЕОРЕТИЧНОЇ Й ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНІ КОНТЕКСТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Подшивалкіна В.І

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

В доповіді розглядаються трансформаційні процеси крізь призму специфіки явищ, які вони породжують, крізь особливості їхньої детермінації та контекстності, а також крізь феномен полісуб'єктності таких процесів.

По перше показано, що результатом трансформацій є поява нових явищ і процесів, які можуть виходити за межі існуючого категоріально-понятійного апарату соціології та сприяють пошукам адекватної термінології для їхньої соціологічної рефлексії.

По-другу, підкреслено, що завдяки трансформаціям у суспільстві соціологічна рефлексія стикається з незрілістю та нерозвиненістю нових соціальних явищ, які не дозволяють, на наш погляд, в повній мірі зрозуміти і описати перспективи їхнього розвитку.

По-третє, звернута увагу на те, для трансформаційних переходів характерна поява швидко зникаючих феноменів. У період якісних трансформацій, як справедливо зауважив відомий польський фантаст С. Лем, навіть природа робить безліч невдалих спроб, які зникають, не встигнувши навіть проявити себе, але служать фундаментом для нових тенденцій розвитку [2].

Тому у четвертих підкреслено що, ще К. Мангейм зазначив неповну раціональність і ірраціональність соціальний перетворень [3] як з точки зору їхньої пізнаваності і впорядкованості.

У п'ятих, доведено, що трансформаційні перетворення мають виражену особистісну або колективну суб'єктність (політична сила або рух, ділова людина, популярна особистість тощо), для якої характерна не повна тотожність зовні спостережуваних дій та поведінки і внутрішніх смислів і мотивів. Типовість зовнішніх проявів може маскувати реальні смисли і значення соціальних суб'єктів

завдяки феномену принципової непублічності або приватності частини життя, тобто наявності внутрішньої «кухні» або «закулісся» за І. Гофманом. Як стверджував Дж. Александер, соціологія поки що все ж недооцінює роль зусиль суб'єктів соціальних процесів, що володіють власними уявленнями про соціальне життя [1].

У шостих, наголошено, що саме полісуб'єктність соціальних трансформацій передбачає множинність результатів розвитку соціальних об'єктів та явищ. При цьому звернена увагу на рівні суб'єктності: суб'єкт як активний ініціатор соціальних змін, програм та проектів, актор – як активний реалізатор конкретних програм та проектів, агент як учасник нових процесів або інновацій з різним рівнем включеності. Крім того показано, що активність суб'єктів трансформаційних процесів регулюється юридичними та бюрократичними загальними правилами, які повинні бути виконані об'єктивно, неупереджено і однаково; професійно-колегіальними нормами; політичними рішеннями про цілі і правила життя на період лідерства певних партій; впливом різних корпоративних груп, які відстоюють свої інтереси, в тому числі через представницькі органи влади; впливом громадської думки.

У сьомих, в доповіді підкреслено, що будь-який соціальний процес можна уявити як серію послідовних виборів, здійснюваних різними суб'єктами з безлічі всіх можливих варіантів, з яких тільки один – реальний, а решта мислимі як логічні, можливі. Тому для рефлексії трансформаційних процесів дослідник вимушений враховувати не тільки каузальну детермінацію (вплив минулого на сьогодення), але й телеологічну або цільову детермінацію (вплив майбутнього на сьогодення). Цільовий або телеологічний детермінізм пов'язаний з людською активністю та зосереджується на якісних трансформаціях, переходах об'єкта зі одних станів в інші, котрі не змінюють втіленої в ньому мети суб'єктів трансформаційних процесів. Діяльність конкретних індивідуальних або колективних суб'єктів має внутрішній розвиток і свободу волі. Тобто може йтися лише про сценарних варіантах розвитку подій, де людина або суспільство реалізує одну можливість з «віяла» потенційних можливостей в кожен момент часу.

Ключовою тезою доповіді є теза про те, що саме контекстність як методологічний принцип стає одним з нових принципів соціологічної рефлексії багатовимірної і різноякісної реальності, що трансформується, поряд з принципом детермінізму. Як методологічний принцип, контекстуалізм створює якесь проблемне смислове поле, що формується завдяки комунікативному потенціалу контексту, що несе можливість відгуку, спілкування, діалогу різних соціальних суб'єктів. Пошук універсальних категорій і універсальних моделей, придатних для будь-якої країни незалежно від її соціально-історичної своєрідності, сьогодні в соціогуманітарній знанні визнаний не адекватним і по суті справи відкидається (Ш. Айзенштадт, Х. Новотний). Саме локальність, конкретика трансформаційних процесів наповнюють наукові моделі реальним змістом, дозволяють застосовувати їх в аналізі емпіричного матеріалу. В цілому, контекстність означає, що будь-яке подія, явище, процес необхідно аналізувати в рамках культурно-історичного середовища, що породила це явище або процес, інакше кажучи контекстність виступає як потенційна повнота рефлексії будь-якого об'єкта, явища, процесу. Існують не тільки локальні та глобальні контексти, але й так звані глокальні, які свідчать про взаємозалежність повсякденних рішень і глобальних наслідків, які потребують нових підходів до соціологічної рефлексії.

1. Александер Дж. *Новое теоретическое направление в социологии: одна из интерпретаций* // Социология на пороге XXI века. Новые направления исследований. М.: Интеллект. С. 231-249
2. Lem, Stanislaw (1964) *Summa technologiae*. Wydawnictwo Literackie. Krakow. 440 s
3. Mannheim, Karl (1952). *Diagnose unserer Zeit. Gedanken eines Soziologen* Frankfurt a. M.: Büchergilde Gutenberg. Zustand: Gut. 263 S.

ТЕОРЕТИЧНІ КООРДИНАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АГЕНТІВ ЗМІН

Соболева Н.І.

Інститут соціології НАН України

Проблема агентності належить до найбільш теоретично запитуваних і активно обговорюваних в сучасній соціології. У дискусії щодо агентності, яка точиться навколо відомої дихотомії Е. Гіденса щодо агентності та структури, взяли участь практично всі важковаговики соціологічного метатеоретизування. Дж. Александер, М. Арчер, З. Бауман, П. Блау, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Дж. Коулмен, Д. Норт, Дж. Ритцер, П. Штомпка і цілий ряд інших фахівців не оминули цю проблему в своїй науковій творчості й взяли участь в науковому дискурсі щодо агентності, так чи інакше зачіпаючи цю тему в своїх працях. Однак більш-менш усталених теоретичних висновків здійснений дискурсивний аналіз не приніс. Пошук в цьому напрямі триває, й вітчизняне суспільствознавство не залишається осторонь.

Агентом змін прийнято позначати соціального актора, учасника ситуації, здатного безпосередніми діями контролювати ситуацію і регулювати розвиток подій в тому чи іншому напрямі.

Об'єктом соціальних змін може бути будь що: від соціального устрою суспільства і сформованих в ньому соціальних порядків до нормативного регулювання та стереотипів соціальної поведінки. Предметний зміст соціальних змін становить поступальний (як правило) розвиток суспільства і своєчасне перетворення його суспільно-формаційної композиції, спрямована модифікація соціальної організації суспільства і його соціальних інститутів відповідно до викликів часу, формування інновацій в різних соціальних системах і зростання різноманіття інституціональних і неінституціональних форм прояву активності і різновидів соціально схвалюваних поведінкових практик.

На нашу думку, слід розглядати соціальні зміни як перехід того чи іншого елемента соціальної системи або цілої системи з одного агрегатного стану в інший, з однієї стадії розвитку в іншу, трансформації, що відбуваються в соціальних спільнотах, групах, інститутах впродовж деякого часу. При цьому

відмінності між колишнім і нинішнім станом будь-якого соціального об'єкта стають помітними настільки, що можна говорити про зміну міри, що фіксує якісну визначеність такого стану. Вони можуть здійснюватися на рівні міжособистісних відносин; малих і великих соціальних груп; соціальних організацій та інститутів; суспільства і соціуму в цілому. Агент змін – це ініціатор, суб'єкт дії та відповідальний виконавець водночас, байдуже чи то індивідуальний, чи то колективний актор. Це активний, наділений свідомістю і волею безпосередній учасник ситуації, що витрачає у процесі дії власну енергію та ресурси й несе відповідальність за результати своєї активності.

Агентами змін можуть бути персони (окремі індивіди), колективи, спільноти та співтовариства, різні соціальні групи, інституціоналізовані та неінституціоналізовані організації та структури, громадські рухи, головне заняття яких полягає в підтримці та контролі процесу перетворень. Таким чином, агенти змін – це індивідуальні й колективні актори, соціально активні суб'єкти різного рівня компетенції та спеціалізації, які є провідниками місій, цінностей, стратегій, цілей і принципів стабільного функціонування та розвитку суспільства і підтримання соціального порядку в ньому, тобто це свого роду «соціальні експерти», які мають власне бачення щодо стратегічних і ситуативних проблем розвитку суспільства і пропонують практичні рішення з розв'язання цих проблем, а також безпосередньо залучаються у процес реалізації соціальних змін.

Незалежно від нюансів тлумачення «агентності» як такої, агент (принаймні, той, кого ми таким вважаємо) як дійовий суб'єкт виходить з певної картини світу, свого місця в ньому, сформованих уявлень про «значущих інших», габітуальних навичок, певним чином інтерпретує свою історію, наміри, мотиви і конструює образ майбутнього. При цьому кращі шанси переважно набуває той гравець, який вдається до максимізації ресурсів, раціональніше використовує їх та активно впливає на формування «правил гри», хоч усе це не гарантує досягнення остаточного успіху. За всім цим стоїть багато складових – формальні і неформальні соціальні норми, переконання і установки,

корпоративна та індивідуальна культура, відображення цінностей в свідомості окремих індивідів або ж в культурах суспільств, товариств і організацій.

До основних функцій агентів змін, на нашу думку, належать:

- продукування головних стратегічних завдань, адекватних цінностям агентів змін і смислів (значень) соціального розвитку;
- організація процесів перетворень та контроль за ними;
- залучення різних верств до безпосередньої участі в процесах, що за рахунок здійснення намічених завдань мають привести до бажаних змін;
- інформаційне забезпечення, трансляція необхідних знань, створення освітніх засад сприйняття змін шляхом навчання відповідним навичкам, необхідним в нових ситуаціях;
- пропагандистське сприяння змінам, що відбуваються, роз'яснення їх причин і особливостей.

Перелік цих функцій навряд чи варто вважати остаточним; йдеться про те, що на підставі змалювання основних функцій, які, безумовно, можуть бути відображені рельєфніше, чіткіше, спробувати визначити характерні ознаки агентів змін з позицій діяльнісних параметрів.

АГЕНТИ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН В УЯВЛЕННЯХ НАСЕЛЕННЯ

Злобіна О.Г.

Інститут соціології НАН України

Поняття агентів соціальних змін досить широке і охоплює як індивідуальних, так і колективних акторів (окремих індивідів, колективи, спільноти та співтовариства, різні соціальні групи, інституціоналізовані та неінституціоналізовані організації та структури, громадські рухи тощо), що впливають на процес перетворень формальних та неформальних правил взаємодій. Предметом даного дослідження є не аналіз самої діяльності агентів, що спричиняє зміни в суспільстві, а те, які уявлення сформовані у масовій свідомості щодо впливу різних соціальних груп на суспільні трансформації. Тривале перебування в стані суспільної кризи, суттєво змінює сприйняття населенням ролі різних агентів змін. З одного боку, владні актори втрачають важелі впливу на ситуацію, відбувається згортання їх агентності, з іншого, виникають нові джерела впливів, нові агенти починають відігравати все більшу роль у суспільних змінах.

Емпіричною базою дослідження слугують аналіз даних моніторингу Інституту соціології НАНУ за 2020 рік. В програмі дослідження було задіяно спеціальний блок оцінки населенням ролі різних агентів змін у здійсненні соціальних реформ. Респондентам пропонувалось оцінити соціальні групи з точки зору їхнього впливу на зміни, використовуючи шкалу від 1 – справляють дуже негативний вплив до 5 – справляють дуже позитивний вплив. Були представлені групи, що діють у наступних соціальних полях: політики (політики, що вже давно при владі, молоді політики, що прийшли до уряду та парламенту останнім часом); бюрократії (керівники місцевої влади різних рівнів); економіки (представники великого бізнесу, представники середнього і малого бізнесу); громадської активності (волонтери, представники неурядових громадських організацій, громадські активісти, учасники АТО (ОСС), члени недержавних воєнізованих формувань (національні дружини, С-14 та ін.)? учасники протестних акцій); релігії (релігійні діячі); медіа (журналісти-розслідувачі, популярні блогери). Також респондентів просили оцінити роль

агентів, що здійснюють зовнішні впливи на ситуацію в країні (міжнародні фінансові організації (МВФ, Всесвітній банк та ін.), іноземні радники та дипломати).

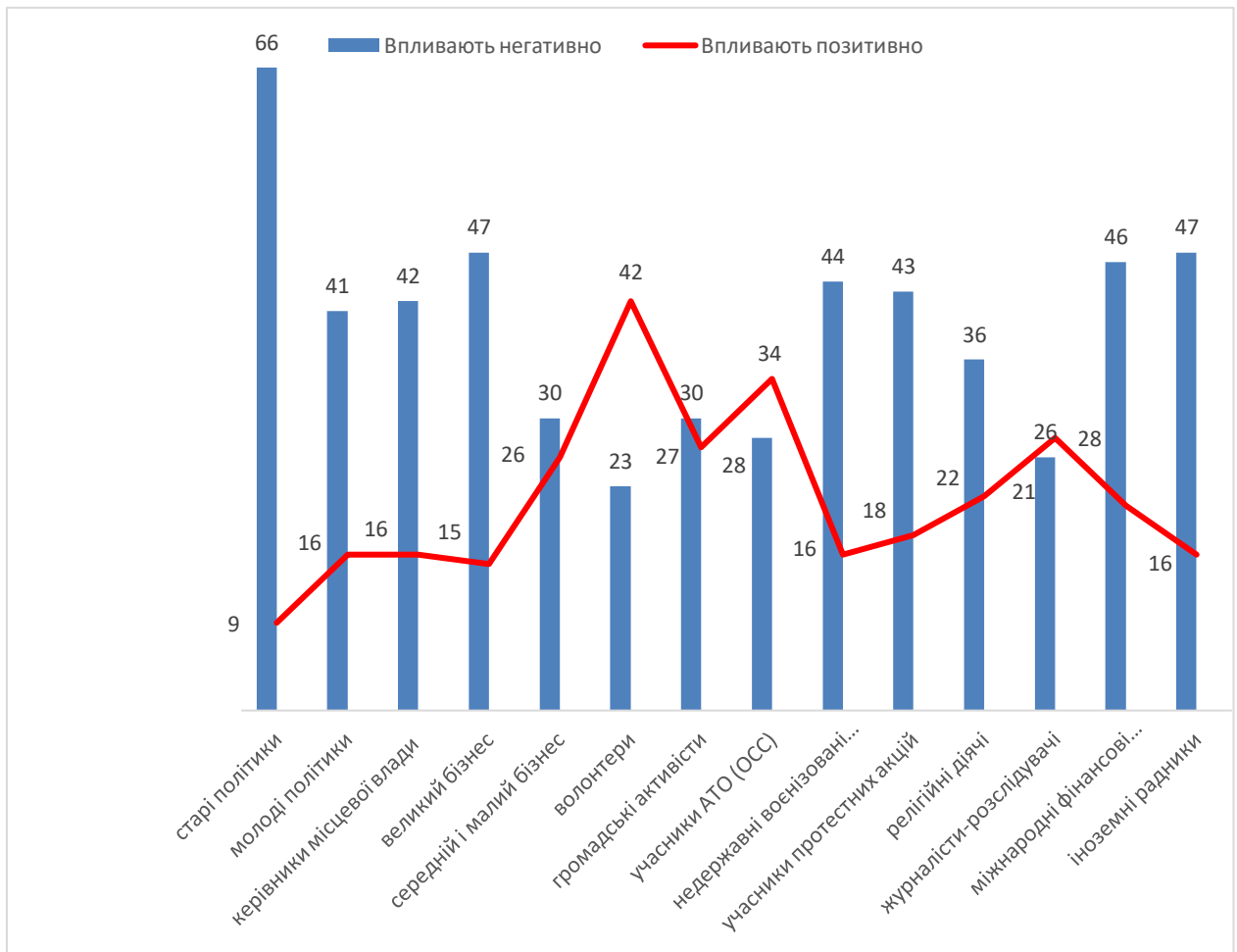

Рис. 1. Оцінка позитивного та негативного впливу представників різних соціальних груп на зміни, які відбуваються у житті країни, (%)

Загальна картина уявлень населення свідчить насамперед про незадоволеність самим ходом змін. Позитивні оцінки щодо впливу на зміни переважають негативні тільки в оцінці дій волонтерів та воїнів АТО. Більш-менш нейтрально оцінюють внесок журналістів розслідувачів, громадських активістів та представників середнього та малого бізнесу. Решта агентів, на думку населення, приносить більше шкоди аніж користі.

Чинники, що визначають негативне ставлення до різних соціальних груп, діляться на специфічні та загальні. До специфічних належать ті, що пов'язані з конкретними преференціями чи претензіями. Так, політиків, що вже давно при

владі та керівників місцевої влади різного рівня, найгірше сприймають в невеликих містах та селах (коефіцієнти кореляції Пірсона -0.107 та -0.147)⁴, негативна оцінка внеску молодих політиків, що прийшли до уряду та парламенту останнім часом, зростає з віком (коефіцієнт кореляції Пірсона -0.127), внесок релігійних діячів найбільш негативно оцінюють нерелігійні респонденти (коефіцієнт кореляції Пірсона 0.166).

Водночас було зафіксовано сталу тенденцію зниження оцінки внеску усіх соціальних груп в соціальні зміни при зростанні індексів аномії та національної дистанційованості, а також при зниженні інтегрального індексу соціального самопочуття, що підтверджує загальне зростання негативізму при недостатньому рівні задоволення базових соціальних та матеріальних потреб.

---

⁴ Тут і далі усі коефіцієнти кореляції значимі на рівні 1%.

ДИНАМІКА ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА ПЕРІОД 2014-2020 рр.

Ручка А.О., Полєва Н.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Щоб з'ясувати особливості динаміки ціннісних пріоритетів громадян України за період 2014-2020 рр., використаємо результати чотирьох репрезентативних загальнонаціональних опитувань, здійснених ІС НАНУ за означений період. Згідно з моделлю емпіричного соціологічного дослідження, респондентам пропонувалось оцінити *важливість особисто для себе* певного каталогу цінностей, який містить 20 позицій, за 5-бальною шкалою, де 1 бал означав «зовсім не важливо», 2 бали – «радше не важливо», 3 бали – «важко сказати», 4 бали – «радше важливо», 5 балів – «дуже важливо».

Ціннісні позиції були сформульовані як різноманітні життєві стани, можливості, стандарти, зразки, яких *варто бажати або вони повинні бути*. Якщо їх згрупувати за критерієм функціональної однорідності, то можна вирізнити чотири ціннісних синдроми. Один із них під назвою «*Безпека*» охоплює *вітальні* цінності (здоров'я, сім'я, діти, добробут). Функціональне призначення цього синдрому цінностей – гарантування екзистенційної безпеки людей, людського життя, його відтворення.

Другий синдром під назвою «*Соціальний комфорт*» охоплює різноманітні *просоціальні* цінності (інтеракційні, егалітарні, традиційні, релігійні), що покликані забезпечувати комфорт (в широкому розумінні) у взаємовідносинах між людьми з приводу набуття можливостей для реалізації їхніх інтересів, прагнень, дотримання традицій, уникнення конфліктів, пошуку життєвих смислів тощо. Йдеться про такі цінності, як сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, створення рівних можливостей для всіх, соціальна рівність, національно-культурне відродження, участь у релігійному житті.

Ще один синдром під назвою «*Самореалізація*» охоплює, відповідно, *самореалізаційні* цінності, які забезпечують, першочергово, людський розвиток (цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність,

інтелектуальний розвиток, культурна компетентність). Функціональне призначення цього синдрому цінностей полягає у забезпеченні саморозвитку людини, самореалізації її здібностей і талантів у різноманітних сферах суспільного життя.

Нарешті, четвертий синдром під назвою «*Демократія*» охоплює демократичні політико-громадянські цінності (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, підприємницька ініціатива, участь у політичному житті). Їхнє функціональне призначення полягає у забезпеченні повноцінної участі громадян країни у політико-громадянському житті нашого соціуму.

Нижче (табл.1) наведені дані, які демонструють порядок і динаміку зазначених ціннісних синдромів за період 2014-2020 рр.

Таблиця 1

Порядок і динаміка ціннісних синдромів населення України (2014-2020 рр., агреговані середньозважені індекси за 5-бальною шкалою)

<i>Ціннісні синдроми</i>	2014	2016	2018	2020
« <i>Безпека</i> » (вітальні цінності)	4,69	4,74	4,70	4,65 =
« <i>Самореалізація</i> » (самореалізаційні цінності)	4,02	4,08	4,02	3,92** ↓
« <i>Соціальний комфорт</i> » (просоціальні цінності)	3,93	3,97	3,90	3,78** ↓
« <i>Демократія</i> » (демократичні політико-громадянські цінності)	3,81	3,81	3,80	3,63** ↓

Статистично значущі відмінності середньозважуваних індексів фіксуються за рядками між 2014 і 2020 рр. (** - на рівні 1%). Знак = означає, що рейтинг певних цінностей за вказаний період статистично значуще не змінився. Знак ↓ означає, що індивідуальні індекси певних ціннісних синдромів за даний період статистично значуще знизили свій рейтинг.

Як бачимо, ієрархічний порядок зазначених ціннісних синдромів у всіх випадках очолюють вітальні цінності (синдром «Безпека»). За означений період домінантне становище цього синдрому не змінилося. Отже, висока важливість вітальних цінностей у ментальності наших громадян зберігається навіть в умовах економічної рецесії, соціально-політичної нестабільності та поширеної пандемії COVID-19.

Водночас за означений короткостроковий період спостерігаються певні контрасти. Так, рейтинги синдромів «Самореалізація» і «Соціальний комфорт» спочатку (до 2016 р.) ніби зростали, а потім (з 2018 р.) стали знижуватися. У 2020 р. рейтинги даних ціннісних синдромів були статистично значуще

меншими, ніж у 2014 р. Рейтинг синдрому «Демократія» у 2020 р. теж статистично значуще знизився у порівнянні з 2014 р. Ці контрастні тренди можуть означати наступне: посилення економічної рецесії, політичної напруженості, соціальної нерівності, соціокультурної неоднозначності та пандемії COVID-19 породжує сприйняття життєвих умов як таких, що *не можуть забезпечити реалізацію провідних ціннісних пріоритетів населення*. Отже, сприйняття респондентами сьогодишньої неможливості реалізувати на практиці свої ціннісні пріоритети може обумовлювати зниження їхнього рейтингу. Особливо це стосується ціннісних синдромів «Самореалізація», «Соціальний комфорт», «Демократія».

З'ясування особливостей динаміки ціннісних пріоритетів громадян України за період 2014-2020 рр. дозволяє сформулювати такі основні узагальнення:

- система ціннісних пріоритетів населення України характеризується домінуванням синдрому вітальних цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, дітьми та добробутом людей. За умов недостатнього забезпечення зазначених цінностей спрацьовує, як відомо, психологічний *механізм компенсації* (Ш. Шварц), який зумовлює високий рейтинг синдрому «Безпека».

- за короткостроковий період (2014-2020 рр.) статистично значуще знизилися рейтинги ціннісних синдромів «Самореалізація», «Соціальний комфорт», «Демократія». У 2020 р. зберегли свій індивідуальний рейтинг 35% цінностей (із 20 позицій запропонованого респондентам каталогу), тобто у порівнянні з 2014 р. статистично значуще не змінилися. Це стосується міцного здоров'я, міцної сім'ї, благополуччя дітей, матеріального добробуту, цікавої роботи, створення в суспільстві рівних можливостей для всіх і державної незалежності України. Індивідуальний рейтинг інших 65% цінностей у порівнянні з 2014 р. статистично значуще зменшився. Йдеться про такі цінності, як сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, суспільне визнання, соціальна рівність, демократичний розвиток країни, індивідуальна самостійність, інтелектуальний розвиток, свобода слова, національно-культурне відродження, культурна компетентність, демократичний контроль рішень влади,

підприємницька ініціатива, участь у релігійному житті, участь у політичному житті.

- зниження рейтингу більшості цінностей, запропонованих респондентам для оцінювання, можна, мабуть, пояснити на підставі психологічного *механізму акліматизації* (Ш. Шварц). Цей механізм передбачає, що постійний брак можливостей і ресурсів для практичної реалізації певних цінностей може породжувати в людській ментальності відносно їх знецінення.

- з просуванням незалежної України у напрямі політичної стабільності, ефективної ринкової економіки, солідарного суспільства, викоренення COVID-19 можна очікувати більш дієвої реалізації певних вітальних, самореалізаційних, просоціальних і демократичних політико-громадянських цінностей наших громадян.

РЕЛЯЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ РИЗИКІВ

Скокова Л.Г.

Інститут соціології НАН України

У дослідженнях соціокультурних змін набувають все більшої популярності реляційні підходи. Серед напрямків вирізняють соціологію асоціацій (Б.Латур, Дж.Ло, А.Еньон, А.Мол та ін.), «мобільну соціологію» Дж.Уррі, «реляційну соціологію» на основі комбінації соціально-мережевого аналізу і культурного аналізу (Г. Уайт, Е. Міше, Н. Крослі та ін.), ідеї «мережевого суспільства» М. Кастельса та інші [2; 5; 6]. Ці підходи є складовими т. зв. реляційного повороту, який, своєю чергою, враховує здобутки руслі культурної соціології, повороту до практик. Ідея реляцій – взаємозв'язків, асоціацій, інтеракцій, трансакцій, комунікацій – між різними агентами, як людськими, так і не-людськими, допомагає схопити швидко, динамічну, плинну природу соціальних і культурних процесів в сучасних суспільствах. Разом із тим реляційність з її винесенням у центр уваги соціальних відносин та їх форм, відома в соціальних науках досить давно (К. Маркс, Г. Зімел, Г. Тард, Н. Еліас, Я. Морено та ін.). В реляційних підходах мова йде про відхід від зосередження уваги виключно на індивідуальному чи колективному (соціоструктурному) рівні процесів і намаганнях поєднати їх бачення через детальну реконструкцію динамічних взаємозв'язків і конфігурацій між індивідами, об'єктами, інститутами, смислами, навколишнім середовищем тощо. Для прихильників реляційної соціології соціальний світ становить мережу взаємодій і зв'язків акторів, у численних їх різновидах і різних масштабах.

Одним із викликів для реляційної соціології є те, що на рівні теоретизування не спостерігаємо значного зацікавлення емпіричними даними, тоді як розрізнені емпіричні дослідження, як правило, віддалені від складних і різнопланових теоретичних підходів [4]. Проте накопичується корпус досліджень із застосуванням концептуальних ідей реляційного підходу у конкретних полях соціологічного аналізу. Ці дослідження базуються на кількісних підходах, якісних технологіях, комбінованих проектах. Вважають, що

реляційна соціологія, яка одночасно стосується мережевих структур і смислів, є дуже придатною для поєднання кількісних і якісних методологій [3].

Цікавим випадком застосування ідей реляційного повороту у конкретному полі досліджень ризику і невизначеності є антропологія ризику, яку розвиває О. Бохольм та її колеги [1]. В реляційній концепції ризику науковці трактують останній як зв'язок між ризик-об'єктом та об'єктом ризику, якщо ризик-об'єкт становить загрозу цінності, яку вбачають в об'єкті ризику. Результати етнографічних кейс стаді (зокрема, кейс планування залізничного сполучення в Швеції) доводять, що дефініція ризику зумовлена тим, що оцінюється, яким чином і ким саме (наприклад, управлінцями, інженерами чи громадою). Отже, є сенс звертати більше уваги на евалюаційні практики, способи ідентифікації ризиків, розповсюджені в організаціях різного штибу, рефлексивно і критично їх оцінювати із метою публічного контролю. Підґрунтям концептуалізації ризику як конструкту, сформованого в конкретно-історичних, просторово-часових соціальних і культурних контекстах, є культурологічні підходи до ризику (М. Дуглас, А. Вілдавські), семіотичні підходи (Ф. Де Соссюр, Р. Барт та ін.). Сприйняття, комунікація, управління ризиком завжди є культурно і соціально обумовленими, ґрунтуються на поширених патернах культурних знань і досвіду. Дослідження специфіки інтерпретацій ризиків спрямовано на розкриття складних реляцій, які встановлюються між ризик-об'єктами і об'єктами ризику із врахуванням багатовимірності соціальних ролей, нормативних очікувань, смислів і ціннісних преференцій, довіри, культурних ідентичностей.

1. Boholm A., Corvellec H. *A relational theory of risk* // Journal of Risk Research. 2011. V.14 (2). P. 175-190.

2. Dépelteau F., Powell C. (eds.). *Applying relational sociology: relations, networks and society*. New York: Palgrave MacMillan, 2013.

3. Fuhse J., Mützel S. *Tackling connections, structure, and meaning in networks: quantitative and qualitative methods in sociological network research* // Quality & Quantity. 2011. Vol. 45. P. 1067-1089.

4. Fuhse J. *Social relationships between communication, network structure, and culture* // Dépelteau F., Powell C. (eds.). *Applying relational sociology: relations, networks and society*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. P. 181-206.

5. Powell C. Dépelteau F. (eds.). *Conceptualizing relational sociology: ontological and theoretical issues*. New York: Palgrave MacMillan, 2013.

6. Prandini R. *Relational sociology: a well-defined sociological paradigm or a challenging 'relational turn' in sociology?* // International Review of Sociology – Revue Internationale de Sociologie. 2015. Vol. 25. №. 1. P. 1-14.

ТИПОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Єрескова Т.В.

*Київський національний економічний університет
імені В. Гетьмана*

Мазурик О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стійкість сучасного українського соціуму проходить випробування постійними ризиками, основний зміст яких полягає у відсутності єдиного бачення вектору суспільного розвитку. Зрозуміло, що орієнтуватися у такому соціальному просторі дуже складно. Це знижує можливості соціального діалогу між соціальними групами, адже ситуація соціальної дезорієнтації лише підсилює сегментацію реакцій на соціальну реальність. На нашу думку, для визначення типів соціальної взаємодії доцільно звернути увагу на здатність (бажання, можливості) членів сучасного українського соціуму відтворювати ефективну соціальну взаємодію в умовах викликів соціальної реальності.

Витоки нашого дослідницького підходу обумовлені існуванням поліваріативності соціальної взаємодії, яка реалізується через конкурентну боротьбу різних соціальних сил та загострює в суспільстві проблему морального вибору щодо оцінки суспільних подій. Бажаним результатом є перемога такого типу соціальної взаємодії, який забезпечить найбільшу інтенсивність соціальних змін, що призведе до інерційного поштовху й руху соціальної системи у бік дійсно якісних змін, здатних вивести соціальну систему на новий рівень – формування суспільства довіри [1]. Ми погоджуємося з точкою зору М. Маффесолі про те, що процеси групового єднання помітно зростають у сучасних суспільствах на нових засадах (те, що зазвичай називають особистою думкою, насправді належить групі, членами якої ми є, знаходячи логічне пояснення наявній в рамках кожної групи адаптивності) [2]. Саме у цьому сенсі ми розуміємо посилення у постмодерному суспільстві соціальних груп та спільнот.

Теоретичним підґрунтям визначення характеру соціальної взаємодії у соціальних групах є типологія організацій Д. Норта, Дж. Волліса, Б. Вайнгеста,

яка полягає у виокремленні двох типів організацій: *організацій однодумців* та *контрактних організацій*. Взаємодія учасників організації «однодумців» має повсякчас бути сумісною з мотивами всіх її учасників, що вимагає самопримусу і сумісності угод із внутрішніми мотивами членів групи. «Контрактні» організації вдаються як до примусу з боку третьої сторони, так і до мотивосумісних угод між їхніми членами. На відміну від членів організації однодумців, примус із боку третьої сторони зобов'язує членів контрактних організацій дотримуватись заздалегідь установлених умов, які не завжди сумісні з їхніми мотивами [3: 36-38].

У процесі емпіричного дослідження ми спробували адаптувати цю типологію до соціальних груп у соціальній структурі українського суспільства та з'ясувати природу їх соціальної активності. Нас цікавили три характеристики групової ідентичності, які, на нашу думку, більшою мірою впливають на сприйняття соціальної реальності сучасного українця та регламентують практики соціальної взаємодії: *вік, соціальний статус, регіон проживання*. Аналізуючи прояви громадської думки та стан масової свідомості в Україні протягом останніх двох років, ми висунули *гіпотезу*, що міксування різних (іноді взаємовиключних) принципів та форм взаємодії соціальних груп ускладнює процес налагодження соціального діалогу в українському соціумі, адже у такому випадку надії, мотиви, контекст сприйняття економічних та політичних подій підпадає під вплив (тиск, примус) зовнішніх суб'єктів соціальної взаємодії різного рівня (соціальні мережі, засоби масової інформації, політики і т.п.), що обумовлює розмивання спільної мети існування під час тривалої конкуренції у процесі вирішення суспільних проблем. Проблема ускладнюється тим, що емоційні та соціальні реакції членів певних груп можуть бути zdeформованими чи спотвореними, бо кут і напромак віддзеркалення соціальної реальності обирають інші люди, а «споживачі» такої викривленої реальності можуть про це і не здогадуватись.

У результаті аналізу емпіричних даних наша гіпотеза підтвердилася лише частково. Ми визначили, що типізація соціальних груп за принципами побудови соціальної взаємодії (групи однодумців/контрактні групи) виявила

превалювання у всіх соціальних групах, незалежно від віку, соціального статусу чи регіону проживання контрактного принципу соціальної взаємодії. Це є досить обнадійливим для України, адже соціальна взаємодія за принципом «одnodумців» базується лише на спільних індивідуальних інтересах представників соціальних груп, які за своєю природою не завжди є стійкими. Соціальна взаємодія за «контрактним» принципом за рахунок можливості додаткових (внутрішніх та зовнішніх) засобів заохочення до співпраці всіх соціальних груп є більш потужнішою. Переважання контрактного типу соціальної взаємодії обумовлює потенційну готовність українців реалізовувати як власні інтереси, не вступаючи при цьому один з одним у неподоланні протиріччя, так і залучати додаткові засоби заохочення представників інших соціальних груп, шукати мотиви до співпраці для вирішення спільних проблем. На нашу думку це свідчить про те, що українському суспільству притаманні риси європейської демократії – мінімізація нав'язаних апріорних настанов щодо процесів, що відбуваються; відсутність самопримусу щодо узгодження власних мотивів, реакцій, думок з мотивами групи.

1. Мазурик О. В., Єрескова Т.В. *Соціальні очікування в умовах суспільних невизначеностей як соціологічний параметр «нових» нерівностей*. Український соціологічний журнал. 2017. №1-2. С. 77-81.

2. Maffesoli, M. *From society to tribal communities*. The Sociological Review. 2016. № 64 (4), P.739-747. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12434> (дата звернення 04.03.2021)

3. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. *Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії* // пер. з англ. Т. Цимбал. Київ, 2017. 352 с.

АРХІТЕКТОНІКА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ДОВІРИ: ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ

Князева О. В.

*Одеський регіональний інститут державного
управління при Президентові України*

Науковці зосереджують значну увагу на концепції довіри і, як результат, розробляють більш суворі способи вимірювання рівнів довіри, чіткіше розуміння того, що визначає рівень довіри у суспільстві та розуміння того, які наслідки має її наявність або відсутність для державної політики. В контексті COVID-19 підвищився суспільний попит на довірчі відносини з інституціями та зростає усвідомлення того, що необхідні більші концептуальні підходи до вивчення довіри. Змерлі та Ван дер Меер так визначають відповідні ролі довіри та недовіри: «Політична довіра, таким чином, функціонує як клей, який утримує систему разом, і як масло, що змащує політичну машину. Недовірливість, а точніше політичний скептицизм, відіграє не менш важливу роль у представницькій демократії. Критичні громадяни частіше беруть участь у політичній діяльності та несуть відповідальність за посадових осіб. Коли недовіра перетворюється на широко розповсюджену недовіру та цинізм, тоді якість самого демократичного представництва може змінитися» [1]. Ерозія інституційної довіри підриває легітимність державних установ та призводить до появи політичної поляризації та популістських рухів. В контексті COVID-19 підвищився суспільний попит на довірчі відносини з інституціями. Довіра – це переконання людини в тому, що інша людина чи установа буде діяти узгоджено зі своїми очікуваннями щодо позитивної поведінки [2]. У своїй роботі «Довіра як основа суспільства» (2007) відомий польський соціолог Пітер Штомпка, пропонуючи аналітичну схему поняття «довіра», виділяє різні його типи: міжособистісна довіра (очікування, звернені до конкретним людям, з якими ми вступаємо в безпосередній контакт), суспільна довіра (очікування щодо суспільних категорій, громадських груп та громадських ролей незалежно від індивідуальних рис конкретних осіб); інституційна (довіра соціальним інститутам і процедурам); комерційна (довіра фірмам, виробникам, продукції);

системна (довіра соціальним порядкам, режимам). На думку П. Штомпки, коли ми розглядаємо довіру до установ і організацій «ми вже вступаємо на територію особливого різновиду суспільної довіри, яка визначається як «публічна» [3, с. 119]. «Публічну» довіру він визначає як «очікування, звернені до публічних осіб, інституцій, організацій, режимів, з якими ми маємо тільки опосередкований контакт (найчастіше через засоби масової інформації)» [3, с. 163]. «Публічна» і «процедурна» довіра, яку П. Штомпка визначає як «довіру до інституційних практик або процедур, що базується на переконанні, що їх дотримання принесе найбільший ефект» [3, с. 119] - є різновидом інституційної довіри.

Важливість інституціональної довіри багатогранна. Довіра до державних установ є однією з основ, на якій будується легітимність та стійкість політичних систем. Це впливає на поведінку людей таким чином, щоб підтримати бажані результати політики. Це може варіюватися від досить вузько визначених політик та програм (наприклад, участь у кампаніях вакцинації) до більш широких (наприклад, адміністративна чи судова реформа). У свою чергу, довіра до державних установ може допомогти урядам здійснити структурні реформи з довгостроковою вигодою. Багато реформ передбачають жертвування короткостроковим задоволенням заради досягнення довгострокових результатів і вимагатимуть більш широкого соціального та політичного консенсусу, щоб бути ефективним та стійким. У середовищі високої довіри такі реформи можуть бути не тільки належним чином запроваджені та здійснені, але й можуть тривати досить довго, щоб дати свої плоди. У суспільствах з низьким рівнем довіри громадяни надаватимуть пріоритет негайним, належним та частковим вигодам і спонукатимуть політиків до короткотермінових вигод завдяки популістському настрою [4].

Довіра зменшує трансакційні витрати та покращує економічні показники [5,6]. Крім того, довіра також впливає на якість життя та формування людського капіталу. Люди, які живуть у спільнотах з вищим рівнем довіри, як правило, більш щасливіші [7,8,9], здоровіші [10], краще освічені та більш цивілізовані [11]. Загалом, інституційна довіра трапляється тоді, коли громадяни оцінюють

уряд та їхні установи та / або окремих політичних лідерів як тих, що виконують обіцянки, ефективних, справедливих і чесних [12]. Але в цій області можна розглянути низку нюансів та додаткових відносин довіри - від різних аспектів довіри громадян до державних установ (1) до того, чи довіряють державні органи громадянам (2) чи один одному (3) [13]. Існує ще одна концептуальна різниця щодо інституційної довіри. Загальною в академічній літературі про інституційну довіру [14] є різниця між двома компонентами довіри: «довірою до компетентностей» (тобто, чи відповідає функціонування установ та інституцій очікуванням людей щодо компетенції тих, хто ними керує) та «довірою до цінностей» (який визначає, чи діють установи так, щоб сприйматися людьми як етичні та справедливі). Ці відмінності розширює Букерт [15, 16], який розмежовує «логіку наслідків», де довіра виводиться причинно-наслідковим шляхом як результат діяльності, та „логіку доцільності”, коли довіра базується на цінностях цілісності та прозорості. Ця різниця між результатами дії та наміром, лягла в основу Структури Довіри ОЕСР, схваленої Комітетом державного управління Організації. Структура ОЕСР деконструює довіру до двох ключових компонентів, *компетентності* та *цінностей*, які широко відображені в літературі [17].

1. Zmerli, Sonja, Tom W.G. Van Der Meer. *'The deeply rooted concern with political trust' in Zmerli and Van Der Meer*. 2017a. Handbook of Political Trust. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 2017b
2. *Guidelines on Measuring Trust*, OECD Publishing Paris, 2017. URL:<http://dx.doi.org/10.1787/9789264278219-en>.
3. Штомпка Петр. *Доверє - основа общества*. М.: Логос, 2012. - 445с.
4. Gyorffy D. *Institutional Trust and Economic Policy*, Central European University Press. Budapest. 2013
5. *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press Paperbacks, New York. 1995.
6. Knack, S., Keefer P. “Does Social Capital have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation”, Quarterly Journal of Economics, 1997. Vol. 112, /4, pp. 1251-88.
7. Helliwell, J., Putnam R. “The social context of well-being”, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, Vol. 359/1449, 2004. pp. 1435-1446, URL: <http://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>.

8. Helliwell, J. and S. Wang (2010), “*Trust and well-being*”, *NBER Working Paper Series*, No. 15911, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, www.nber.org/papers/w15911.
9. Hudson, J. *Institutional Trust and Subjective Well-Being across the EU*. *Kyklos*, 2006. Vol. 59, No. 1. pp. 43-62.
10. Lochner, K., I. Kawachi, Brennan R., Luka S. *Social Capital and Neighbourhood Mortality Rates in Chicago*. *Social Science and Medicine*. 2003. Vol. 56, pp. 1797-1805.
11. Putnam, R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of America’s Community*. Simon and Schuster, New York. 2000.
12. Blind, P. K. *Building trust in government in the twenty-first century: Review of literature and emerging issues*, 7th Global Forum on Reinventing Government, Vienna, 26-29 June 2007, URL: <https://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN025062.pdf>
13. Yang K. Holzer M. *The performance-trust link: Implications for performance measurement*. *Public Administration Review*, Vol 66, No.1, 2006. pp. 114-26.
14. Nooteboom, B. *Social capital, institutions and trust*, *Review of Social Economy*, 2007. Vol. 65, No. 1. pp. 29-53
15. Bouckaert, G. *Trust and public administration*. *Public Administration*, 2012. Vol. 60/1. pp. 91-115. Wiley-Blackwell, Hoboken, NJ.
16. Bouckaert, G. *Reforming for performance and trust: Some reflections*. *The NISPACEE Journal of Public Administration and Policy*, NISPACEE, Bratislava, 2012. Vol. 5/1. pp. 9-20, URL: <https://doi.org/10.2478/v10110-012-0001-4>.
17. *How’s Life? 2017: Measuring Well-being*, OECD Publishing, Paris. URL: http://dx.doi.org/10.1787/how_life-2017-en.

ОСОБЛИВОСТІ АПРОБАЦІЇ ІНСТРУМЕНТАРІЯ ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ПРАЦЕДАВЦІВ КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З МЕТОЮ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ТА СПІВПРАЦІ

Ковальська Є.В., Сидоров М. В.-С., Серeda О.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Трансформаційні процеси, що відбуваються в науково-освітньому просторі в останні роки (стандартизація, інформатизація, зростання конкуренції в сфері створення нових освітніх програм і підтримки старих) створюється ситуація, що вимагає від керівників освітніх установ постійного аналізу та оцінки вимог потенційного споживача до освітньої програми. Київський національний університет імені Тараса Шевченка – один з найбільших ЗВО, що посідає чільне місце в підготовці кадрів для сучасного ринку праці в нашій країні. Сучасний університет має не тільки забезпечити високу професійну підготовку фахівців з різних дисциплін, але й залучитися механізмами, які посприяють подальшому працевлаштуванню фахівців. Такі механізми з'являються в результаті формування соціального партнерства між університетом та працедавцями. Підготовка конкурентоспроможного фахівця потребує постійного удосконалення механізмів взаємодії з працедавцями та впровадження в освітню діяльність нових форм для співпраці.

Основними напрямками дослідження думки працедавців щодо співпраці з університетом визначено: відповідність компетентностей та результатів навчання в межах окремих ОП очікуванням та потребам працедавців; потреби ринку праці у випускниках; конкурентоспроможність та можливості працевлаштування випускників; задоволеність працедавців якістю підготовки; актуальність для сучасного ринку праці; можливості взаємодії з працедавцями, залучення працедавців до різних етапів освітнього процесу.

Крім цього досліджувалась готовність працедавців до співпраці за різними формами від надання баз практик та викладання до залученості до розробки та внесення змін до освітньої програми.

Дослідження проводилось методом веб-опитування на основі сформованої бази працедавців факультету соціології (1й етап пілотажного дослідження) та

вибіркового опитування працедавців різних спеціальностей та освітніх програм всіх факультетів/інститутів КНУ (2й етап пілотажного дослідження).

Для реалізації веб - опитування було використано он-лайн платформу LimeSurvey. Анкета містила 23 запитання, що входили у чотири тематичні блоки: Оцінка ринку праці; Співпраця працедавців з КНУ; Задоволеність якістю знань та вмінь випускників; Інформація про працедавця.

Метою проведення пілотажного дослідження була апробація інструментарію (анкети), перевірка на внутрішню консистентність..

На основі двох етапів пілотажного дослідження було зроблено наступні висновки: зроблено більший акцент на запитаннях про soft skills, уточнено конкретні форми співпраці працедавців із факультетами та інститутами КНУ, прибрані занадто абстрактні для працедавців запитання про актуальність освітніх програм та можливі зміни у них), прибране безпосереднє застосування аббревіатури «ОП» (освітня програма) та словосполучення «освітня програма» як такі, що не є зрозумілими для респондента, а натомість вжито «факультет/інститут», розрядність усіх шкал знижено з 10 до 5. Показник Альфа Кронбаха дорівнює 0,93.

Інструментарій є універсальним для опитування працедавців будь-яких спеціальностей.

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Горбов В.В.

*ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені В. Гетьмана»*

Горбова Ю.С.

*Інституту соціологічних досліджень,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені В. Гетьмана»*

На даний момент спостерігається зростаючий запит на забезпечення та оцінку якості надання освітніх послуг закладами вищої освіти. Така актуалізація зумовлена не тільки суттєвим впливом освітнього середовища на розвиток країни, але й впливом освіти на різноманітні соціально-економічні процеси та явища. Українські університети фрагментарно відповідають на ці запити, створюючи у власних структурах соціологічні відділи чи лабораторії. Залежно від наявності фахових соціологів, якість та широта досліджень якості освітніх послуг суттєво різняться. Успішним прикладом відповіді на такі запити можна вважати побудовану систему соціологічного моніторингу якості освітніх послуг у Національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана. Уже п'ять років в структурі КНЕУ працює відповідний соціологічний відділ. До 02.04. 2019 року він мав назву «Навчально наукова соціологічна лабораторія», згодом був перейменований у «Науково-дослідний інститут соціологічних досліджень». Протягом навчального року інститут проводить близько 20 соціологічних досліджень, які можна поділити на три рівні – запити завідувачів кафедр та гарантів освітніх програм, запити деканів факультетів/структурних підрозділів та керівництва університету. Дослідження мають як точковий, так і моніторинговий характер [1].

Окрему увагу слід звернути на моніторингове дослідження «Якість освітньої діяльності в ДВНЗ КНЕУ». У межах цього дослідження методом САWІ проводиться комплексне опитування науково-педагогічних працівників. Анкета розміщується в «особистому кабінеті» викладача, що нівелює можливість повторного внесення даних та залучення сторонніх осіб. Вибірка

випадкова та формується апостеріорно. Для ілюстрації означеної моніторингової процедури наведемо деякі результати опитування.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Визначте, якою мірою Вас задовольняють зазначені аспекти Вашої роботи» (у%)

	<i>N 384 (2017-2018)</i>		<i>N 480 (2019-2020)</i>			
	Дуже задоволений / Мабуть, задоволений		Важко відповісти		Мабуть, не задоволений/ Дуже не задоволений	
	2017-2018	2019-2020	2017-2018	2019-2020	2017-2018	2019-2020
Заробітна плата	11,7	9,8	26,3	19,4	62	70,8
Режим праці	77,6	76,8	18,2	14,2	5,2	9
Змістовність роботи	75,3	75	19,	16,7	5,7	8,3
Соціальний статус, який дає робота	58,1	55,2	31	23,5	10,9	21,3
Самостійність у роботі	77,1	83,9	18,8	11,9	4,2	4,2
Умови праці	46,6	39,8	31,8	27,5	21,6	32,7
Взаємовідносини з безпосереднім керівником	83,1	86,5	12,2	9,4	4,6	4,2
Можливість самореалізації	63,8	61	26	25,8	10,1	13,1

Як ми бачимо, зростає кількість представників науково-педагогічного складу, які не задоволені заробітною платою. У цілому це підтверджує існуючі тенденції у вищій освіті України. Вірогідно, ці показники впливають і на зменшення рівня задоволеності соціальним статусом, який дає робота. Також спостерігається тенденція зменшення задоволеності умовами праці. Найбільш стабільними показниками є оцінка змістовності роботи, взаємовідносин із керівником та режиму праці. Слід зазначити, що діагностика означених факторів надає можливості приймати соціально-адекватні управлінські рішення як на рівні кафедр, так і на рівні факультету та університету в цілому. Утім, слід зазначити, що можливості керування рівнем заробітної плати не завжди є в компетенції керівництва. Цікавим видається визначення впливу означених факторів на залученість науково-педагогічного персоналу в «життя» університету.

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Якою мірою на Вашу професійну залученість у життя університету впливають такі фактори?» (у%)

	<i>N 384(2017-2018) N 480(2019-2020)</i>					
	Дуже впливають/ Мабуть, впливають		Важко відповісти		Мабуть, не впливають/ Зовсім не впливають	
	2017-2018	2019-2020	2017-2018	2019-2020	2017-2018	2019-2020
Заробітна плата	65,1	71,1	14,8	12,1	20	16,9
Режим праці	75,3	79,4	14,6	8,3	10,1	12,3
Змістовність роботи	84,9	86,3	11,7	8,1	3,4	5,7
Соціальний статус, який дає робота	65,6	65,5	23,2	19,2	11,2	15,5
Самостійність у роботі	78,1	83	19,0	9,2	2,9	7,9
Умови праці	74,7	78,8	17,4	12,7	7,9	8,6
Взаємовідносини з безпосереднім керівником	80,7	84,8	13,8	8,3	5,5	6,9
Можливість самореалізації	82,6	86,2	14,1	10,2	3,3	3,5
Заходи адміністративного впливу	58,3	53,6	27,9	28,3	13,8	18,2
Загроза втратити роботу	47,4	38,1	28,9	29,4	23,7	32,6

Як було визначено до цього, заробітна плата постає ключовим чинником, який викликає невдоволення респондентів, утім, цей показник не потрапляє на перші місця в якості мотивів впливу на залученість у життя університету. Значний вплив мають фактори, які стосуються організаційного характеру – змістовність та самостійність у роботі й можливість самореалізації та взаємовідносини з безпосередніми керівником. Представлені дані в цілому яскраво відображають загальну тенденцію, що фінансовий фактор для викладачів не постає визначальним для активізації своєї діяльності в університеті, респондентів приваблює саме відчуття приналежності до освітньої діяльності. Також було введено два індикатори, які відносяться до факторів адміністративного впливу. Як ми бачимо, певні каральні санкції не постають механізмами впливу на залученість у життя університету.

Слід зауважити, що впровадження комплексних моніторингових соціологічних досліджень у систему менеджменту якості освіти в ЗВО України постає вкрай актуальними питанням.

Такі соціально-діагностичні механізми надають можливість не тільки відповідати запитам споживачів освітніх послуг, але й відповідають провідним європейським освітнім практикам.

1. Горбова Ю.С., ГорбовВ.В. *Загальний звіт-2019 (університет). Якість освітньої діяльності в ДВНЗ КНЕУ (Опитування викладачів)*. 2020. URL: https://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/ndi/inst_sociology/novv12/vikl2019_soc/.

АДАПТАЦІЯ МОДЕЛІ РЕПТРАК ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ЗВО

Братусь Я.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дослідження репутації є відносно новим напрямом, який набуває популярності не лише в менеджменті та політології, але й широко використовується у соціології, зокрема соціології освіти. Найбільш широкого застосування вони набули стосовно вищої освіти, а саме факторів, які впливають на вибір абітурієнтів, студентів та роботодавців закладів вищої освіти. Наприклад, у Малазії тривалий час проводилися моніторинги з виявлення факторів, що впливають на вибір ЗВО, які набули актуальності із покращенням системи вищої освіти. Було доведено, що репутація є одним із вирішальних факторів при виборі університету в Малазії [1: 57 - 68]. Ключовими аспектами обраної авторами методології є поняття «репутація», яке ввів до наукового вжитку Чарльз Формбрун: *«Репутація – це нематеріальний актив, що є описом минулих дій об'єкта та може забезпечити цінні результати для зацікавлених сторін»* [2: 95]. Окрім цього використання даного підходу спостерігається також для моніторингових досліджень у Сінгапурі та Кореї, що ще раз підтверджує актуальність застосування методик для дослідження корпоративної репутації при вивченні ЗВО. Це особливо важливо, оскільки заклади вищої освіти надають послуги, які є нематеріальними, а позитивна репутація зменшує ризики зацікавлених сторін, таких як потенційні роботодавці та майбутні студенти при виборі, відповідно.

Наразі у відкритому доступі є невелика кількість наявних методик для обстеження репутації ЗВО. У більшості випадків вона зводиться до більш загального уявлення, яке використовують при створенні рейтингів якості вищої освіти, тобто до уваги береться не лише поняття репутації, але й більш раціональні показники: індекс цитувань, успішність, міжуніверситетські зв'язки, участь у конференціях тощо. Наприклад, QS World University Rankings, у якому академічна репутація як критерій оцінювання складає 40%, але немає пояснення,

що саме автори включають до даного поняття та який інструментарій для вимірювання використовують, тому існує потреба створення методики, яка включатиме не лише раціональні, але й емоційні аспекти репутації [3]. Як одна із можливостей для вирішення даної проблеми є адаптація та модифікація вже наявних моделей для дослідження корпоративної репутації. Однією з таких є RepTrak – модель, яка використовується компанією «The RepTrak Company» для дослідження репутації компаній, міст, країн тощо.

Модель RepTrak базується на розподілі факторів на емоційні та раціональні. RepTrak Pulse або індекс довіри, що є ядром даної моделі, належить до емоційної сфери. Також вона ключає сім різних факторів, які спрямовані на різні аспекти діяльності організації: продукти та послуги; інновації; місце роботи/навчання; управління; громадська відповідальність; лідерство; продуктивність. Кожен із факторів складається із певних атрибутів, які у свою чергу дають можливість більш повно охопити всі нюанси при вимірюванні репутації організації. Дана методика використовує запитання із семибальними шкалами, які вимірюють ступінь згоди респондента із твердженнями (1 – зовсім не згоден, а 7 – повністю згоден). Окрім цього RepTrak також включає поняття підтримуючої поведінки респондентів, тобто те, наскільки вони готові купувати продукти чи послуги, рекомендувати, позитивно відгукуватися, співпрацювати чи навіть інвестувати [4: 240 - 271].

Модель Reptrak у переважній більшості використовується для репутаційного аудиту компаній, що здійснюють комерційну діяльність, але вона є також корисною для всіх без виключення організацій. При здійсненні певних змін у структурі, що враховують специфіку досліджуваного клієнта, є можливість використання даної моделі й для некомерційних організацій. Заклади вищої освіти надають певний комплекс послуг: для студентів – це знання, що необхідні для здобуття фаху та освоєння ними професійних навичок; для викладачів – це робочі місця та можливості для реалізації себе як фахівця в певній царині наук; для роботодавців ЗВО надають майбутніх працівників тощо. Адаптація та модифікація даної моделі для обстеження репутації ЗВО є важливою для здійснення не лише вимірювання репутації, але й можливістю

покращувати її, тобто впроваджувати репутаційний менеджмент у сфері вищої освіти в Україні.

1. Siti Noraisah Saring., Koe, W.L. *Factors Influencing the Foreign Undergraduates' Intention to Study at Graduate School of a Public University*. Jurnal Kemanusiaan. 2012. №19. С. 57 – 68.

2. Fombrun C. *The Building Blocks of Corporate Reputation: Definitions, Antecedents, Consequences*. The Oxford Handbook of Corporate Reputation / Fombrun. – Canberra: Australian National University, 2012. С. 92 - 138

3. *QS World University Rankings®* [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>.

4. Fombrun C., Gardberg, J. Sever. *A multi-stakeholder measure of corporate reputation*. Journal of Brand Management. 2000. №7. С. 240–271.

УЧАСТЬ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У ВИРОБНИЦТВІ УЯВЛЕНЬ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ УКРАЇНСЬКОГО МЕДІАЛАНДШАФТУ

Солодько С. Ю.

Інститут соціології НАН України

Чи не найбільш мінливою сферою сучасного суспільства є медіа. Навіть неозброєним соціологічною методологією оком можна побачити, як кардинально змінилась присутність та вага медіасфери в публічному житті суспільства протягом останнього десятиліття.

Трансформаційні процеси в сфері медіа зазвичай осмислюються в контексті технологічних або політекономічних детермінантів. Втім, для дослідження сучасної ситуації динамічної, поліфонічної та горизонтально-мережевої медіареальності, позбавленої виразних ознак структурної стійкості та універсальності, доречним буде досліджувати участь в цих трансформаціях і інших акторів та інститутів.

Зокрема акторів зі сфери експертного середовища, які артикулюють уявлення про трансформаційні процеси медіа в науковому та публічному дискурсі, ставлять нові агенції у відносини з іншими, дають їм оцінки, тощо.

Академічна соціологію позиціонується як найавторитетніший інститут виробництва експертного знання про соціальний вимір реальності. Найбільш публічно затребуваним та цінним з епістемологічної точки зору в ній є напрямок кількісних соціологічних досліджень, коли соціологи говорять про суспільство за допомогою цифр. Плідним прикладом для рефлексивного дослідження природи продукovanого соціологічного знання про трансформаційні процеси в медіа є аналіз одного з наймасштабніших кількісних дослідження, що протягом останніх 26 років щорічно проводиться головною академічною соціологічною інституцією країни Інститутом соціології при НАН України.

Подивимося, які зміни відбулися в опитувальнику «Моніторинга» стосовно медіасфери, та як ці зміни взаємопов'язані з іншими соціальними акторами та процесами.

Якщо більшість запитань про соціально-політичну та соціоекономічні сфери вже понад 25 років залишаються незмінними (основні зміни тут відбулись через військовий конфлікт з РФ), то протилежною є ситуація із запитаннями на тему медіа.

«Який рівень Вашої довіри ЗМІ (радіо, телебачення, газети)?» - єдине питання стосовно медіа, яке залишилось в опитувальнику без змін з 1994 року до сьогодні. Це ж питання разом з «Які газети ви читали за останні 7 днів?» були єдиними пов'язаними з медіа в перші 9 років моніторингу. Якщо соціологічне опитування продукує «сліди» соціальної реальності[1], то на своїх перших етапах «Моніторинг» зареєстрував сліди лише двох колективних груп пов'язаних з медіа: групи читачів різних газет та групи з різним рівнем довіри до інституту ЗМІ.

Така перспектива віддзеркалює загальний погляд на епоху доцифрових ЗМІ в медіатеорії. ЗМІ тут розглядаються як стабільні актори з доволі чіткими кордонами функціонування, що є частиною такого ж стабільного, структурно диференційованого суспільства. В цих координатах медіасфера ідентифікується як інститут, що поширює інформацію, а аудиторія - як її споживач, активність якої проявляється у виборі джерел (список найменувань газет в анкеті), та в наданні оцінки довіри до інституту ЗМІ.

Щоб фіксувати стан та зміни медіаландшафту в такому контексті експертам не потрібно кардинально перелаштувати питання для постійної їх актуалізації відповідно до суспільних процесів. За перші 8 років проведення «Моніторингу», єдиними змінами, які відбулися з цими двома питаннями, було додавання кількох нових найменувань газет у список найбільш споживаної преси.

Протилежною до описаної картини є ситуація, яку ми бачимо сьогодні. Лише за останні 5 років Інститут задав більш ніж 10 різних запитань пов'язаних з тематикою медіа.

Що ж відбулося з медіаландшафтом та уявленнями соціологів про медіареальність за ці роки?

З початку 2000-х в Україні починається діджиталізація медіасфери. З історії питань «Моніторинга» можна простежити як відбувається поступова деталізація

та диференціація нового медіаактора - мережі Інтернет - та його інтеграція в уявлення про соціальну реальність.

Перші питання на цю тему категоризують населення відповідно до (не)використання інтернету – «Чи користуєтесь ви інтернетом?» (2002-2018). Наступним етапом - починаючи з 2010 року - населення деталізують відповідно до репертуару мережевих практик («З якою метою ви користуєтесь інтернетом?», варіанти відповіді - граю в ігри, читаю новини, слухаю музики...). В 2019 році в базу соціологічних знань мобілізується онлайн-репертуар громадянського суспільства, пов'язаний з інноваційними технологіями е-урядування («Яку активність ви проявляєте в інтернеті?», варіанти відповіді - читаю блоги політиків, підтримує петиції, звертаюсь до офіційних установ...). В цьому ж році населення вже класифікують відповідно до соцмереж, яким воно користується, а в 2020 - соцмережі, разом з іншими новими та старими медіа - задіяні для розрізнення груп населення відповідно до джерел отримання інформації.

Отримані дані з відповідей на подібні запитання вчені-соціологи інтегрують в свої наукові тексти, де вони наративізуються у стосунки з іншими даними та уявленнями про соціальну реальність. Так, з трансформацією медіаландшафту та продукуванням великої кількості слідів медіареальності в соціологічних дослідженнях, в деяких соціологічних текстах соціальна реальність концептуалізується вже не як певна структура, а як медійний механізм. Переосмислюється ієрархія суспільних інституцій та природа соціальності, робиться акцент на її комунікативній складовій [1].

Таким чином, ми бачимо, що дослідження виробництва уявлень про трансформаційні зміни в суспільстві є таким же важливим аспектом для їх розуміння, як і самі зміни.

1. Наумова М. *Українці в соціальних медіа: популярні платформи та активності*. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. 2017. №4. С. 400–413.

2. Latour B. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 301 с.

ДАЛЕКТИКА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У СВІТЛІ ТЕОРІЇ РИЗИКІВ

Удовицька Т. А.

Харківський гуманітарний університет

«Народна українська академія»

Тенденції розвитку наукових досліджень суспільного розвитку все більш характеризуються ризикологічним поворотом у соціологічному знанні, тому що ризики все більше стають явищем, причиною та наслідком соціальних змін і процесів, характеристикою соціальної реальності, особливо сучасної української. В зв'язку з цим особливого значення набувають наукові дослідження взаємозв'язку соціальних змін та соціальних ризиків.

Аналізу ризиків присвячено достатньо робіт відомих соціологів У. Бека, автора теорії «суспільства ризиків» [1], П. Штомпки [8], Е. Гідденса, Н. Лумана, у яких осмислюються основні засади ризикологічна парадигми. Саме їх напрацювання є важливою методологічною підставою вивчення ризиків і в українському суспільстві як на теоретичному, так і практичному рівнях. Так, звісно, що головні ризики «суспільства ризику» У. Бек пов'язував саме с процесами модернізації, що є одним зі різновидів соціальних змін. Науковець підкреслював, що « у центрі сучасного розвитку стоять модернізаційні ризики і їх наслідки. Їх не можна локалізувати, звести до специфічних груп населення, в них присутня тенденція до глобалізації, що породжує глобальні загрози з їх соціальною та політичною динамікою» [1, с. 94].

Наукове осмислення ризиків, як важливого феномена, призвело до формування декількох підходів до визначення їх сутності. При першому ризик розуміється як специфічний процес вибору альтернатив, варіантів дій у ситуації невизначеності; вибір дії, результат якої визначається випадком. У другій групі визначень ризик розкривається через безпосередню дію (діяльність суб'єкта), сподіваючись на позитивний результат; дія в неясній, невизначеній обстановці; дія за наявності небезпеки, загрози. У третій групі визначень особливий акцент робиться на вірогідності негативного характеру наслідків якихось подій: вірогідність помилки або неуспіху в ситуації з кількома альтернативами; збиток, пов'язаний із реалізацією рішення; можливість небажаних наслідків через дії

випадкових чинників; подія, настання якої містить можливість якихось збитків [3, с. 88]. Безумовно, усі ці групи підходів демонструють, що ризик або необхідність «ризикової діяльності» виникає там де є ситуація невизначеності, що завжди характерно для соціальних змін.

До основних груп ризиків, що виникають в результаті соціальних змін можемо віднести ризики інформаційні, організаційні, функціональні і, головне, ризики адаптаційні, які досить докладно аналізував Е. Тоффлер, акцентно пов'язуючи саме динаміку змін та проблеми адаптації людей до них [7].

В свою чергу ризикові ситуації та їх розв'язання детермінують певні зміни, а саме зміну соціальної поведінки в результаті реакції людини на певні ризики, проходять структурні та змістовні зміни в діяльності в результаті виходу з ризикової ситуації і, зрештою, відбувається розв'язання соціальних протирічч, породжених ситуацією соціальних змін і ризиків, що з ними пов'язані.

Відомий польський соціолог П. Штомпка зазначає те, що «феномен ризику» сучасності відрізняється від усього того, що спостерігалось раніше та визначає такі його риси: універсалізацію ризику, тобто можливість глобальних лих, які загрожують всім, незалежно від класу, етнічної приналежності, ставлення до влади тощо; глобалізацію ризику, який набуває надзвичайного розмаху, зачіпаючи великі маси людей; інституалізацію ризику, тобто появу організацій, що приймають його як принцип власної дії; виникнення або посилення ризику внаслідок ненавмисного побічного ефекту, або ефекту бумеранга, людських дій» [8, с. 70]. Не враховувати ці характеристики сучасності неможливо.

В українській соціології є низка оригінальних авторських досліджень проблем та ситуацій ризику. Так питанням соціальних ризиків присвячені роботи науковців, зокрема В.В. Кривошеїна, який вивчає ризик як соціальне явище [6], І.О. Кірноса, який досліджує нові соціальні ризики у контексті переходу до постіндустріального суспільства [5]. Заслуговує на увагу і робота О.В. Євтухова, який висвітлює питання державного управління соціальними ризиками [4]. Але в цих роботах фрагментарно визначена детермінованість

ризиків соціальними замінами, що може не є предметом дослідження згаданих авторів.

Саме погляд на соціальні зміни в контексті ризикологічної парадигми, на нашу думку, є дуже важливий та практично-орієнтованим напрямком їх дослідження, тому що дозволяє спрогнозувати можливі ризики та вжити заходи для їх запобігання. У будь-якому випадку визнання ризиків як реальності в нашій мінливої сучасності – це велика наукова перемога, бо знання про них дозволяє бути готовим ухвалювати адекватні рішення в разі їх появи, і тим самим пом'якшувати їх наслідки.

1. Бек У. Общество риска. *На пути к другому модерну*. М.: Прогресс-традиция, 2000. 381 с.
2. Зубок Ю. А. Чупров В. И. *Угрозы в трансформирующейся среде обитания как фактор социальных рисков: прогнозирование и регулирование*. Социологические исследования. 2017. № 5. С. 57-66
3. Зубков В. И. *Социологическая теория риска*. М.: Академический проект, 2009. 379 с.
4. Євтухов О. В. *Тенденції розвитку соціальних ризиків у сучасному суспільстві: державно-управлінський аспект/ Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 6-7. С. 24-30. URL: <file:///C:/Users/fdp/Downloads/420-Article%20Text-566-1-10-20180814.pdf>
5. Кірнос І.О. *Систематизація нових соціальних ризиків у контексті переходу до постіндустріального суспільства*. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» (Серія : логістика). – Львів : Вид-во Нац. унів-ту «Львівська політехніка». 2011. № 706. С. 88-93. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12293/1/012_Sistematizac%D1%96ja%20novih%20s_88_93_706.pdf
6. Кривошеїн В. В. *Ризик як соціальне явище*. Грані. 2012. № 6 (86). С. 80-84.
7. Тоффлер Э. *Шок будущего*. М.: АСТ, 2003. 557 с.
8. Штомпка П. *Социология социальных изменений*. М. 1996. 288 с.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ

Бутиліна О.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Організації в сучасному суспільстві функціонують та пристосовуються до умов, що постійно змінюються. Виклики та ризики із зовнішнього середовища вимагають постійного пошуку та впровадження нових технологій роботи, залучення додаткових ресурсів, коригування стратегічних цілей чи скорочення чисельності працівників. Сучасна організація постає як система, що має внутрішню структуру (цілі, технології, людські ресурси, які є носіями фахових знань і професіоналізму) та тісні зв'язки із зовнішнім середовищем (стейкхолдери), що певним чином впливає на її ефективність. Наразі відбуваються зміни у системі управління організаціями та менеджменті персоналу зокрема, відповідно до загальних тенденцій трансформації суспільних відносин та інститутів.

Один із законів розвитку організації – «закон інформованості–впорядкованості» – визначає умовою ефективної роботи організації високу інформованість усіх складових системи та налагоджені комунікаційні зв'язки між ними. Чим краще налаштована система інформування та зворотного зв'язку в організації, тим ефективнішим є управління. Збір та аналіз інформації має стосуватись як чинників зовнішнього оточення організації, так і її внутрішнього середовища.

Головним і найбільш цінним ресурсом будь-якої організації є люди – персонал, задіяний на усіх ділянках роботи. Еволюція уявлень про ефективний менеджмент свідчить про зміну ставлення до людини: від технократичної та антропологічної до соціальної парадигми. Набули поширення ідеї контрактації індивідуальної відповідальності працівника, командного менеджменту, концепція людського капіталу та інші. Відбулось усвідомлення необхідності вивчення потреб, інтересів, цінностей, оцінок і невдоволень співробітників та їх урахування у розробці кадрової політики та стратегії розвитку організації.

Колишня головна виконавча директорка компанії Xerox, Енн Малкахі зауважила, що «Співробітники, які відчувають, що керівництво піклується про

них не тільки, як про підлеглих, але й як про особистості, є продуктивніші, задоволені та краще реалізують себе. Задоволений співробітник – задоволений клієнт та більший прибуток».

Дослідження соціально-психологічних феноменів (спілкування, визнання, відповідальність, самовираження тощо) та особистісних потягів працівників – це шлях до створення ефективного менеджменту персоналу – краще керування і стабільний розвиток організації. Інструментами таких досліджень мають стати соціологічні методи збору, обробки й аналізу первинної інформації. Дослідницькі технології, якими має володіти менеджер, повинні забезпечити дієвий зворотній зв'язок, завдяки якому підтримується комунікація та інформування. У той же час, соціологічні дослідження різних напрямів роботи з персоналом є чинником соціального розвитку організації.

Соціальний розвиток організації передбачає, з одного боку, розвиток персоналу шляхом узгодження потреб працівників і загальних цілей організації, з іншого боку – вигідне позиціонування у відповідному секторі ринку (шляхом взаємодії з зацікавленими організаціями та інституціями) для підвищення конкурентоздатності, адаптованості та гнучкості.

Дослідження мають проводитись на фаховому рівні, оскільки їх результати неодмінно впливатимуть на ухвалення кадрових рішень. Не викликає сумніву актуальність та доцільність соціологічного дослідження напрямів менеджменту персоналу та зв'язків із зовнішніми стейкхолдерами, втім, проблема полягає у готовності керівництва сприймати їх результати. Особливість соціологічного підходу полягає в розгляді проблем менеджменту організації крізь призму потреб та інтересів працівників. Тож, керівництво повинно усвідомлювати те, що певні потреби та цілі персоналу можуть суперечити уявленням чи, навіть, вимогам організації. Узгодження цих моментів уможлиблюється також шляхом дослідження та відповідного коригування кадрової політики організації. Зацікавлений у стабільності своєї компанії керівник неодмінно шукатиме шляхи та способи створення комфортних умов роботи персоналу, формування сприятливого клімату, забезпечення належних можливостей для розвитку кожного окремого співробітника.

Отже, керівники та HR-менеджери для забезпечення керованості та підвищення гнучкості й конкурентоздатності своїх організацій мають сформувати соціологічне бачення розвитку персоналу та застосовувати дослідницький інструментарій, що уможлиблює визначати актуальні потреби працівників та ухвалювати ефективні кадрові й управлінські рішення.

ЧИ Є МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ УКРАЇНЦІВ ІНДИКАТОРОМ РЕАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ?

Гойсан В. М.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Національний університет «Львівська політехніка»*

Статистичні дані ООН свідчать, що кількість мігрантів з України постійно зростає і станом на 2019 р. сягала майже 6 млн [1]. Є підстави вважати, що внутрішньодержавні негаразди набули перманентний характер, а отже зумовлюють безперервні міграційні потоки з території України.

Зазначимо, що як мінімум протягом останніх десяти років населення України постійно переконане, що справи в ній ідуть у неправильному напрямі. Станом на листопад 2011 р. таку думку мали 71 % українців, а на початку березня 2021 р. ця цифра залишилася фактично незмінною – 69 % [4]. Утім прослідковуємо яскраву картину: у період виборів суттєво зростає кількість тих, хто вірить, що справи в Україні йдуть у вірному керунку. Проте згодом ця цифра знову знижується, що свідчить про різке розчарування в діях чинних представників державного апарату.

В результаті сформовані українським суспільством завдання не вирішуються протягом тривалого періоду часу, що породжує соціальне напруження, яке виражається в активізації міграційних процесів. Для того, щоби перевірити чи міграційні настрої є індикатором міграції, порівняємо реальне втілення намірів працевлаштуватися за кордоном та результати досліджень міграційних орієнтирів (Таблиця 1). Для цього скористаємось даними модульного вибіркового обстеження із трудової міграції. Оскільки такі масштабні проекти виконуються Державною службою статистики раз на чотири-п'ять років, використаємо результати останнього дослідження, яке проводилося протягом січня-червня 2017 р. (опитування 21,7 тис. домогосподарств; коефіцієнт варіації — 6,5 %) [3]. Для релевантності порівняння візьмемо дані всеукраїнського опитування Соціологічної групи «Рейтинг» за вересень 2017 р. (вбірка 1200 осіб; похибка репрезентативності не більше 2,8 %) [2].

Таблиця 1

Порівняння міграційних настроїв населення України із реальним втіленням намірів працевлаштуватися за кордоном

№	Критерії	Міграційні настрої (на прикладі опитування СГ «Рейтинг»)	Досвід трудової міграції (на прикладі обстеження Державної служби статистики)
1.	Загальні тенденції	44 % населення України хотіло би працювати / знайти роботу за кордоном.	Частка трудових мігрантів у загальній кількості населення віком 15–70 років складала 4,5 %.
2.	Стать	47 % чоловіків висловлюють бажання ⁵ працевлаштуватися за кордоном; жінок дещо менше, однак не суттєво — 41 %.	Чоловіки частіше, на відміну від жінок, мігрують із метою працевлаштування. Частка чоловіків складає 70,4 %, жінок — 29,6 %.
3.	Вік	Молодь (18–35 р.) демонструє найвищі міграційні настрої — 68 %; вікова категорія 36–50 р. — 52 %; і лише 20 % українців віком 51 і старше хотіли б працювати за кордоном.	Частка молоді (15–34 роки) серед усіх трудових мігрантів складає 41,3 %. Вікова категорія 35–49 р. — 38,3 %; 50–70 р. — 20,4 %.
4.	Регіон походження	Міграційні настрої більш-менш рівномірно розподілені за регіонами — 48 % населення Заходу бажають працювати за кордоном; 44 % — зі Сходу; 43 % — із Півдня; 41 % — із Центру.	Станом на 2017 р. найбільшу частку серед трудових мігрантів з України склали вихідці із західних регіонів (69,3 %). Значно менший відсоток становив Центр (9,2 %), Південь (8,6 %), Схід (6,8 %) і Північ (6 %).
5.	Освіта	Невелике переважання міграційних настроїв у категорії українців із вищою освітою (48 %); із середньою спеціальною хотіли би мати роботу за кордоном 42 % українців; із середньою загальною — 42 %.	Серед трудових мігрантів з України більш-менш однаковою мірою представлені українці із різними видами освіти: з професійно-технічною (33,9 %); повною загальною середньою освітою (30,1 %); 33,5 % — мають вищу освіту (16,4 % повну вищу освіту, а 17,1 % базову або неповну).

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Отож прослідковуємо певні відмінності між бажаннями виїхати за кордон із метою працевлаштування та їхніми реальними втіленнями. Якщо майже половина населення України хотіла би мати роботу поза її межами, то лише

⁵ Тут і далі в опитуванні СГ «Рейтинг» число вираховуємо на основі відповідей «однозначно так» і «скоріше так».

менше п'яти відсотків справді реалізовує цей намір. Так само є й гендерні особливості: чоловіки частіше втілюють бажання мігрувати в реальний план. Припускаємо, що це явище пов'язане з очікуваними сімейними ролями українців, у яких жінки присвячують себе вихованню дітей, натомість чоловіки беруть на себе обов'язок фінансового забезпечення потреб сім'ї.

Щодо віку, то бачимо, що молодь демонструє найвищі міграційні настрої. Справді, частка осіб віком 15–34 р. дещо вища серед реальних трудових мігрантів, однак не настільки суттєво. Вочевидь, це зумовлено вибором життєвих траєкторій, адже після закінчення різних типів навчальних закладів молоді українці зазвичай ще не прив'язані до українського ринку праці та не мають власних сімей, а тому бажають працевлаштуватися в інших країнах. Так, серед випускників закладів вищої освіти дещо вищі наміри працювати за кордоном, однак реалізують їх не всі.

Також помічаємо суттєву відмінність щодо регіональної специфіки. Хоча високі міграційні настрої більш-менш однаково прослідковуються в усіх регіонах України, однак мешканці саме західної частини найчастіше виїжджають за кордон. Імовірно, цьому сприяє географічна близькість до країн ЄС. Проте важливо зазначити, що згідно з даними Державної служби статистики, частка мігрантів з інших регіонів України після 2014 р. почала зростати [3].

Отже, попри те, що міграційні настрої не завжди означають їхнє реальне втілення, втім високий їхній рівень є індикатором суспільного невдоволення, що у випадку соціальних потрясінь може призвести до масової міграції.

1. *International migrant stock 2019: Graphs* // United Nations Department of Economic and Social Affairs. URL: <https://un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesgraphs.asp?3g3> (дата звернення: 12.03.2021).

2. *Динаміка міграційних настроїв українців* // Соціологічна група «Рейтинг», 2017. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html (дата звернення: 12.03.2021).

3. Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження): статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 36 с.

4. Суспільно-політичні настрої населення (2-3 березня 2021) // Соціологічна група «Рейтинг», 2021. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_2-3_marta_2021.html (дата звернення: 12.03.2021).

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В КОНТЕКСТАХ КОРУПЦІЇ, КОРПОРАТИВІЗМУ ТА ПЛЮРАЛІЗМУ

Бондаренко О. В.

керівник ГО «Соціальні дослідження та тренінгові компанії»

Дослідження корпоративної культури в соціально-економічному просторі України актуалізує визначення, як сутнісних засад даного простору, так і цінностей, в контекстах плюралізму та корпоративізму. Таким чином, ми розглядаємо соціально-економічний простір України, як частину глобального соціально-економічного простору. Для нього є характерним перетин соціальних зв'язків між різними соціальними суб'єктами, групами та організаціями, щодо здійснення економічної діяльності за відповідних соціокультурних та інституційних умов. Відповідно, соціально-економічний простір визначає розвиток економічної сфери за допомогою інституційних норм, санкцій та соціальних практик.

Поширеність корупційних практик в сучасній Україні, дозволяє нам висунути гіпотезу, щодо значного рівня толерації корупції в українському соціально-економічному просторі. Зазначимо, що соціально несправедлива система обмеженого доступу, до основних ресурсів, потребує відповідних ціннісних засад соціально-економічного простору. Постає питання порівняння ціннісних орієнтацій українського соціально-економічного простору щодо напрямів руху розвинених суспільств глобального світу.

Для реалізації даного завдання ми організували, й провели серію фокус групових досліджень в травні - червні 2019 року. За локації ми обрали такі обласні центри України, як: Київ, Харків, Запоріжжя, Черкаси, Львів, Луцьк. Нам було цікаво визначити, наскільки схожими або навпаки, відмінними, будуть оцінки інформантів, з різних регіонів України. щодо ціннісних засад соціально-економічного простору.

Зазначимо, що регіональна відмінність, на рівні мови спілкування з інформантами, нівелюється схожістю їх оцінок щодо корупції, державного суверенітету та національної ідеї в Україні. Так, інформанти зазначили загальну поширеність та системний характер корупції в Україні. За їх оцінками, для

повноцінного суверенітету потрібна не лише територіальна цілісність країни але, й, сильна економіка. Національну ідею інформанти визначали в контекстах захисту прав і свобод українців з боку держави (чого насправді не має).

Окреслимо дослідницьку проблему за допомогою даних, щодо України, «Світового дослідження цінностей 2020» [2]. Так, оцінка респондентами діяльності Уряду України досить критична, і це безпосередньо стосується корупції. Частка респондентів, які вважають, що уряд є вільним від корупції складає лише 5,6%, тоді як не згодні з цим 70,1% опитаних. Інакше кажучи, 70,1% опитаних вважають уряд України повністю корумпованим.

Разом з тим, дані цього дослідження вказують на високий рівень патерналістських настроїв українців. Так, майже половина (49,4%) вважають, що держава повинна нести більше відповідальності, щодо забезпечення потреб громадян. Мають орієнтацію на власні дії, щодо забезпечення добробуту, лише 22,4% опитаних.

На системний характер корупції в Україні, вказує те, що переважна більшість опитаних (82,6%) поділяє думку про повсюдну поширеність корупції. Показовою є оцінка корумпованості соціально-економічного простору України. Більшість опитаних (63,3%), сприймає керівників підприємств і бізнесменів України як залучених до корупції. Про відсутність покарання за корупцію в Україні, свідчить те, що лише 27,2% опитаних визнають ризик бути притягнутими до відповідальності. Разом з тим, 41,9% опитаних вважають, що ризику бути притягнутим до відповідальності за корупцію, немає.

Підкреслимо, що вплив корпоративної культури виходить за межі соціально-економічного простору. Для дослідження корпоративної культури в політичному контексті корпоративізму ми вирішили організувати й провести серію фокус групових досліджень в різних обласних центрах України. Нам було цікаво визначити, наскільки схожими або навпаки, відмінними, будуть висловлювання інформантів з різних регіонів України. Враховуючи те, що пересічні громадяни України навряд чи обізнані щодо сучасних соціально-економічних та соціально-політичних концепцій, ми уникали прямих питань, як щодо корпоративізму, так і плюралізму. [1; 52-59]

Були використані проекційні питання, які визначали корпоративізм як пріоритет групових цінностей над індивідуальними, сильну державу, жорсткий порядок, жорсткий контроль над індивідом. Також, плюралізм ми визначили, як особисту свободу, реалізацію власної мети, самоорганізацію, особистісний вимір заможного і щасливого життя, захист прав і свобод людини. Зрозуміло, що це є дуже спрощена конструкція але вона дозволяє нам зробити аналіз отриманих результатів. Нижче наведені використані нами ознаки плюралізму та корпоративізму.

Для більш детального уточнення наших гіпотез ми провели у лютому 2020 року фокус групи в Запоріжжі, Черкасах, Києві, Львові. Для нас було цікаво те, що ціннісні характеристики інформантів в різних регіонах виявились дуже схожими. Таким чином можемо зробити висновок, що українці уникають жорсткого плюралізму або корпоративізму. Навпаки, вони демонструють прагнення моделювати їх в м'який, можливо навіть амбівалентний формат. В основі взаємодії суспільства та держави повинен бути пріоритет особистих прав і свобод, який повинна захищати держава, як арбітр, що узгоджує інтереси різних груп в суспільстві.

Отже, можемо зробити висновки щодо корупції, як системної ознаки соціально-економічного простору України. Щодо цінностей плюралізму та корпоративізму ми визначили тренд, щодо їх симбіозу. Модель даних цінностей базується на бажанні реалізації прагнення до особистої свободи, що захищається державою.

1. Бондаренко О.В., Безрукова О.А. *Корпоративізм та плюралізм в Україні крізь призму якісної методології*. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2020. № 86. С. 52–59

2. *Світове дослідження цінностей 2020 в Україні*. URL.:http://ucep.org.ua/wpcontent/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf

СПОЖИВАННЯ ЯК ІНТЕРНЕТ-ПРАКТИКА

Дячук О. А.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У науковій літературі, у тому числі соціологічній, представлено багато досліджень традиційного споживання у найширшому його розумінні як процесу привласнення і використання товарів, послуг, результатів діяльності та інформації з метою задоволення потреб людини. Як зазначає Я. В. Зоська, предметною сферою соціології споживання є практики споживання як соціально-інституціалізований процес задоволення потреб у всій різноманітності його зв'язків з іншими соціальними інститутами, явищами, процесами (політикою, ЗМІ, сім'єю тощо) [1: 6]. Проте з 1992 р., коли уряд США зняв заборону на комерційне використання мережі Інтернет, форми і прояви споживчих практик зазнали суттєвих змін внаслідок доступності системи електронної комерції для широких верств населення, що потребує окремої уваги дослідників.

Опанування практик онлайн-споживання у різних суспільствах відбувається різними темпами. На думку С.В. Маловичко, яка у своєму дослідженні порівнює етапи еволюції електронної торгівлі в Україні та в світі, до 2000 р. розвиток електронної торгівлі в Україні характеризувався значним відхиленням від розвитку електронної торгівлі у світі, що не давало можливості говорити про зміни в споживчих перевагах покупців українського ринку [2: 52–53], а відтак і про зміни у споживчих практиках під впливом технологій електронної комерції. Наступні етапи мають вже зовсім інші ознаки: стадія конвергенції (2000–2004 рр.) характеризується синтезом знань, інструментів та досвіду розвитку електронної торгівлі різних країн, зближенням економічних і правових систем; стадія коеволюції (2005 р. – дотепер) відзначається співрозвитком національної і світової електронної торгівлі [2: 53].

Отож на певному етапі суспільного розвитку відбувається виникнення нових і трансформація існуючих споживчих практик під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. За визначенням Ю. Ф. Пачковського, інтернет-практики – це повсякденні дії особистості, що розгортаються в мережному

(віртуальному) просторі. Постають як сукупність реальних повторюваних і свідомих дій та навичок, що відображають характер буття суспільства у кіберпросторі. Особливістю інтернет-практик є те, що вони зазвичай мають предметно-інструментальний характер, адже використовують технічні засоби та пристрої (наприклад, стаціонарний комп'ютер, мобільні пристрої, як-от планшет чи смартфон) [3: 208–209]. Таким чином, споживчі практики, які повністю або частково реалізуються за допомогою онлайн-засобів, за своєю суттю є інтернет-практиками.

Більш детально виокремити види інтернет-практик споживання можна, розвиваючи положення концепції повної або часткової електронної комерції (*pure versus partial electronic commerce*). Згідно з цією концепцією, електронна комерція може бути як повною («чистою»), так і частковою в залежності від характеру її трьох основних складових: замовлення і оплата, виконання замовлення і доставка клієнтам. Якщо всі аспекти діяльності є електронними, маємо «чисту» електронну комерцію [4: 7]. Відтак у цьому випадку можна говорити про споживчу практику, яка повністю реалізується в електронному вигляді, а значить є винятково інтернет-практикою. На певному етапі проникнення технологій електронної комерції така соціальна практика є новою, адже передбачає опанування абсолютно нового досвіду споживачами.

Якщо окремі дії реалізуються в електронному вигляді, а інші – у фізичній реальності, тоді говорять про часткову електронну комерцію [4: 7]. У контексті нашого дослідження це означає часткову інтернет-практику споживання. По суті мається на увазі трансформація традиційних споживчих практик, коли певні дії у процесі купівлі здійснюються звичним способом (наприклад, отримання товару у торговій точці і оплата готівкою), а інші дії виконуються за допомогою онлайн-засобів (наприклад, вивчення інформації про товар і замовлення на сайті).

Отже, споживчі практики у сфері електронної комерції повністю або частково є інтернет-практиками. Вони проявляються у вигляді купівлі, продажу й обміну товарами, послугами або даними за допомогою використання мережі Інтернет з метою задоволення потреб людини. Інтернет-практики замінюють і

трансформують традиційні споживчі практики, а також співіснують разом з ними. При цьому споживачі диференціюються за ступенем залученості в інтернет-споживання.

1. Зоська Я. В. *Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні: монографія*. Запоріжжя: КПУ, 2011. 352 с.
2. Маловичко С. В. *Дослідження формування та розвитку електронної торгівлі в світовій та національній економіці*. Агросвіт. 2016. № 11. С. 51–56.
3. Пачковський Ю. *Інтернет-практики*. Соціологія: терміни і поняття. Навчальний словник-довідник / За заг. ред. В. М. Пічі [Ю. Ф. Пачковський, О. І. Пташник-Середюк, С. А. Щудло та ін.]. Львів: «Новий Світ-2000», 2019. С. 208–209.
4. *Electronic Commerce 2018. A Managerial and Social Networks Perspective* / Turban E., Outland J., King D. et al. 9th edition. New York: Springer International Publishing, 2018. 636 p.

ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ТРАНСАКЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ

Шепель Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Зважаючи на складні соціально-економічні умови, для України актуалізується пошук резервів та механізмів підвищення ефективності функціонування державних і недержавних організацій, бізнес-структур тощо. Серед таких організацій варто виділити соціальні підприємства, які прибуток від своєї діяльності спрямовують на виконання соціальної місії (вирішення певної суспільної проблеми); або ж сприяють досягненню соціального ефекту без мети отримання прибутку. Тому аналіз і оцінювання діяльності соціальних підприємств є актуальним питанням сучасних досліджень.

Оцінювання соціальних підприємств, на нашу думку, є ефективним інструментом управління трансакційними витратами. Соціальні підприємства часто зіштовхуються з проблемою нестачі трудових, кадрових, матеріальних та інших ресурсів. А за допомогою застосування практики оцінювання можна більш ефективно й адекватно трансформувати середовище такого підприємства, із урахуванням його особливостей та галузевої специфіки, планувати потрібні трансформації, покладаючись на послідовні методи технологізації, впровадження інновацій тощо. У такому випадку, оцінювання перетворюється також і на практичний інструмент, за допомогою якого можна вимірювати ефективність, адекватність, актуальність проєктів і діяльності такого суб'єкта господарювання загалом.

Варто відзначити, що комплексні дослідження соціальних підприємств, які б дали змогу вивести якісну оцінку стану соціального підприємництва, зараз проводяться за рахунок громадської ініціативи та активістів. Зокрема відзначимо проєкти EUnlocking («Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців Молдови і України») [1] та «Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою «знизу» [2]. Дані проєкти поставили собі за мету побудувати навколо себе певну мережу агентських відносин, яка б допомогла полегшити

діяльність соціальним підприємцям. Це забезпечується за допомогою об'єднання навколо свого проєкту соціальних підприємств (за мету ставиться не менше 500); налагодження зв'язків між соціальними підприємцями, з юридичними та фінансовими структурами, а також, змога проведення оціночних досліджень.

Аналізуючи дані проєкти зазначимо, що здійснюючи оцінку, вони орієнтувалися на певні методи та інструменти, серед яких виділимо: кабінетні дослідження (для аналізу загальної ситуації щодо стану соціального підприємництва в Україні); інтерв'ю з експертами та лідерами ринку соціального бізнесу (для оцінки стану соціального підприємництва з іншої позиції); фокус групи; тематичні дослідження; опитування соціальних підприємців з різних регіонів України. Серед критеріїв оцінювання варто виділити: особливість та важкість/легкість ведення соціального бізнесу в Україні; втручання/невтручання держави, реципієнтів в діяльність; клієнтоорієнтованість і особливість портрету споживачів послуг; унікальність продуктів/послуг; можливість досягнення соціальної місії. Результати діяльності і оцінки таких проєктів призводять до того, що новостворені соціальні підприємства усвідомлюють, з якими витратами вони можуть стикатися при здійсненні своєї діяльності, що дає змогу зменшувати їх, а відповідно і управляти ними.

Підсумовуючи усе проаналізоване вище, можна зробити висновок: практика оцінювання якості роботи та результатів діяльності соціальних підприємств відіграє значну роль також і в управлінні їхніми транзакційними витратами. Оскільки в таку практики закладений широкий спектр додаткових функцій, вони допомагають розвитку соціального підприємства, передбачаючи і зменшуючи потребу в його транзакційних витратах. Також важливо розуміти, що, як наслідок застосування практик оцінювання на підприємствах, до даного дискурсу можна залучати практики моніторингу, концепцію соціальної відповідальності, сталого розвитку, ефективного перерозподілу ресурсів, які також формують вагому нішу в примноженні соціального капіталу підприємства і підприємців. Тому, обрана тематика потребує детальнішого розгляду і

подальших досліджень, аби примножувати свою цінність в контексті формування соціологічного знання.

1. Каменко І. С. *Соціальне підприємництво в Україні: економіко-правовий аналіз* // EU4YOUTH – Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні. URL: https://euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf.

2. *Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою «знизу*. URL: <https://socialbusiness.in.ua/>

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА СТИЛЮ ЖИТТЯ МОЛОДІ

Прудивус С. Р.

Національний університет «Львівська політехніка»

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким розвитком та зміцненням ролі інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності кожного цивілізованого суспільства, а відтак тотальної цифровізації суспільних процесів. Найактивнішим споживачем інформаційних ресурсів є молодь, адже вона є тим елементом суспільства, який найбільше зазнає впливу та змін в інформаційному середовищі, оскільки є носієм усіх тенденцій, що поширюються за допомогою сучасних цифрових технологій. Зокрема неабиякою популярністю серед молоді користуються соціальні мережі. Сьогодні усе більшої актуальності набувають соціальні мережі, такі як: Instagram, Facebook, YouTube, TikTok, Telegram, Pinterest, Viber, різноманітні месенджери тощо. Вони виступають своєрідною платформою для того, щоб люди взаємодіяли один з одним без жодних проблем, могли організовувати різноманітні спільноти, групи та чати, відповідно до різного роду діяльності, різновиду інтересів, місця проживання, навчання, роботи або будь-якої іншої ознаки. Як наслідок, зазнає трансформації сам індивід, його ціннісне поле, поведінка й, зокрема, стиль життя. Від постійного користування інформаційними ресурсами, та під впливом соціальних мереж, з одного боку, розширюється спектр можливостей для самореалізації особистості та вияву унікальності її внутрішнього світу, з'являються різні варіанти та форми соціальної взаємодії, а з іншого, – ускладнюється процес вибору, видозмінюються усталені механізми соціалізації та формування ціннісного простору суспільства.

З метою дослідження впливу соціальних мереж на формування стилю життя сучасної української молоді проведено авторське дослідження з використанням якісних методів збору соціологічної інформації – глибинних інтерв'ю. Мета дослідження полягала у з'ясуванні ролі соціальних мереж у формуванні сучасного стилю життя молоді. У дослідженні застосовувався вибір доступних випадків. Проведено три глибинних інтерв'ю з трьома типами інформантів: типовий, нетиповий, специфічний.

У ході дослідження було визначено три категорії: інтегрованість молоді в соціальні мережі; оцінка впливу соціальних мереж на стиль життя молоді та емоційний стан молоді в соціальних мережах.

Перша категорія *«Інтегрованість молоді в соціальні мережі»* підтвердила гіпотезу про те, що соціальні мережі є тим від чого не може відмовитися сучасна молодь. Це зумовлено тим, що соціальні мережі акумулюють всі новинки, тренди, корисні поради, спілкування з друзями. Ми спостерігаємо те, що всі три інформанти зазначили, що користуються кожного дня соціальними мережами. З'ясовано, що найбільше в соціальних мережах приваблює їх доступність до всього, новини, корисні рецепти, а також *«це відпочинок від реальності, та легкість споживання контенту»*.

У першій категорії ми також з'ясували *«Тренди соціальних мереж»*, тобто те, що цікавить сьогоденню молодь найбільше. Зокрема, інформанти виділили такі основні тренди: тренд на здорове харчування, тренд природності та натуральності та тренд на саморозвиток. Виокремлені інформантами тренди охарактеризовані як найбільш актуальне коло зацікавлень – те, що входить в їхнє коло інтересів, те, чим вони живуть. Зауважимо, що кожен інформант визначив унікальний для себе та відмінний від інших тренд.

Аналізуючи відповіді інформантів щодо особистих сторінок, ми з'ясували, що сьогодні для користувачів надзвичайно важливою є безпека в соціальних мережах. Через те, що соціальні мережі, на думку інформантів, не забезпечують належного рівня зберігання даних, особисту інформацію інформанти стараються обмежувати при реєстрації, вказуючи лише необхідну інформацію. Проте, особисті сторінки в соціальній мережі інформанти позиціонують як власний щоденник та платформу для запису думок.

Друга категорія *«Оцінка впливу соціальних мереж на стиль життя молоді»* дає можливість визначити, чим є соціальні мережі для молоді. Відповіді інформантів дають підстави стверджувати, що соціальні мережі – це звичка та залежність для сьогоденньої молоді. Усі троє інформантів зазначили, що соціальні мережі стали частиною їхнього життя та роботи, а без соціальних мереж вони інколи відчують дискомфорт.

Третя категорія «Емоційний стан молоді в соціальних мережах» дала змогу зробити висновок, що в соціальних мережах молодь схильна до споживання позитивного, естетичного красивого та мотиваційного контенту.

Відтак, проаналізувавши дані якісного та кількісного соціологічних досліджень, ми дійшли висновку, що соціальні мережі впливають на стиль життя молоді, оскільки є невід’ємною його частиною. Зокрема, підтвердилися та частково підтвердилися приватний та публічний стилі життя. Приватний пояснюється тим, що 1.і. та 3.і. майже не беруть активної участі в житті соціальних мереж, та є більш пасивним спостерігачем. 2.і. частково веде публічний стиль життя – він достатньо активний користувач у соціальних мережах; його взаємодія з іншими користувачами опосередкована публікаціями у власному блозі; має намір у майбутньому стати блогером та більше розповідати про себе.

Визначено основні тренди, що існують у соціальних мережах – це здорове харчування; тренд природності та натуральності; тренд на саморозвиток; тренд краси та естетики. Важливо зазначити, що універсального тренду в соціальній мережі не існує, індивіди самі обирають, який для них є актуальним.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

ПАНДЕМІЯ COVID -19: ВИКЛИКИ ДЛЯ ОСВІТИ

Дікова-Фаворська О.М.

Житомирський інститут післядипломної педагогічної освіти

Другий рік світ знаходиться в стані розбалансованості, нестабільності, невизначеності, що пов'язано з появою нового надзвичайно агресивного вірусу COVID-19. Управлінські рішення на рівні держав демонструють невеликий спектр пропозицій, які коливаються від тотального закриття власних кордонів до карантину та інших протиепідемічних заходів при прибутті на територію країни. Соціальна ізоляція – чи не єдиний дієвий засіб стримування коронавірусної інфекції. Організація роботи та навчання у дистанційному форматі, що надасть можливість забезпечити необхідні умови епідеміологічних вимог, зокрема ізоляцію потребувала складного управлінського рішення. Необхідно було обрати один з можливих варіантів: перший – перехід на онлайн-навчання або тимчасове призупинення діяльності закладів освіти. У зв'язку з тим, що термін карантину важкопрогнозований, було прийнято рішення про переведення навчальних закладів на дистанційний формат навчання.

Таким чином, 1.5 млрд. осіб майже одночасно перейшли на формат віддаленого навчання, що передбачає наявність певних умов. Міжнародні організації, що безперервно здійснюють моніторинг системи освіти, констатують порушення освітнього процесу та вимушений перехід на дистанційні форми навчання в умовах пандемії. В наукових дослідженнях аналізується доступність онлайн-навчання, альтернативні засоби дистанційної освіти, а також вплив пандемії на стан закладів освіти, зокрема у питаннях фінансування, стипендіальної підтримки студентів та продовження дослідницьких проектів. Пандемія загострила проблему нерівності в освіті, що посилилася вимушеним переходом на онлайн-навчання. Окреслені вразливі групи учнів (студентів): сім'я з низьким рівнем доходу, мігранти, а також особи

з функціональними обмеженнями здоров'я. Окремий напрям досліджень присвячено вивченню стану цифровізації освіти [1]. Мова йде, в першу чергу, не про перехід на дистанційну форму навчання, а про кардинальну технологічну зміну, що дозволяє використовувати унікальні можливості цифрових технологій. Безперечно, новий науковий дискурс має бути спрямований на теоретичні пошуки, що мають досліджувати зміни, які відбулися в системі освіти. Це дозволить реконструювати прямі та латентні загрози пандемії.

Ситуація, що склалася в 2020 році в Україні кардинально не відрізняється від світових тенденцій. Про що свідчать результати опитувань, проведених Державною службою якості освіти МОН та Освітнім Омбудсменом в квітні 2020 року [2; 3]. Проблемні позиції можна окреслити наступним чином:

- відсутність інфраструктури, особливо в сільській місцевості. В першу чергу – це відсутність швидкісного інтернету, що не дозволило організувати навчальний процес у запропонований спосіб. До цієї проблеми необхідно додати відсутність сучасних гаджетів в родинях з низьким рівнем доходів, що обмежило доступ до освітньої послуги значної частини тих, хто навчається.

- неготовність педагогічних працівників до опанування певними технологіями цифрової освіти, що свідчить про низький рівень цифрової культури в професійному середовищі;

- радикальна зміна сталої моделі соціальної взаємодії сформували ознаки певного психологічного дискомфорту, поглиблення стану професійного виснаження та емоційного вигорання, що посилює ситуацію професійної розгубленості та роздратування.

У жовтні-листопаді 2020 року на базі Житомирського інституту післядипломної педагогічної освіти авторкою було проведено зондажне дослідження. З метою розкриття ситуації щодо готовності педагогічних працівників працювати в нових запропонованих умовах було опитано 1279 слухачів, які в означений період проходили курси підвищення кваліфікації. Серед першочергових запитів слухачів щодо необхідності оновлення навчальних планів підвищення кваліфікації, було визначено теми, пов'язані з діджиталізацією навчального процесу та методикою організації дистанційного

навчання, зокрема в інклюзивних класах та початковій школі. Було озвучено пропозиції щодо ознайомлення зі світовим досвідом успішних практик з організації дистанційного навчання. Респонденти наголошували на необхідності формування уяви щодо соціальної ситуації змін, пов'язаних з пандемією. Вперше слухачами було визнано необхідність розширення теми зі здоров'язберігаючих технологій в навчальному плані курсів підвищення кваліфікації. Представлений фрагмент результатів дослідження свідчить про усвідомлене розуміння стану професійної неготовності педагогічних працівників до виконання своїх обов'язків та високу мотивацію змінити ситуацію на краще.

Розуміючи складність ситуації, що склалася, необхідно звернутися до самодіагностики та самоаналізу, визначити потреби як у технологічній модернізації так і у перепідготовці та додатковій освіті педагогічних та наукових кадрів.

1. *How countries are using edtech (including online learning, radio, television, texting) to support access to remote learning during the COVID-19. Brief.* The World Bank. URL: <https://worldbank.org/en/topic/edutech/brief/how-countries-are-using-edtech-to-support-remote-learning-during-the-covid-19-pandemic>

2. *Інформаційно-аналітична довідка про результати опитування щодо стану використання технологій дистанційного навчання у закладах вищої освіти України.* Державна служба якості освіти України. Київ, 2020, 25 с. URL: http://sqe.gov.ua/images/materials/%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%B7%D0%B2%D0%BE/%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%97%D0%92%D0%9E.pdf

3. *Результати опитування батьків “Навчання дітей під час карантину”*. Освітній Омбудсмен України. Квітень 2020, Київ. URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf>.

ЗРОСТАННЯ НЕРІВНОСТІ ОСВІТНІХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19 (НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ)

Чепак В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нечітайло І.С.

Харківський національний університет внутрішніх справ

Карантинні заходи, пов'язані з пандемією COVID-19, зумовили перехід закладів освіти всього світу на дистанційне навчання, що зумовило низку не тільки власне освітніх проблем (технічних, методичних, організаційних) але й таких, що мають загально соціальний характер. Перш за все, ми маємо на увазі проблему поглиблення соціальної нерівності, в тому числі й унаслідок загострення нерівності освітніх можливостей здобувачів освіти.

Як відомо, соціальна нерівність – форма соціальної диференціації індивідів та груп, яка характеризується різними життєвими шансами, можливостями доступу до значущих соціальних благ, наявних в суспільстві та необхідних для забезпечення життя, а також соціальних та індивідуальних досягнень [4].

Інституція освіти завжди (не тільки під час пандемії), відіграла значну роль у відтворенні соціальної нерівності, «легітимізувала нерівність, перетворюючи переваги походження в легітимні досягнення» [1: 10].

Нерівність освітніх можливостей передбачає різні можливості доступу до отримання освіти та реалізації освітнього потенціалу, необхідні для забезпечення життя, а також соціальних та індивідуальних досягнень. За умов переходу на дистанційне навчання така нерівність тільки зростає.

Служба освітнього омбудсмена у квітні 2020 року з метою вивчення умов забезпечення прав учнів на освіту під час карантину провела онлайн-опитування батьків та дітей, які навчаються у закладах загальної середньої освіти. Дослідження виявило, що 85,1 % дітей продовжили навчання під час карантину. Проте вимушений перехід на дистанційне навчання виявив серйозні організаційні, навчальні, психоемоційні, технічні проблеми із забезпеченням

можливостей отримання *якісної* освіти. У 32,5 % сімей респондентів виявлено часткову або повну відсутність технічного обладнання для дистанційної взаємодії. Припускається, що цей показник ще вищий, оскільки батьки із сільської місцевості не змогли навіть долучитися до опитування через відсутність Інтернет-зв'язку та обладнання. Служба освітнього омбудсмена зауважує, що дотримання права на освіту в таких умовах вимагає системних змін не лише в чинній законодавчій базі, але й у підходах до її оновлення [2: 215].

Ще до початку пандемії результати досліджень виявляли розрив у навчальних досягненнях учнів через різне соціально-економічне становище їх сімей. Як показали результати міжнародного дослідження якості освіти PISA 2018 р., діти з бідних та менш освічених родин, які мешкають у селах, відстають від своїх однолітків, що мають кращі стартові умови, на 2-3 роки навчання [3: 147]. Результати PISA показали, що в Україні учні із високим соціально-економічним статусом мають у два-три рази вищі шанси досягти високих показників у навчанні, ніж їхні однолітки з низьким соціально-економічним статусом. Максимальна різниця між учнями, заклади освіти яких розташовані у великих містах, та учнями, заклади освіти яких розташовані в селах, становить більше 2-х років навчання.

Тобто, не дивлячись на юридичну рівність прав громадян на освіту, фактично спостерігається нерівність освітніх можливостей, яка загострюється під час пандемії, з переходом на дистанційне навчання.

Нажаль, перехід на дистанційну освіту під час пандемії може мати довгостроковий вплив на освітні результати, особливо серед вразливих груп населення. Відомо, що домогосподарства у великих містах майже вдвічі частіше мають доступ до інтернету, ніж сільські домогосподарства (80% проти 44%). Понад 17 000 населених пунктів з 28 000 не мають оптичних мереж взагалі.

40% шкіл, переважно розташованих у селах або малих містах, не мають доступу до швидкісного інтернету. Цифрові навички є гіршими у школярів із сільських населених пунктів. Отже, нерівність у доступі до цифрових ресурсів призводить

до нерівності в освітніх результатах, а разом із тим і в освітніх траєкторіях (доступ до вищої освіти, відтермінування життєвих планів).

Як зазначається у вище згадуваному Інформаційно-аналітичному збірнику МОНУ, дистанціювання навчання призвело до проблем забезпечення нормальним харчуванням та достатнім доглядом учнів з малозабезпечених сімей, а також до зростання випадків гендерного насилля над ученицями.

На завершення підкреслимо, що зростання нерівності освітніх можливостей під час пандемії COVID-19 актуалізує необхідність прийняття певних політичних рішень щодо розробки окремої державної програми зі скорочення освітньої нерівності, яка б враховувала, в тому числі, і особливості онлайн-навчання.

1. Мулявка, В.Д., Оксамитна, С.М. *Освітня нерівність за місцем проживання та типом освітнього закладу*. Наукові записки НАУКМА. Том 174. Соціологічні науки. 2015. С. 9–19.

2. *Освіта в Україні: виклики та перспективи інформаційно-аналітичний збірник*. Міністерство освіти і науки України. Київ. 2020. 292 с.

3. Совсун, І. *Нова освітня реальність: які виклики ставить карантин перед школою і як їх подолати*. URL: <http://interfax.com.ua/news/blog/653826.html> . (2020).

4. *Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством (заключний звіт)*. URL: <http://sau.in.ua/project/soczialni-nerivnosti-spryjnyattya-ukrayinskym-suspilstvom-2017-2018-rr-za-pidtrymky-mizhnarodnogo-fondu-vidrozhennya/> (2018).

МОЖЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Калашнікова Л. В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Чорна В. О.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Більшість країн світу переживає сьогодні не найкращі часи економічних криз. За оцінками Міжнародної організації праці до кінця 2020 р. через пандемію Covid-19 кожен п'ятий єропеєць, чиї заробітні плати під час локдауну було перекладено на плечі платників податків, ризикує залишитися без постійного місця роботи [2]. На думку аналітиків, в країнах Латинської Америки кількість годин, що припадає на одну працюючу особу, скоротиться на 12,4 %, в Європі – 10,5 %, в інших регіонах – 9,5 %. А це є свідченням того, що 305 млн. осіб залишаться без роботи [3]. Особливо це стосується сфер зайнятості, які не мають можливості автоматизувати й цифровізувати робочий процес за рахунок розвитку онлайн-сервісів. У зв'язку з цим під удар коронавірусу потраплять представники цілого ряду професій, на ринку праці стрімко зросте конкуренція, що, у свою чергу, призведе до зростання попиту на послуги за програмами дипломної та післядипломної освіти.

Перед сучасною українською системою вищої освіти постала низка ключових викликів, пов'язаних з демографічною кризою, інтенсифікацією еміграційних процесів, що призвели до появи «надлишкових потужностей». Експорт освітніх послуг є одним з можливих напрямів її розвитку, а для деяких закладів й виживання. Вітчизняна університетська освіта здатна конкурувати на світовому ринку освітніх послуг. Будучи складовою Європейського освітнього простору, вона користується попитом серед іноземних студентів. За підсумками 2020 р. Україна посіла 38 сходинку у рейтингу національних систем вищої освіти «Universitas21», набравши 47,8 балів зі 100 можливих [5]. З-поміж 280 наявних українських закладів вищої освіти у рейтингу представлено лише 6 провідних. Зокрема, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, що посів 491 позицію з 1002 представлених світових закладів вищої освіти, за

ним у рейтингу українських університетів слідує Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», Сумський державний університет, Національний університет «Львівська політехніка». У рейтингу «The Times Higher Education» в 2020 р. з-поміж 92 країн світу Україну представляють 11 закладів вищої освіти, де окрім вищезначених було оцінено діяльність Харківського національного університету радіоелектроніки, Львівського національного університету ім. І. Франка, Київського національного економічного університету, Національного університету «Острозька академія», Чернігівського національного технологічного університету [4].

За результатами загальноукраїнського опитування студентів-іноземців, проведеного співробітниками Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця спільно з Українським державним центром міжнародної освіти протягом липня-серпня 2020 р., було визначено, що 50,7 % респондентів прийняли рішення навчатись в Україні, орієнтуючись на поради друзів, які вже навчаються тут, ще 30,7 % опитаних дізналися про вітчизняні заклади вищої освіти завдяки приватним рекрутинговим кампаніям. Абсолютна більшість студентів-іноземців (73,03 %) оформлювали документи на отримання запрошення на навчання через посередників. Рівень задоволеності студентів-іноземців наданими освітніми послугами за 10-и бальною шкалою становив 6,4 бали. З-поміж провідних чинників, що визначили вибір на користь українських університетів, є вартість та якість навчання, можливість отримання практичного досвіду, визнання диплому на батьківщині [1].

Означене є свідченням наявності високого потенціалу сучасної вітчизняної системи вищої освіти щодо реалізації експорту освітніх послуг. Проте варто зосередити увагу на ряд проблем, пов'язаних з низкою бюрократичних перешкод на шляху оформлення документів, а також відсутність належного маркетингу у сфері освітніх послуг. За умов фінансової нестабільності потенційні абітурієнти особливо прискіпливо ставляться до вибору навчального закладу і програми професійної підготовки, акцентуючи увагу на вартості

навчання, рейтингу навчального закладу, мові викладання, змісті освітньої програми підготовки, перспективах подальшого працевлаштування. Саме тому вітчизняні університети повинні бути відкритими до змін у відповідності запитів ринку та освітніх технологій, рекламувати свої освітні можливості, розвивати онлайн сервіси оформлення документів. В умовах пандемії коронавірусу обмеження транспортної активності сприяло розширенню використання інформаційно-комунікативних технологій як основи навчальної та наукової мобільності. Сучасний рух запровадження масових навчальних онлайн курсів охопив мільйони студентів з університетів у різних країнах світу, проте в Україні цей напрям вимагає свого розширення, зокрема за рахунок додаткового державного фінансування. Всі ці напрями реформування вітчизняної системи вищої освіти є вельми актуальними не лише з огляду на можливість отримання прямих фінансових надходжень, а й організації транснаціонального співробітництва, зокрема у сфері науки та освіти.

1. *Звіт за результатами маркетингового дослідження привабливості української вищої освіти для іноземних студентів.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/12/07/2.pdf>.

2. Калмыков А. *Коронавирус оставил миллионы людей без работы. Многие из них об этом еще не знают.* URL: <https://bbc.com/russian/features-54462688>.

3. Прокофьев А. *Безработица и коронавирус: что происходит на рынке труда.* URL: <https://polit.ru/article/2020/05/06/coronaworkfail/>.

4. *The Times Higher Education World University Rankings 2020.* URL: https://timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/0/length/25/locations/UA/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats.

5. *U21 Ranking of National Higher Education Systems 2020.* URL: https://universitas21.com/sites/default/files/2020-04/U21_Rankings%20Report_0320_Final_LR%20Single.pdf.

СТУДЕНТИ В ЕПОХУ ПАНДЕМІЇ: ЖИТТЕВІ СТРАТЕГІЇ (ЕМПІРИЧНИЙ ДОСВІД ПОЛЬЩИ, УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ)

Кісла Г.О

Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Зайнятість у поєднанні з університетською освітою є загальною рисою вищої освіти у всіх країнах. Вигідне працевлаштування студентів та його значення та функції у студентському житті викликали інтерес лише в останні роки. Godlevska & Grečaniuk 2008; Baćik et. Al. 2010; Orr et. Al. 2011; Zubrzycka 2015; Marozau & Aranasovich 2016; Ostoj 2016; Parchomiuk & Zubrzycka-Maciąg 2017; Соколова 2019 [1:118]. Сучасний стан зайнятості студентів особливо інтенсивно досліджується в рамках циклічної європейської дослідницької програми EUROSTUDENT, починаючи з 2000 року. Програма охоплює виключно студентів з країн Європейського Союзу, а також Хорватії та Туреччини (за винятком EUROSTUDENT V у 2012-2015 рр., що включала також Україну та Білорусь), і зосереджується на порівнянні соціальної та економічної ситуації, джерел фінансування університетської освіти та визначенні соціально-економічної ситуації студентів. Останні дослідження в рамках EUROSTUDENT VI показують значне навантаження польських студентів. Публікація «Соціальні та економічні умови студентського життя в Європі» (EUROSTUDENT VI 2016-2018) підкреслює, що робота під час університетської освіти тягне за собою ризик припинення навчання та є перешкодою для здобуття освіти за кордоном. Згідно з дослідженням, студенти найчастіше отримують постійну або тимчасову роботу в таких країнах, як Німеччина, Чехія або Нідерланди (понад 70%), і найменш вірогідні - в Албанії, Італії та Сербії (нижче 25 %). Дані серії під назвою «Поєднання навчання та платних робочих місць» показали, що відсоток студентів з постійною постійною працевлаштуванням під час університетської освіти з регіону ЕНЕА (Європейський простір вищої освіти, 28 країн) в даний час коливається від 15% в Італії, Албанії та Сербії до більш ніж 50% у Німеччині та Естонії [2:170].

Одним з аспектів аналізу, який нас цікавить, є привернення уваги до масштабів працевлаштування студентів у вищезазначених країнах, і особливо змін у

їхньому становищі внаслідок пандемії, а також звернення уваги на зміни в обсязі охорони здоров'я обумовлений нею стан студентів. Наше дослідження має пілотний характер і має на меті визначення визначених напрямків та тенденцій зміни рівня життя, їх життєвих стратегій.

Контексти аналізу та інтерпретації зайнятості студентів. Діяльність студентів на ринку праці є формою участі та реалізації одного з пріоритетів, визначених Болонською стратегією. Він підкреслює важливість взаємозв'язку між системою освіти та економікою для розвитку та підготовки молодого покоління до впровадження економіки, заснованої на знаннях. Однак проблема студентів на ринку праці вимагає врахування кількох контекстів:

- хоча студенти визнані професійною пасивною групою, вони все частіше беруться на роботу, стаючи активними учасниками ринку праці;

- вони особливо активні в економічних сегментах, що демонструють високий попит на неповний робочий день, часто сезонні роботи, що вимагають знання іноземних мов (у ресторанах та гастрономії, торгівлі, гостинності та туризмі та в різних сферах послуг);

- дохідною працевлаштуванням, згідно з даними циклічного дослідження, проведеного в рамках EUROSTUDENT VI (2018), займається приблизно 51% студентів і має частку 33% у загальній структурі доходів (поряд з підтримкою сім'ї - 46%, стипендіями, винагородами та пільги - 11%, а інші джерела, включаючи студентські позики - 9%)[3:180]. Це суттєво впливає на загальний рівень студентського життя, забезпечує виплати, належні під час навчання, а отже, дозволяє здобувати університетську освіту як таку. Тому зрозуміло, що в багатьох країнах спостерігається збільшення кількості студентів, які одночасно працюють і навчаються [3:180];

- прибуткове працевлаштування студентів також відіграє важливу роль у отриманні професійних компетентностей та сприяє виходу на ринок праці після закінчення навчання.

Популяризація та мотиви працевлаштування студентів у Польщі, Україні та Білорусі. Загальні дані щодо прибуткової роботи студентів були в основному недоступні протягом багатьох років. У Польщі інформацію про цю тему

надають дослідження, проведені в окремих університетах та за окремими спеціальностями. Дослідження в рамках EUROSTUDENT показали, що польські студенти більше часу приділяють працевлаштуванню, ніж навчанню, поступаючись лише своїм одноліткам з Португалії за часом, що виділяється щотижня на працевлаштування. Згідно з опитуванням польського бізнес-круглого столу від 2017 року, майже 80% респондентів виконують якусь роботу, тоді як лише 41% працюють за контрактом (SW Research... 2017). Згідно з опитуванням, проведеним у грудні 2019 року, 82% студентів працювали (SW Research... 2019), серед них 20% - економіка чи право, 12% - гуманітарні та мистецькі науки, екологія, математика / статистика, інформатика / телеінформаційні технології складають по 11% [3:181]. Усі ці дані вказують на зростаючу тенденцію до працевлаштування студентів.

1. Lenart J., *Student i praca. Historia i współczesność. Przegląd Pedagogiczny*, 2014. nr 2. 117-129.
2. Buchta K., Jakubiak M. *Determinanty postaw przedsiębiorczych studentów jako element innowacyjności w procesie kształcenia*, *Zeszyty Naukowe WSEI* 9 /2. s. 167-179, 2016. s.168.
3. Eurostudent VI 2018, 2018, *Społeczne i ekonomiczne warunki życia studentów w Polsce na tle innych krajów europejskich. Raport końcowy dla Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego*, PBS, Sopot, Warszawa.

**ПАНДЕМІЯ COVID-19 ЯК ФАКТОР ПРИСКОРЕННЯ
ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА,
ПОЛІТИЗАЦІЇ МЕДИЦИНИ ТА ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**

Кириленко О. М.

Рівненський державний гуманітарний університет

Пандемія COVID-19 стала новим викликом для суспільства щодо вирішення старих і нових проблем, переоцінки цінностей, стратегій та траєкторій соціального розвитку й управління ним.

Серед проблем суспільства, які загострилися під впливом пандемії COVID-19, у першу чергу є зростання загального рівня захворюваності населення, криза певних галузей виробництва та обслуговування, посилення бідності і злиденності, обмеження свободи пересування, безпосередніх комунікацій між людьми, їх масових зібрань, погіршення соціального самопочуття, посилення невпевненості у майбутньому. Це обумовлює падіння рівня соціальної довіри, зростання соціальної напруженості і протестних настроїв, а також появу нових проявів кримінальності, зловживань, соціального паразитизму, маніпуляцій і популізму.

«Каменем спотикання» у розгортанні феномену «пандемія COVID-19» і всієї політики щодо реалізації програм карантинних та санаційних заходів є те, що загроза-вірус має мікроскопічний вимір і не може візуально ідентифікуватись й контролюватись без спеціального обладнання і спеціальної професійної підготовки. Очевидно, це є основою і фактором для використання широкого спектра спекулятивних та маніпулятивних технологій з боку агентів впливу й управління від глобального до локального рівнів. Це не дозволяє зробити адекватні і публічні висновки щодо походження вірусу, а значить і змісту політик та рівня керованості процесами протидії його поширенню, вакцинації і профілактики вірусних захворювань на прикладі COVID-19.

Така ситуація формує певний ореол загадковості, фантомності, нової ризикованості, особливої фобійності та невизначеності навколо COVID-19, що породжує нові сторони і прояви соціальної реальності, вносить зміни у весь спектр соціальних відносин та життєдіяльності від глобального до локального

рівнів. Можна зробити висновок про глобальнокальний ефект пандемії COVID-19, який прискорює цілу низку процесів у розвитку сучасного і майбутнього суспільства.

По-перше, пандемія COVID-19 вибухово актуалізувала використання віртуальних технологій – інтернет-комунікацій та інтернет-зібрань (зборів людей у віртуальному просторі), електронного документування і документообігу, дистанційної освіти, інтернет-послуг тощо. Зрозуміло, що ці технології вдосконалюються на основі розвитку як інформаційно-комп'ютерного, телекомунікаційного виробництва, так і програмного його забезпечення й технологій штучного інтелекту. Отже, пандемія COVID-19 стимулює процес діджиталізації суспільства, віртуалізації культури у всіх сферах і на всіх рівнях.

По-друге, пандемія COVID-19 виводить процеси медикалізації і фармакологізації суспільства на новий рівень. Зауважимо, що COVID-19 впливає на структуру захворюваності, у якій впродовж останніх 50-60 років стали домінувати неінфекційні захворювання. Вірусна інфекція COVID-19 поряд з іншими активізованими вірусами чи новими їх видами / штамами (свинячий грип, вірус Ебола та ін.) обумовлюють реверс до інфекційних патологій, однак це не зменшує, а навпаки підвищує рівень неінфекційних гострих і хронічних захворювань. Тобто структура і прояви захворюваності ускладнюються і дають нові форми взаємозв'язку між інфекційними і неінфекційними патологіями.

Пандемія COVID-19 логічно активує інвестиції в мікробіологічні, генетичні і медичні дослідження, що посилює одну з тенденцій розвитку суспільства – медикалізацію, яка базується як на зростанні цінностей здоров'я так і ролі медицини в житті більшості людей всіх без виключення суспільств. Збереження здоров'я та медичне обслуговування стали провідним фактором благополуччя і якості життя сучасних людей. У такому аспекті ідеологія хелсизму та культура здорового способу життя отримують стимул для переходу на новий якісний рівень розвитку. Інституціональний комплекс збереження / захисту здоров'я зміщується від периферії до центру інституціонального функціонування та розвитку сучасного і майбутнього суспільства. При цьому

сама система медичного обслуговування отримала імпульс для прискорення процесів технологічної й організаційної модернізації, діджиталізації, віртуалізації.

Пандемія COVID-19 стимулює ще один важливий процес – політизацію медицини, що в принципі можна розглядати як і процес медикалізації політики. Заходи боротьби з COVID-19 обумовили вихід політики держави у сфері охорони здоров'я на якісно новий рівень розвитку. Протидія поширенню COVID-19, включно з вакцинацією, призвела до використання нових форм управління й контролю за процесами внутрішньо національної та міжнародної міграції населення. За таких умов посилюється роль інститутів глобального управління – ООН та ВООЗ, які попри різноманітну їх критику продовжують виконувати функції координаторів глобального розвитку системи охорони здоров'я.

По-третє, пандемія COVID-19 обмежує міграційні процеси і формує нові вектори розвитку суспільств, у яких відбувається локалізація соціального розвитку. Територіальні громади отримують збільшені ресурси й повноваження для забезпечення якості життя населення, розвитку місцевого виробництва / підприємництва, покращення медичного обслуговування, вдосконалення місцевих умов життя, забезпечення його якості на локальному рівні. В Україні це відбувається у контексті реформи децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування. По суті це збільшує потенціал демократизації суспільства на локальному рівні, який важливо використати максимально ефективно для забезпечення сталого розвитку.

Отже, пандемія COVID-19 сформувала нові виклики і нові можливості науковцям, експертам та всім суб'єктам соціального управління, суспільства в цілому для вирішення його проблем у глобальному й локальному масштабах.

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ТРАНСКОРДОННУ МОБІЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Бенчак О. Ф.

Ужгородський національний університет

Пандемія COVID-19 стала не лише значним явищем медичного характеру, а й поставила людство, спільноти та окремих індивідів перед істотними і новими за змістом викликами в різних сферах життя, зокрема у сфері економічних та політичних прав і свобод. Обмеження масових зібрань і супутня віртуалізація колективної дії, обмеження господарської активності суб'єктів підприємництва, труднощі у функціонуванні системи охорони здоров'я, питання вільного вибору та примусу у тому, що стосується споживання лікарських засобів та вакцинації, проблема транскордонної мобільності та іммобільності в нових умовах – є одними із найбільш обговорюваних у цьому контексті проблем. Названі проблеми постають перед національними державами, чії ресурси, наявний науковий, управлінський та економічний потенціал часто виявляються недостатніми для їх вирішення. Водночас, розуміння необхідності розвитку транскордонного співробітництва та наднаціональної координації дій з протидії пандемії поділяють на всі: мотиви «національного егоїзму» виявляються у діях держав, зокрема у тому, що стосується встановлення міграційних бар'єрів, а також вибору методів вакцинації населення та відповідних препаратів.

«Минулий рік був сповнений невизначеності, але одна річ була точно зрозумілою: глобальна співпраця це не розкіш, а реальна необхідність. Перед загрозою коронавірусу усі рівні. Але в часи, коли співпраця була найбільш необхідною, конкуренція почала затьмарювати політику. Світ повністю провалив випробування на співпрацю, єдність та солідарність», – заявив президент Всесвітнього економічного форуму у Давосі Берге Бренде [1].

Пандемія коронавірусу спровокувала початок періоду «глобальної ізоляції». Внаслідок різкого закриття кордонів подекуди постраждали навіть ланцюги поставок важливих товарів, не кажучи вже про туристичну галузь за рахунок якої багато країн отримували значний дохід. Підтвердженням наведених слів стосовно України та країн-сусідів є те, що інтенсивність

транскордонних взаємодій в умовах пандемії коронавірусу COVID-19 суттєво знизилася. Нижче наводимо показники, що характеризують транскордонну мобільність на ділянці українсько-словацького та українсько-польського кордону. Попри очевидну різницю масштабів транскордонних потоків із цими двома країнами, важливою є можливість зіставлення динаміки транскордонних переміщень у докарантинний та карантинний періоди.

Таблиця 1

Динаміка транскордонних переміщень осіб на ділянках українсько-польського та українсько-словацького кордонів в 2019 – 2020 рр. [2]

Ділянка українського кордону	Січень – Жовтень 2019	Січень – Жовтень 2020	Коефіцієнт динаміки масштабів транскордонної мобільності
Українсько-польська	21,862 млн фактів перетину державного кордону особами (в Україну – 10,896 млн, з України – 10,966 млн)	у січні – жовтні 2020 року – 7,071 млн (в Україну – 3,426 млн, з України – 3,645 млн)	0,32
Українсько-словацька	2,662 млн фактів перетиндержавного кордону особами (в Україну – 1,376 млн, з України - 1,286 млн)	у січні – жовтні 2020 року – 668,2 тис. (в Україну – 322,1 тис., з України – 346,1 тис.)	0,25

Відновлення транскордонної мобільності може стати реальною проблемою у постковідному світі. Транскордонна мобільність, яка впродовж останніх десятиліть зросла у масштабах настільки, що почала сприйматися як один із елементів «набору» індивідуальних свобод сучасної людини, у найближчому майбутньому, ймовірно, зазнає поглибленої медикалізації.

Вимальовується складна дилема і загроза згорання свободи за рахунок посилення безпеки: маються на увазі ідеї про введення т.зв. COVID-паспортів, різних методів «біоконтролю» не тільки при перетині кордону, а й при пересуванні в межах країн. На думку Харша Вардана – міністра охорони

здоров'я та соціального захисту Індії, паспорти вакцинації можуть поглибити кризу нерівності, якщо їх запроваджувати неправильно. Наукова рефлексія названих явищ розпочалася ще до пандемії коронавірусу. Зокрема йдеться про дослідження ізраїльського дослідника Р. Шаміра, який концептуалізував поняття «транскордонної іммобільності», яке позначає один із вимірів нерівності в сучасному світі [3]. На поч. XXI ст. глобалізація змінила співвідношення між контактною та бар'єрною функціями кордонів на користь першої, але, водночас, пандемія коронавірусу COVID-19 посилила другу. Можемо констатувати, що пандемія поглинає глобалізацію.

1. Давоський онлайн-форум: пандемія спровокувала «перезавантаження» світової геополітики. 29 січня, 2021. <https://zn.ua/ukr/WORLD/davoskij-onlajn-forum-pandemija-sprovokovala-perezavantazhennja-svitovoji-heopolitiki.html>

2. Довідка Адміністрації державної прикордонної служби України від 20.11.2020 № 42/Б-2403.

3. Shamir, Ronen. *Without Borders? Notes on Globalization as a Mobility Regime*. Sociological Theory. 2005. Vol. 23. Pp. 197 - 217.

ВИМУШЕНІ СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ В ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ.

Шевель І. П.

Київський національний університет культури і мистецтв

Пандемія COVID-19 змусила весь глобалізаційний світ жити по новому і пристосовуватися до вимушених соціальних змін. Всі процеси в світі гальмуються і людство шукає шляхи виходу з цієї ситуації як найшвидше. Вимушена ізоляція надає свій результат, але не ліквідує вірус на завжди, тому вже появилися вакцини для боротьби з COVID-19.

В Україні епідемічна ситуація має коливний характер, йде на зменшення, а потім знову на збільшення хворих і навпаки. Така ситуація є вразливою для всієї території держави. Відбуваються величезні збитки в економіці держави та у гаманцях споживачів, збільшується ріст безробіття. На даний період всіх більше турбують фінансові труднощі, а потім сам стан пандемії [1].

Актуальними завданнями стають прийняття нестандартних рішень, швидке реагування на ситуацію, що відбувається в країні. Українська держава на сьогоднішній день закупила вакцину проти ковідного вірусу, щоб призупинити запобігання поширення, але у більшості населення спричинило соціальну напруженість. За даними національного українського опитування, яке було проведено у грудні 2020 року Харківським інститутом соціальних досліджень підтверджує, що на думку 40% опитаних, які готові робити щеплення від коронавірусу на початку вакцинації в світі, то на сьогоднішній день цей відсоток піднявся на 52%, за даними соціологічного опитування групи «Рейтинг», бажаючих зробити безкоштовно щеплення становить 43%. Це характеризує тим, що довіра українців до медицини, до перевірки вакцини достатньо знизилася. Але в кожному соціологічному дослідженні є категорія опитаних які вагаються і до речі вони можуть бути залежними від фейкової інформації, яка спрацьовує на їх страхах, не обізнаністю і не достатністю роз'яснень з боку науковців та медиків, вони становлять 13% [4].

В освітній сфері дистанційне навчання під час пандемії потерпає від критики і суперечок, за цей рік, який ми перебуваємо на карантині і вже змогли

виявити переваги і недоліки дистанційного навчання і виявилось, що всі не готові до цього. Зараз життя взяло своє, початок нової хвилі у розвитку соціальних платформ стала невід'ємною складовою в житті людства. Серед опитаних 54,6% які займаються дистанційною освітою в повному обсязі, всі інші по бажанню [1].

Багато компаній популяризують свої соціальні платформи, тому що зараз якраз час цифрової доби, за їх допомогою можна не тільки навчатися, а і проводити конференції, опитування громадської думки, проводити соціологічний аналіз по реакції різних аудиторій, розробляти програми, майстер-класи, школи в різних контентах [2].

На сьогоднішній день ще не багато робіт написано про «пандемію» і про вивчення цього поняття. Для вдалого вивчення стану пандемії треба розробити методологію дослідження дисциплінарного характеру, які треба поєднати з різними галузями наукового, соціально-філософського знання. Пандемія заповнила глобалізаційний світ і змінила історію людства [3].

Сьогодні ставить виклик науковцям різних галузей суспільства. Ця тема потребує вивчення також з боку методології, компаративістики. Оскільки ми є очевидцями, що пандемія робить межі, де порівнюється поняття «здорова людина і хвора людина», вони призводять до суперечностей і до різних глобальних проблем [3].

Роблячи висновок вищесказаного, що COVID-19 на жаль нікуди не зник, він все ж таки впевнено крокує світом, тому ми повинні направляти свої зусилля на підвищення ролі національних інтересів, на об'єднання зусиль міжнародної спільноти, на здоровий підхід до організації фінансових ресурсів. Як було сказано, що досить не багато наукових розробок, досліджень, тестувань, експериментів, медичних заключень, необізнаність населення, не достатня інформація про вакцини від COVID-19, все це бракує на сьогоднішній день, але є надія що згодом все стане на свої місця. Бережіть себе. Будьте здорові.

1. Луканова В. В. *Феномен пандемії: підґрунтя, сутність, динаміка (соціально-філософський аналіз)*. Дніпр. 2019. 252 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lukanova_Viktoriiia/Fenomen_pandemii_pidgruntia_sutnist_dynamika_sotsialno-filosofskyi_analiz/.
2. *Соціологи PRO життя в умовах карантину*. 2020. URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/sociologi-pro-zhittya-v-umovah-karantynu>.
3. Шах С. *Пандемия: История смертельных вирусов* /пер. с англ. М. Десятовой. М. : «Альпина Диджитал», 2016. 208 с.
4. *Національне українське опитування*. URL: <https://irf.ua/pobichni-efekty-bezpechnist-vartist-pohodzhennya-shho-najbilshe-turbuye-ukrayincziv-u-vakczyni-vid-kovid-19-opytuvannya/>

ПОШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ХВОРОБ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Чепурко Г.І.

Інститут соціології НАН України

У сучасних умовах розвитку українського суспільства однією з важливих проблем, які потребують невідкладного вирішення є зниження рівня захворюваності, пов'язаної із дією соціальних факторів. В Україні поширення соціально-небезпечних хвороб набуває масштабів епідемії. До соціально небезпечних хвороб (СНХ) прийнято відносити насамперед хвороби, що мають інфекційне походження, такі як туберкульоз, ВІЛ/СНІД, гепатити В та С, ПСШ (венеричні захворювання), а також алкоголізм і наркоманія.

Термін «соціально небезпечні хвороби» обумовлений тим, що поширення досліджуваної групи захворювань не лише становить суспільну небезпеку, але й активізується під впливом певних поведінкових факторів різних соціальних груп, а їх чинники мають політичні, соціальні, економічні, культурні тощо коріння, а наслідки негативно впливають на стан здоров'я і якість життя населення, несуть в собі загрозу економіці і національній безпеці нашої держави.

На сьогодні соціально-небезпечні хвороби розглядають як одну з основних загроз для здоров'я населення, а також суттєве навантаження на органи охорони здоров'я та суспільства в цілому. Останнє обумовлюється тим, що більшість з цих хвороб спричиняють тимчасову або стійку втрату працездатності; потребують величезних фінансових витрат на профілактику, лікування, реабілітацію (а деякі – терапії впродовж усього життя); негативно впливають на якість і тривалість життя та спричиняють передчасну смерть; достатньо часто пов'язані зі злочинністю.

Уже багато років поспіль Україну охоплюють епідемії, пов'язані між собою. Так, починаючи з 1995 року (коли кількість хворих перевищила один відсоток населення) у державі оголосили епідемію туберкульозу, яка невпинно прогресує і набуває загрозливих масштабів. Незважаючи на протитуберкульозні

заходи, здійснювані в нашій країні, епідемічна ситуація із захворюваністю на туберкульоз залишається напруженою.

Водночас з 1994 року швидко поширився вірус імунодефіциту людини (ВІЛ). Попри впровадження масштабних програм протидії, фінансованих переважно міжнародними донорами, впродовж останніх п'яти років спостерігається зростання й інфікування ВІЛ, і смертності від СНІДу. Епідемія ця стосується передовсім молоді, людей працездатного віку та їхніх дітей.

Окрім цього існує проблема невизнаної державою епідемії гепатитів. За даними українського бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), носіями гепатитів є 6% дорослого населення. Натомість громадські організації називають цифру 9%. Водночас практики й теоретики доходять висновку, що понад 90% хворих не знають про свій діагноз, а отримати кваліфіковану медичну допомогу можуть не більш як 1% [1].

Протидія соціально небезпечним хворобам, зокрема їх профілактика на індивідуальному та колективному рівнях виходять за межі суто медичних втручань. В даному випадку вагому роль відіграють чинники середовища політики, світоглядні, ідеологічні позиції.

В Україні накопичено значний масив даних про чисельність та поведінкові особливості окремих уразливих груп, проте дані про поведінкові особливості загального населення України в контексті описаних хвороб є дуже обмеженими. Крім того, дослідження уразливих груп не є повністю зіставними між собою в аспекті саме поведінкових і соціальних характеристик, слабка увага приділяється інституційному контекстові соціальної уразливості (наприклад, наявності стигми і дискримінації, доступу до соціальних благ тощо).

Таким чином, наукова ситуація проблеми полягає у відсутності цілісної багатомірної концептуальної картини зв'язку інституційних і соціально-політичних, соціоекономічних, соціокультурних факторів, що підвищують уразливість низки соціально-демографічних груп населення України в контексті поширення соціально-небезпечних хвороб, що в свою чергу загострює наявну нерівність у доступі до профілактики, лікування, догляду і підтримки, до інших соціальних благ (зокрема, освіти і праці).

Тенденції поширення соціальних хвороб є загрозливими в контексті процесів відтворення як населення загалом, так і трудових ресурсів, зокрема, на фоні старіння нації, значних обсягів зовнішньої міграції працездатного населення, що в подальшому загострить як негативні тенденції у динаміці демографічних процесів, так і наслідки, що з ними пов'язані (зменшення чисельності та деградація працездатного населення, маргіналізація суспільства, соціальне відторгнення, соціальне сирітство, збільшення навантаження на систему охорони здоров'я та пенсійного забезпечення, втрата інтелектуального потенціалу тощо). Все це вимагає як розробки на всіх рівнях управління комплексу заходів щодо запобігання та розповсюдження соціально небезпечних хвороб в українському суспільстві, так і подальших наукових розвідок в цьому напрямку.

1. *Профілактика суспільно небезпечних хвороб: світоглядний вибір?* Віче. 2010. №8. URL : <http://veche.kiev.ua/journal/1962/>.

ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ГРОМАД В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ІНТЕГРАЦІЇ

Іванкова-Стецюк О.Б.,
Інститут народознавства НАН України

Збройний конфлікт на Сході України має одним із своїх наслідків трансформації етносоціальної структури локальних громад, які є приймаючими стосовно вимушених переселенців Криму й Донбасу. Зокрема, це стосується тих громад на заході України, які були до 2014 р. достатньо однорідними в етнонаціональному та релігійно-конфесійному аспектах, але в результаті інклюзії переселенців перетворилися на полікультурні середовища. Актуалізується потреба у вивченні особливостей міжетнічних взаємодій в таких спільнотах, зокрема, ризиків протистояння між «старими» та «новими» ідентифікаційними утвореннями (а такі протистояння завжди заважають солідаризації соціуму) [1: 155].

Враховуючи необхідність посилення взаємодій родин вимушених переселенців із приймаючим середовищем, бачаться актуальними у вивченні вимушених переселень -- як чинника змін в етносоціальній структурі громад, праці сучасних українських соціологів, присвячені інтеграційним культурним практикам та питанням конструювання ідентичностей (Р. Ручка, Л. Скокова, Ю. Сорока та інші). Потенційно високий евристичний потенціал мають праці етнологів, присвячені питанням «іншування» (К. Гломозда) та вивчення міжетнічних взаємодій, зокрема, в західноукраїнських полікультурних громадах (П. Чорній). Втім, означені дослідження, не дають повної відповіді на запитання, які стосуються особливостей змін в етносоціальній структурі локальних громад на сучасному етапі, пов'язаних із вимушеними переселеннями, зокрема, через відсутність в них відповідної емпіричної бази.

З метою здійснення первинного зрізу актуальних викликів інтеграції вимушених переселенців в Україні, у 2019-2020 рр. було проаналізовано матеріали фокус-груп, проведених нами у тих локальних громадах, які першими (у березні 2014 р.) прийняли значну кількість кримсько-татарських родин, а

пізніше – родин з Донбасу, в т.ч. етнічних росіян. Насамперед, це громади невеликих міст в Галичині – м. Дрогобич Львівської області та м. Коломия Івано-Франківської. Саме в цих громадах родини ВПО отримали першу допомогу – з боку місцевих осередків Міжнародного благодійного фонду «Карітас України», під егідою якою проводилося дане дослідження. Фокус-групи проводилися в середовищах переселенців, представників громад-рецепієнтів та осіб, зайнятих у соціальному служінні. Дослідження показало наступне.

Зміни в етносоціальній структурі приймаючих громад призвели до потреби у певній реконцептуалізації образу «для інших» -- як складової етнічної ідентичності, в контексті формування нового усвідомленого простору комунікацій та взаємодії [2: 202--203]. При цьому труднощі інтеграції виникли не лише у родин вимушених переселенців із Криму – кримських татар, але й у сім'ях переселенців зі Сходу, як з числа українців, так і – етнічних росіян. І якщо труднощі інтеграції перших (родини кримських татар) є до певної міри закономірними (враховуючи їх етнокультурну «інакшість»), то стосовно других (вимушені переселенці з Донбасу) ситуація визначається контекстом збройного протистояння на Сході, який зумовлює більшу «лояльність» приймаючої громади стосовно кримських татар, ніж щодо переселенців з Донбасу. Так, понад те, що дослідження міжетнічних взаємодій в західноукраїнських полікультурних громадах досі фіксували наявність тривалої традиції (спів)життя різних (в етнічному та культурно-релігійному аспектах) груп, в рамках якої ближчими між собою є представники тих із них, яких об'єднують релігійні цінності та світоглядні уявлення, а також тих, які є близькими у лінгвокультурному аспекті [3: 227], зараз ситуація є іншою. І якщо родини кримських татар сприймаються представниками приймаючих західноукраїнських громад як «інші», то родини вимушених переселенців зі Сходу (українців, а тим паче – етнічних росіян) – як «чужі» [4], навіть понад те, що вони в критичному для себе часі «вибрали» саме Україну. З урахуванням такого стану справ, актуалізується потреба у структурах соціальної допомоги, націлених не лише на підтримку кожної сім'ї, перед якою постають виклики

адаптації до складних життєвих обставин, але й для координації діяльності усіх підрозділів соціальної допомоги у територіальній громаді [5: 25-36].

Підсумовуючи зазначимо, що особливості інтеграції вимушених переселенців потребують подальшого аналізу, в т.ч. – із соціоструктурної перспективи, для виявлення ресурсів інтенсифікації українських інтеграційних процесів в локальному розрізі, через аналіз актуальних практик, скерованих на збереження соціокультурних ідентичностей в ситуації посилення етнокультурного розмаїття.

1. Ручка А. *Ідентифікаційні виміри сучасного українського соціуму / Соціокультурні ідентичності та практики*. Інститут соціології НАН України, Київ, 2002. С.142-180.

2. Аза А. *Етнічна ідентичність: форми презентації та специфікації / Соціокультурні ідентичності та практики*. Інститут соціології НАН України, Київ, 2002. С.201-236.

3. Чорній П. *Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні трансформації: монографія*. Інститут народознавства НАН України, Львів, 2018. 316 с.

4. Taifel H. *Social Psychology of Intergroup Relations*. URL: <https://annualreviews.org/doi/10.1146/annurev.ps.33.020182.000245>

5. Klimek M. *Miejsce powiatowych centrów pomocy rodzinie w systemie pomocy społecznej*. *Spółeczeństwo i Rodzina*, nr. 58 (1/2019). S. 25–36.

КОНФЛІКТИ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ: ПОШУК КОНСТРУКТИВНИХ ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ.

Онищук В. М.

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

Соціальні зрушення в умовах нестабільності та невизначеності зумовлюють виникнення різних соціальних конфліктів, що порушують права людини і громадські інтереси. Утворення об'єднаних громад і їх наслідки, скорочення працівників управління в колишніх районах, запровадження в дію продажу землі, перехід релігійних парафій в Православну церкву України - це ті процеси, які потребують методологічної бази для вирішення насильницьких конфліктів і пошуку конструктивізму у їх розв'язанні. Як відзначають соціологи, така ситуація вимагає трансформації конфліктів як ціннісного підходу до проблеми й ідеального типу вирішення їх, визначає конструктивні зміни, що виходять далеко за рамки вирішення нагальних проблем. У будь-якому суспільстві конфлікт є формою людських відносин, генератором і рушієм соціальних змін.

В травні-липні 2019 р. в Одеській області силами громадського об'єднання «Сприяння в міжкультурному співробітництві» та Програмним офісом Форуму громадянської служби миру (forum ZFD) в Україні (Німеччина) було зреалізовано проект «Соціологічне дослідження з визначення процесів роботи з соціальними конфліктами в Одеській області, Україна» з метою визначення поточних процесів роботи з соціальними конфліктами в Одеській області, акторів, які залучені до моніторингу, аналізу інтервенції та трансформації конфліктів у громадах, визначення їх компетенції, а також сфер у яких вони працюють.

Проаналізовано процеси вирішення наявних соціальних конфліктів в Одеському регіоні, визначено місцеві потреби щодо навичок для вирішення проблем та конфліктів, ідентифіковані основні активні групи місцевих мешканців, інституції, громадські об'єднання, які працюють або можуть працювати з соціальними конфліктами, що виникають. У рамках дослідження проведено 30 глибинних інтерв'ю та 10 фокус груп у 39 тодішніх районних

центрах, а також зроблено аналіз 20 регіональних газет, у яких висвітлювалися соціальні конфлікти та процеси роботи з ними з травня 2018 по травень 2019 р.

Під час фокус-групового дослідження та глибинного інтерв'ю учасники виокремили такі конфлікти: 1) релігійні – конфлікт між Московським та Київським патріархатами УПЦ та ПЦУ в останній рік; 2) земельні – розподіл паїв, відносини з фермерами, рейдерські захоплення землі, урожаю, будівель, право користуватися пасовищами та водними ресурсами; 3) конфлікти, пов'язані зі станом дорожньої інфраструктури та безпекою руху; 4) побутові конфлікти з ромами (циганами); 5) конфлікти на побутовому рівні – між сусідами, домашнім насильством, шкільним булінгом; 6) економічні – вирубка зелених насаджень, спалення сухого листя, якість питної води, шкідливі викиди підприємств; 7) політичні та міжвладні конфлікти; 8) проросійські настрої або спекуляції на цій темі.

Водночас у місцевих ЗМІ, де здебільшого висвітлювалися конфлікти, пов'язані з: оптимізацією мережі закладів освіти; проблемами населених пунктів та керівництвом об'єднаної територіальної громади; станом дорожньої інфраструктури; забудовою або спорудженням об'єкту; з оформленням права власності на земельні ділянки; відносинами між найманими працівниками та працедавцями; діяльністю міністерств, ухваленням нової нормативно-законодавчої бази; роботою підприємств, шкідливих для мешканців населених пунктів.

Спостерігається загальна тенденція вирішення конфліктів шляхом звернення до місцевих депутатів або голів сільських рад, вирішення самотійно один з одним, звернення до суду.

Більшість учасників конфліктів і громад, що демонстрували свою прихильність пошуку конструктивних шляхів вирішення конфліктів, зацікавленні в збереженні статус-кво і в зміні життя на краще.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI НА РІВНІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Дейнеко О. О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

З усіх реформ, що імплементуються в сучасному українському суспільстві, реформу децентралізації варто номінувати найбільш евристичною та привабливою з позицій соціологічного осмислення. Це пояснюється тим, що основною метою цієї реформи є створення і підтримка повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, узгодження інтересів держави та територіальних громад [1]. Реформа передбачає формуванні нового базового рівня місцевого самоврядування в Україні – інституту об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), що у соціологічній площині доцільно номінувати особливим типом поселенських спільнот. Новостворені громади набувають розширене коло повноважень з реалізації місцевої політики, а також отримують нові фінансові можливості [2].

Реалізація наведених правових механізмів дозволяє позиціонувати реформу децентралізації не лише як факт юридичний, але й як факт соціальний, що пов'язані з формуванням нового соціального порядку на рівні ОТГ, конструюванням соціального капіталу, появою підґрунтя для виникнення відчуття приналежності та ідентичності, трансформацією довіри, орієнтаціями на взаємність та активізацією практик громадської участі. Наведені соціальні феномени в той чи інший спосіб задіюються в ході проходження майбутньою територіальною громадою процедури об'єднання. У сукупності це актуалізує вивчення феномену соціальної згуртованості, що формується на відтворюється на рівні об'єднаних територіальних громад.

Світові дослідники феномену соціальної згуртованості визначають останню як «стан справ, що стосується як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства, та характеризується набором установок та норм, що включають довіру, почуття приналежності і готовність брати участь та допомагати, а також відповідні поведінкові прояви» [3, р. 290]. Емпірична операціоналізація соціальної згуртованості за Дж. Чаном передбачає наявність

двох її вимірів – горизонтального та вертикального, а також двох компонентів – об'єктивного та суб'єктивного. Горизонтально-вертикальний вимір характеризує тип соціальних зв'язків між індивідами та групами та державою та її громадянами відповідно. Об'єктивний компонент є рівнем соціальної дії, а суб'єктивний уособлює ціннісно-нормативний рівень. На підставі міксування вимірів та компонентів соціальної згуртованості дослідник виокремлює конкретні емпіричні індикатори, що формують 4 площини – вертикально-об'єктивну⁶, вертикально-суб'єктивну⁷, горизонтально-об'єктивну⁸ та горизонтально-суб'єктивну⁹ [3].

Наведене теоретичне визначення, а також емпірична операціоналізація соціальної згуртованості, запроваджена Дж. Чаном, були використані в рамках українсько-норвезького дослідницького проекту ARDU «Акомодація регіонального різноманіття в Україні»¹⁰. Під час польового етапу, що відбувся у жовтні-листопаді 2019 року, було проведено 26 напівструктурованих інтерв'ю з місцевими громадськими активістами, депутатами місцевих рад, представниками керівництва ОТГ та експертами з питань децентралізації у двох прикордонних регіонах України – Харківській та Чернівецькій областях.

Аналіз емпіричних даних уможливив встановити зв'язки між горизонтально-вертикальним та об'єктивно-суб'єктивним складниками соціальної згуртованості, що стало підставою для удосконалення емпіричної моделі соціальної згуртованості Дж. Чана в рамках якісної соціологічної перспективи. Була визначена ймовірна «хронологія» формування компонентів соціальної згуртованості в процесі об'єднання громад та на етапі їхнього подальшого розвитку. Як засвідчило наше дослідження, першими «приводяться в дію» об'єктивні компоненти соціальної згуртованості: 1) вертикальний (політична участь) та 2) горизонтальний (соціальна участь та динамізм

⁶ політична участь (активність);

⁷ довіра до державних діячів та основних соціальних інститутів;

⁸ соціальна участь та динамізм громадянського суспільства; добровільність та пожертвування; наявність чи відсутність основних міжгрупових союзів чи розколів;

⁹ загальна міжособистісна довіра; готовність до співпраці та допомоги щодо різних соціальних груп; відчуття приналежності та ідентичність.

¹⁰ Основним дослідницьким завданням проекту стало вивчення впливу реформи децентралізації та змін у мовному та освітньому законодавстві на соціальну згуртованість етнокультурних груп у двох прикордонних регіонах України. Всього в рамках дослідження було проведено 89 напівструктурованих інтерв'ю та 11 фокус-груп. Докладніше про дослідницький проект ARDU див. <https://blogg.hioa.no/ardu/>

громадянського суспільства; добровільність та пожертвування; відсутність основних міжгрупових союзів або розколів). Їхня активізація зумовлена як законодавчою процедурою об'єднання громади, так і відповідним рівнем громадського активізму, необхідним для її реалізації. Дослідження засвідчило, що реформа децентралізації сприймається як оновлений соціальний порядок з акцентом на встановленні демократичних інструментів, зростанні локального громадського активізму (докладніше див. [4]), зменшенні розривів між «центром та периферією» (докладніше див. [5]) та формуванні спільного соціокультурного простору.

1. *Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

2. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. та ін. *Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу.* Аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. 2019. 115 с.

3. Chan J., To H. and Chan E. *Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research.* Social indicators research. 2006. 75(2). P. 273-302.

4. Дейнеко О.О. *Міжгрупові розколи в об'єднаних територіальних громадах: ризики послаблення соціальної згуртованості в децентралізованій Україні.* Соціологічні студії. 2020. №2(17). С. 55-65.

5. Дейнеко О. *Локальний громадський активізм як компонент соціальної згуртованості в об'єднаних громадах.* Актуальні проблеми філософії та соціології. 2020. №26. С. 51-59.

СУБКУЛЬТУРИ ПРИАЗОВСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ

Слющинський Б. В.

Маріупольський державний університет

Субкультура українського Приазов'я складається з окремих субкультур відповідної не тільки соціальної чи демографічної групи, але і етнонаціональних утворень, це – своєрідний і специфічний спосіб диференціації культури, в якій, разом з основною класичною тенденцією, існують своєрідні етнонаціональні культурні утворення, що як за формою, так і за змістом відрізняються від провідної культурної традиції, хоча разом з тим є прямим генетичним продовженням останньої. Вони репрезентуються не тільки своїми суб'єктивними прихильностями до певних соціальних груп і культурних утворень, але цей прояв відбувається завдяки народженню і проживанню на певній території, їхній належності до певної національної чи етнічної спільноти, використання тієї чи іншої мови, дотримання певних традицій, звичаїв, норм поведінки тощо. Тобто для створення та існування будь-якої групової ідентичності, крім суб'єктивних показників, потрібна наявність деяких об'єктивних, чи навіть природжених передумов. Враховуючи перелічені чинники, які визначають субкультуру регіону, не можна не торкнутись проблеми глобалізаційних впливів. Глобалізація – термін для визначення ситуації змін всіх сторін життя суспільства під впливом світової тенденції і взаємозалежності та відкритості, як процес, під час якого і завдяки якому визначальний вплив географії на соціальне і культурне структурування зникає, а люди це зникнення все більше усвідомлюють [1: 226]. Глобалізація – універсальний процес, який породжує низку зв'язків та взаємопов'язаностей, які трансцендують держави та суспільства, що становлять сучасну світову систему [2: 128].

Суть глобалізації полягає у посиленні потоку чотирьох «і»: інвестицій, індустрій, інформації та індивідів [3: 2]. Не зменшуючи значення виробничих, торгових і фінансових зв'язків у глобалізації світового господарства, слід зробити наголос на тому, що саме «швидкий прогрес у галузі транспортних,

комунікаційних та інформаційних технологій сприяв цьому глобальному процесу» [4: 240]. Такий глобалізаційний розвиток позначився на всіх сферах людського життя. Цьому сприяли нові технології, котрі позначилися і на міжкультурній комунікації суспільства. Сьогодні можна стверджувати, що завдяки новим видам міжкультурної комунікації, таким як телебачення, мобільний зв'язок та мережа Інтернет, глобалізаційні процеси торкнулися абсолютно всіх сторін людського життя, у тому числі і культури, створивши *глобалізаційну культуру*. Але не потрібно забувати і про «природжену культуру», яку формує національність, етнос, виховання, оточуюче середовище і, звичайно політика держави. Зародження етнічних протиріч і конфліктів у різних точках сучасного світу відбувається в тісному зв'язку і часто під прямим впливом процесу його глобалізації.

Глобалізація взагалі має позитивні наслідки для людського прогресу. Але за всіх її позитивів не можна не помітити і негативних наслідків. Серед них: взаємна недовіра між народами, етносами та національностями, загрози трайбалізму (сьогодні це проявляється у багатьох регіонах світу), нерозв'язаність національно-етнічних суперечностей, розгортання агресивних форм імперіалізму і захисту національних інтересів, релігійна ксенофобія та нетерпимість, расовий екстремізм, міжнародний тероризм, цивілізаційні протиріччя тощо [5: 109].

Як бачимо, відбувається певний парадокс, але названі та інші негативні явища значною мірою покликані до життя позитивними наслідками глобалізації, наприклад такими, як посилення соціальної та територіальної мобільності населення, розвиток торговельно-економічних, культурних та туристичних зв'язків, охоплення людства спільною інформаційною мережею, зростання матеріального добробуту населення та ін.

За таких обставин, звичайно, відбуваються зміни і у міжкультурній Комунікації в багатокультурному середовищі, що ми й спостерігаємо в Приазов'ї, де проживають 104 етноси та національності. Минула культура зруйнована, а сучасна – не створена. Тут, з одного боку, відбувається *інерційний культурний рух*, а з іншого – намагання залучитися до західної культури, але у

своєму її сприйнятті, що створює *хвилеподібний культурний рух із «модернізованими» взірцями*. Така «модернізація» впливає на стан певної спільності, викликає зміну значень, цінностей, символів і смислів. Тут стикаються ціннісно-нормативні компоненти (цінності, норми, принципи, правила, ролі, стилі тощо) з когнітивними компонентами (переконання, вірування, доктрини, способи бачення дійсності тощо). Внаслідок цього відбувається деформація культури, а саме: десимволізація попередніх символів та девальвація старих цінностей, тобто відкидання раніше існуючих символів, переконань, гасел, цілей, взірців, ідеалів, способів дії тощо, на зміну їм приходять інші, нові символи, переконання, ідеали і способи дії. Це супроводжується *культурною травмою*. Вона досить відчутна під час зіткнення нових способів життя з «колишньою» культурою. *Культурна травма* накладає болісний відбиток на представників різних етнонаціональних утворень, а особливо на представників старшого покоління.

На думку польського соціолога П. Штомпка, крах попереднього культурного порядку часто знаходить свій відбиток у розладах групової ідентичності (криза ідентичності). Боротьба ж за відтворення, відбудову чи нове конструювання групової ідентичності може бути досить важливим емпіричним показником культурної травми [6: 30]. Різномірні суспільні втрати впливають на ідентифікаційні практики людей. Коли відбуваються радикальні суспільні перетворення, підриваються і втрачаються старі чи традиційні підвалини життя (А. Ручка), з'являється травматична ідентичність, надмірна фрагментаризація, соціальна і культурна дезінтеграція тощо, тоді взагалі дуже важко говорити про створення будь-яких усталених соціокультурних ідентичностей. Тут навпаки, доводиться констатувати існування нестійких, розсіяних ідентичностей, що зараз і відбувається в українському Приазов'ї.

Отже, резюмуючи можна сказати, що завдяки дуже багатьом засобам масової комунікації сьгоднішнє населення вже не може бути повністю ізольованим від світової інформації. Та й населення, незважаючи на свої можливості чи неможливості щодо підключення до мережі Інтернет чи супутникового телебачення, все-таки не залишається осторонь від усіх світових

подій. Це ще раз доводить думку, що субкультури будь-якого регіону залежні від глобалізаційних і загальноукраїнських процесів. Це впливає на міжкультурну комунікацію, значно зростає мобільність інформаційних, фінансових і людських ресурсів, прискорюється дифузія культурних взірців, перетворюються форми соціальної солідарності. Глобальний світ, хоча й залишається надалі культурно диференційованим цілим, стає все більш рухливим у просторовому відношенні.

1. *Социология: Энциклопедия* / [сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др.]. Мн. : Книжный Дом, 2003. С. 226.
2. *Короткий оксфордський політичний словник* / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана] : пер. з англ. К.: Основи, 2006. С. 128.
3. Kanter R. M. *Globalization: New Word for Social Iniquity*. Berkeley Journal of Sociology. 1995–1996. Vol. 40. № 1. P. 2.
4. *Globalization and Liberalization: Effect of International Economic Relations on Poverty*. – N.Y.: Oxford University Press, 1996. P. 240.
5. Федик П. *До проблем аналізу етнічної напруженості в Україні*. Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. К.: УФІМБ, 1999. С. 109.
6. Sztompka P. *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*. Warszawa: ISP PAN, 2000. P. 30.

ПРАКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОЕКТУВАННЯ СТРУКТУРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ РЕГІОНУ

Бірюкова М.В.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

Сьогодні проектування глибоко проникає в ті галузі, де раніше його застосування вважалося неможливим. Цілком природно, що освіта як глобальне і дуже специфічне соціальне явище, яке отримало буквально повсюдне поширення і розвиток, не може бути поза зоною спеціальних прогностичних і проектних досліджень. Адже освіта принципово працює на майбутнє, зумовлюючи на перспективу якість кожної людини, а разом з цим і економічний, соціальний, моральний, духовний потенціал і капітал регіону, суспільства, цивілізації в цілому. Таким чином, проектування системи освіти не лише можливо, але й необхідно.

Як правило, проблеми освіти вивчаються у рамках об'єктивістської традиції дослідження соціальних проблем, тоді як потужний потенціал для їх аналізу у вигляді методологічної основи дослідження міститься в теоретичних положеннях феноменології, етнометодології та символічного інтеракціонізму, закладених в працях П. Бергера, Г. Блумера, Г. Гарфинкеля, І. Гофмана, Дж. Дугласа, Т. Лукмана, Дж. Міда, А. Щюца. Досліджуючи природу соціальної реальності, прибічники цих підходів розглядали соціальний світ як продукт людської суб'єктності: люди визначають, інтерпретують і надають значення світу через свої повсякденні дії та інтеракції. Застосування суб'єктно-праксиологічного підходу до вивчення соціальної реальності дозволяє найглибше досліджувати процес практикоорієнтованого розвитку освіти в соціокультурному полі (регіоні), що змінюється.

Необхідно відмітити, що сучасні трансформаційні процеси, які визначають стратегію перетворення і реформування вітчизняної як загальнодержавної, так і регіональної освіти, поки не змогли забезпечити системних, стійких результатів. В Україні свідомі масштабні реформи йдуть, як правило, «згори». На наш погляд, подальший розвиток системи освіти неможливий без доповнення

галузевої вертикалі управління горизонтальними праксисами суспільно-державного управління, самоврядування та кооперації. Прикладами таких горизонтальних праксисів в освіті може виступати організація кластерів, освітніх асоціацій і комплексів освітніх установ. Проте, поява освітніх практик, заснованих на кооперації та співпраці, не набула ще загального характеру, а швидше, можна говорити, про наявність «малих форм» проектів самоорганізації в освіті і про часткове спрацьовування ефекту синергетики.

Найбільш прийнятним рівнем реалізації проекту заохочення самоорганізації та формування суспільно-державного проекту є мезорівень, оскільки саме в регіоні дистанція між суб'єктами освіти для організації процесу ухвалення оптимальних управлінських рішень і контролю за їх виконанням досить коротка. З іншого боку, згідно Луману, система завжди менш складна, чим її зовнішнє середовище. Раз системи не можуть порівнятися по складності зі своїм зовнішнім середовищем, вони виробляють нові підсистеми і встановлюють між ними різні співвідношення, щоб ефективно взаємодіяти зі своїм середовищем. Проектуючи цю тезу на освіту, можна сказати, що у рамках цієї системи виникають освітні підсистеми регіонального рівня, які дозволяють ефективніше і результативно налагоджувати взаємодію із зовнішнім середовищем регіону, де між усіма зацікавленими сторонами встановлено партнерство, ув'язнені «соціальні контракти».

З одного боку, відкритість системи освіти створює різноманіття інтересів, звернених до освіти з боку держави і суспільства, тобто деяку невизначеність «соціального замовлення». З іншого боку, в системі освіти створюється різноманіття форм її функціонування, досягнення особистісних, регіональних, державних і глобальних цілей, що відповідають не лише соціальному різноманіттю, що склалося, але і можливому різноманіттю майбутнього, що забезпечує.

Як елемент соціуму освіта повинна гнучко адаптуватися до змін соціального середовища, що швидко відбуваються у наш час, і, як наслідок, змінюватися сама, але в якості соціального і частково консервативного організму освіта слабо реагує на соціальні зміни. У зв'язку з цим освіта стоїть

перед завданням формування нової форми і структури, у яких будуть точніше враховані можливості реагування і адаптації освіти на інтереси соціокультурного довкілля регіону. За цією схемою соціальний об'єкт адаптується до зовнішнього середовища і забезпечує досягнення своїх цілей, що і є завданням проекту з розвитку, згідно з класичним визначенням теорії.

У основі створення такого проекту лежить апріорне припущення, що оскільки в соціальному середовищі регіону протікають процеси самоорганізації, то і соціальні структури, які виникають в результаті їх дії, повинні мати усі характеристики, властиві аттрактивним самоорганізаційним структурам, що виникають в середовищах будь-якої іншої природи. Проект соціального партнерства має характерні ознаки, які виділяють його з ряду інших проектів – інвестиційних, соціальних, організаційних, економічних. Розвиток соціального партнерства диктується необхідністю збереження стійкої нерівноваги соціальної системи.

Теоретичний опис структурних трансформацій в системі освіти також пов'язаний з новими концептуальними підходами до вивчення взаємодій між корпоративними соціальними суб'єктами. В сукупності ці взаємодії утворюють соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів в сучасних суспільствах. У перехідних соціальних структурах, де інституціональні форми обміну і довіри зруйновані або не сформувалися, обіг соціального капіталу здійснюється в обхід нормативних систем, а іноді всупереч їм.

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Бубняк С. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Із сучасними глобалізаційними процесами явище міграції набуває особливого характеру через залучення до нього все більшої кількості країн, а інтенсифікація міграційних процесів зумовлює зростання інтересу до їх дослідження. Відтак, значні трансформації справляють вплив на всі без винятку аспекти життя суспільства, зокрема й на міграційні процеси. Інтенсивність, характер, спрямованість міграцій населення України кардинально змінилися після здобуття незалежності, завдяки чому країна стала відкритішою для світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Підписання Угоди про асоціацію та безвізовий режим між Україною і ЄС актуалізували проведення низки важливих реформ у сфері міграції. Водночас, анексія АР Крим та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення, глибоку економічну кризу та інтенсифікацію трудової міграції. У зв'язку з внутрішніми переміщеннями є підстави вважати, що з'явилася нова, досить численна за своїм складом соціальна група – внутрішньо переміщені особи з Донбасу та АР Крим¹¹. Відповідно на державному рівні необхідно створити умови, за яких права вимушених переселенців будуть захищені на рівні з правами всіх громадян, але з урахуванням особливих потреб, що виникли в результаті раптового переїзду.

Динамічність соціальних процесів, їх нестабільність у різних сферах життєдіяльності не можуть не відобразитися на емоційній оцінці ВПО власного життя, на їхніх соціальних настроях, ціннісних орієнтаціях, на оцінках соціальних змін, які відбуваються у суспільстві. Важливим індикатором вимірювання стану життєдіяльності ВПО у суспільстві є їхнє соціальне самопочуття, яке проявляється у їх ставленні до ситуації, що в цей момент склалася та характеризує соціально-адаптивні ресурси людей в умовах сучасних суспільних перетворень і трансформацій. Це ставить на порядок денний всебічне

---

¹¹Внутрішньо переміщені особи з Донбасу та АР Крим – надалі ВПО.

дослідження даного соціального явища та окреслення подальших перспектив у вирішенні цієї проблемної ситуації.

Теоретичними розробками поняття «соціальне самопочуття» займалися такі дослідники, як Є. Балацький (способи інтерпретації та вади деяких індексів задоволеності життям); Є. Головаха і Н. Паніна (конструювання та застосування індексу соціального самопочуття); Н. Дуліна (застосування регіонального індексу споживчих настроїв); С. Дембіцький (альтернативний підхід до вимірювання соціального самопочуття); М. Єлейко (методологічні підходи до дослідження соціального самопочуття); Л. Петрова (понятійні індикатори соціального самопочуття); А. Русалінова (уточнення змісту поняття «соціальне самопочуття»).

Західні науковці Р. Бісвас-Дінер (R. Biswas-Diener) і Е. Дінер (E. Diener) у своїх працях звернули увагу на психологічні аспекти дослідження соціального самопочуття; Р. Вінховен (R. Veenhoven) – прагматичні, ідеологічні, теоретичні причини обмеженого застосування індексу соціального самопочуття в західній науці; С. Віті (S. Withey) розглянув операціоналізацію та вимірювання суб'єктивного благополуччя; Р. Еммонс (R. Emmons) і Р. Ларсен (R. Larsen) запропонували шкалу задоволеності життям; Ф. Ендрюс (F. Andrews) – шкала «Облич»; Р. Істерлін (R. Easterlin) – започаткував використання економічних даних щодо суб'єктивного благополуччя; Д. Канман (D. Kahneman) і А. Крюгер (A. Krueger), Дж. Фішер (J. Fisher) запропонували вимірювання суб'єктивного соціального самопочуття та багато ін.

Проблемним колом ВПО в Україні загалом займаються громадські організації, волонтерські об'єднання, а також частково органи місцевого самоврядування. Серед науковців цій проблематиці значну увагу приділяють такі дослідники, як О. Балакірева (трудова потенціал та рівень державної підтримки ВПО); Т. Бондар (доступ до медичних послуг та психологічний стан ВПО); О. Іванкова-Стецюк (моделі інтеграції ВПО); Е. Лібанова (проблеми якості життя населення); О. Міхеєва і В. Серєда (основні причини, стратегії переселення й проблеми адаптації ВПО) та ін.

Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій щодо досліджуваної проблематики соціального самопочуття, ВПО та можливостей їх вивчення, відзначимо недостатність їх соціологічної концептуалізації саме в контексті сучасних міграційних процесів.

Як результат, було проведено кількісне дослідження щодо особливостей соціального самопочуття ВПО на території сучасної України (листопад 2016 р. та травень-червень 2019 р.), тип вибірки – стихійна, метод збору інформації – онлайн-анкетування (n=240 та n=267).

На основі отриманої інформації встановлено: соціальне самопочуття ВПО у 2016 р. та у 2019 р. знаходиться на середньому рівні. Чинники, що впливають на рівень соціального самопочуття ВПО, є достатньо вагомими та схожими за своєю структурою. У 2016 р. для ВПО на території сучасної України характерна низхідно-висхідна модель соціального самопочуття, а у 2019 р. – стабільна. Щодо типу поведінки ВПО у вирішенні життєвих ситуацій, то у 2016 р. – це тимчасовий, адже вони вважали, що ситуація в країні найближчим часом вирішиться, і вони повернуться до місць свого проживання до переселення. У 2019 р. для ВПО характерні два типи поведінки, а саме адаптанти та утриманці. Адаптанти змирися, що повернення на території до моменту переселення, є неможливим – й надалі організують та облаштовують свій побут на новому місці проживання. Проте, інша частка ВПО – утриманці – вважають, що у всьому винна влада, яка зобов'язана забезпечити їх усіма необхідними засобами для існування.

НОВА ЗАЙНЯТИСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НОВІТНІХ ПРАКТИК

Смакота В.В.

Інститут соціології НАН України

Зміни в трудовій сфері, спричинені технічним прогресом, набувають глобального характеру; мова йде насамперед про трансформацію умов трудової діяльності, що стало особливо помітно в період пандемії, коли трудові відносини набували менш формального характеру, а вимоги до виконання різних видів робіт – нових специфічних рис (таких як поєднання декількох видів діяльності або перекваліфікація). Але найбільш яскравим наслідком пандемії у сфері праці стало швидке поширення нових форм зайнятості (зокрема – віддаленої роботи). При цьому найбільші соціальні ризики таїть в собі віддалена робота в сфері нестандартної зайнятості (тобто роботи без трудового контракту і відповідних соціальних гарантій з боку роботодавця та держави).

Поширення подібного типу віддаленої зайнятості (або роботи на платформі), як виявляється, – не є цілком взаємовигідним для всіх учасників трудового процесу: в той час як для роботодавців найбільш помітним її результатом стає зниження витрат на утримання офісних приміщень, для найманих працівників це означає погіршення соціальної захищеності, нестабільність трудових відносин і невпевненість в майбутньому. Те, що часто трактується як розширення можливості вибору фактичного місця роботи, її інтенсивності, а також прав автономії працівника, насправді являє собою процес ускладнення трудового життя, тому що робота, опосередкована платформою, в основному передбачає короткострокові завдання. Саме тому працівник, вимушено несучи повну відповідальність за свій власний економічний добробут, схильний до постійної тривоги з приводу стабільності теперішнього і майбутнього доходу. За словами Ш. Едмонд, «всі дані показують, що робота на повну ставку – це найкращий спосіб підвищити ваш дохід і якість вашого життя» [1].

Однак при цьому, за даними європейських дослідників, для все більшої частки населення робота, організована через платформи або на платформах, є не просто додатковим видом трудової діяльності, а основним джерелом доходу. Згідно з останніми дослідженнями, майже 6% працездатного населення Німеччини заробляють від чверті до половини свого доходу за рахунок роботи на платформі [2]. За даними Eurofound, мобільна робота на основі ІКТ, яка була визначена приблизно в 60% країн як нова в 2013-2014 рр, на даний час існує у всіх європейських країнах. Особливо показовим є зростання роботи платформ, які були новим явищем приблизно в 40% досліджуваних країн в 2013-14 рр, але зараз існують більш ніж в 95% з них [3].

Саме високі темпи поширення віддаленої зайнятості змушують владу багатьох країн законодавчо регулювати таку діяльність (наприклад, законне «право на відключення», нещодавно підтримане депутатами Європарламенту, яке запобігає практиці 24-годинної доступності працівника).

В опитуванні 2016 р. Міжнародної конфедерації профспілок (ITUC) більшість респондентів висловлюють однозначну підтримку прав трудящих в цьому секторі: 82% учасників опитування погодилися з тим, що компанії, які надають послуги з використанням інтернет-платформ, повинні забезпечувати своїм працівникам такі ж права, якими користуються інші працівники в країні. Максимальну згоду в даному питанні було досягнуто в країнах Азії: Китаї (91% респондентів), Південній Кореї (87% респондентів), в Японії та Індії (86%); в інших країнах цей показник дещо нижчий, але також досить суттєвий: 84% опитаних в Аргентині, 81% – у Німеччині та Великій Британії, 78% – у Франції та Канаді, 70% – у США [4, р. 4].

Що стосується України, то в умовах перманентної економічної кризи gig-економіка, як показує дійсність, може розвиватися в урізаному вигляді. Основним резервом для останньої є молоде покоління (або міленіали – в більшості своїй володарі високого рівня освіти і цифрової грамотності). Але в низькотехнологічній українській економіці доступність якісних робочих місць невисока, тому в перспективі міленіали, виходячи на сучасний український ринок праці, займатимуть нішу нестандартної зайнятості, стикаючись з

незахищеністю своїх трудових прав, відсутністю формального договору з роботодавцем (і як наслідок – гарантій соціального захисту, пенсійного забезпечення, оплачуваної відпустки або виплат за лікарняним). Такі тенденції вже виявляються в цілому ряді соціально-економічних досліджень і вимагають негайного реагування з боку держави.

1. Edmond C. (2019). *The UN went to one of the world's richest countries to look at poverty – this is what it found*. URL: <https://weforum.org/agenda/2019/05/the-un-went-to-one-of-the-worlds-richest-countries-to-report-on-poverty-this-is-what-it-found/>
2. Kormann R. (2021). *Germany adds to recognition of platform workers*. URL: <https://socialeurope.eu/germany-adds-to-recognition-of-platform-workers>
3. Mandl I. (2020). *New forms of employment in Europe—how new is new?* URL: <https://socialeurope.eu/new-forms-of-employment-in-europe-how-new-is-new>
4. *ITUC Frontlines 2016 Poll Special Topic: Digital Economy*. 10 p. URL: <https://ituc-csi.org/>

---

* Питання «Якою мірою ви згодні або не згодні з тим, що компанії, що надають послуги з використанням інтернет-платформ, повинні надавати своїм працівникам ті ж права і захист, що й іншим працівникам в країні (наприклад, відпустка через хворобу, оплачувана відпустка, пенсії, представництво в профспілці)?» було поставлено в дев'яти країнах-членах G20 (Аргентина, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Індія, Південна Корея, Великобританія і США). У сукупності населення цих країн становить приблизно 45% світового населення і 55% світового ВВП.

ФАКТОРИ ДОВІРИ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Кузіна І.І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Українське суспільство постійно стикається з новими викликами та небезпеками. Не виключення становить останній рік, проведений під гаслом COVID-19 та спричиненої пандемією ізоляції. Особливої ролі у критичні для країни періоди набувають правоохоронні органи. Тому ми вирішили зосередитися на дослідженні національної поліції України та факторів, що обумовлюють довіру / недовіру до неї. Довіра до національної поліції України розглядається як інституційна довіра, тобто довіра, що виникає у людини щодо соціального інституту. Вона ґрунтується на уявленнях громадян про надійність, добросесність та правильність дій соціальних чи інституціональних структур, є інертною за своєю природою [1: 53].

З метою виявлення факторів довіри до національної поліції України було використано масив даних, отриманий в результаті проведення опитування в Україні в межах сьомої хвилі «Світового дослідження цінностей» (World Values Survey, WVS) [2]. Польовий етап проводився з 21 липня 2020 року до 17 серпня 2020 року; загальна вибірка опитування склала 1289 інтерв'ю.

За результатами опитування, національній поліції України повністю довіряє 4,2% опитаних, деякою мірою довіряє 34,6%, не дуже довіряє 37,6% та зовсім не довіряє 23,6%. Для порівняння судова система України, яка теж відноситься до правоохоронних органів, користується меншою довірою: їй повністю довіряє 3,2% опитаних, деякою мірою довіряє 18,7%, не дуже довіряє 37,8% та зовсім не довіряє 40,4%.

Пошук факторів, що впливають на рівень довіри до національної поліції України, здійснювався шляхом кореляційного аналізу між змінними масиву та чотирибальною змінною «довіра до національної поліції України».

Як свідчать результати опитування, такі соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, рівень освіти, суб'єктивна оцінка рівня матеріального становища, суб'єктивна оцінка власної приналежності до певного

соціального класу, тип населеного пункту, де мешкає респондент, не впливають на його рівень довіри до національної поліції.

Статистично значуща кореляція на рівні була виявлена між ознаками «довіра до національної поліції» та «довіра до судової системи України», «генералізована довіра», «рівень безпеки за самовідчуттям», частота здійснень певних правопорушень поблизу місця проживання респондента (крадіжки, грабежі, розпивання алкогольних напоїв на вулиці, втручання поліції або інших силових структур в приватні справи і життя людей, расистська поведінка та сексуальні домагання). Слід зазначити, що частота здійснень таких правопорушень як продаж наркотиків на вулиці та вуличні бійки, насильство, не впливає на рівень довіри до поліції. Також слід додати, що на рівні довіри до поліції не позначається, чи був респондент або член його родини жертвою злочину протягом останнього року.

З метою наочного представлення даних за ознакою «довіра до національної поліції України» альтернативи «Повністю довіряєте» та «Деякою мірою довіряєте» були об'єднані в «Довіряєте тією чи іншою мірою» (38,6%), а альтернативи «Не дуже довіряєте» та «Зовсім не довіряєте» в «Не довіряєте тією чи іншою мірою» (61,4%).

Так, між ознаками «довіра до національної поліції» та «довіра до судової системи України» виявлено прямий зв'язок. Серед респондентів, які повністю довіряють судовій системі, переважна більшість (80,6%) довіряють тією чи іншою мірою поліції.

Генералізована довіра є базовою стосовно міжособистісної та інституційної довіри, представляє собою певну диспозицію, яка поширюється від ставлення до себе до ставлення до світу в цілому, включаючи інших людей та інститути [1: 54]. Ознака «генералізована довіра» вимірювалася за допомогою питання «Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути дуже обережним у стосунках з людьми?» з альтернативами «Більшості людей можна довіряти» та «Потрібно бути дуже обережним у стосунках з людьми». Серед респондентів, які вважають, що більшості людей можна довіряти, 46,5%

тією чи іншою мірою довіряють поліції, в той час як серед тих, хто вважає, що потрібно бути дуже обережним у стосунках з людьми, таких 35,1%.

Чим безпечніше себе почувають респонденти, тим більша довіра до поліції. Так, серед тих, хто почуває себе повністю безпечно, 47,4% тією чи іншою мірою довіряє поліції, а серед почуваючих себе зовсім небезпечно таких 35,7%.

Чим рідше трапляються правопорушення поблизу місця проживання опитаних, тим вищий рівень довіри до національної поліції України (див. табл. 1).

Таблиця 1

Частка опитаних, які тією чи іншою мірою довіряють поліції, в залежності від частоти здійснень певних правопорушень поблизу місця проживання респондента, %

	Дуже часто	Досить часто	Нечасто	Зовсім нечасто
Крадіжки, грабежі	16,7	29,2	38,9	43,1
Розпивання алкогольних напоїв на вулиці	27,0	35,8	41,6	44,6
Втручання поліції або інших силових структур в приватні справи і життя людей	52,6	38,9	34,1	42,4
Расистська поведінка	72,7	48,6	33,2	40,2
Сексуальні домагання	41,2	52,6	29,7	42,5

Таким чином, на рівень довіри до національної поліції України впливають загальне відчуття безпеки (суб'єктивна характеристика) та частота правопорушень поблизу місця проживання (об'єктивна характеристика), а також рівень генералізованої довіри респондентів.

1. Кузіна І. І. *Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування*: дис. ... кандидата соціологічних наук. Харків, 2015. 196 с.

2. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2020. *World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile*. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. doi.org/10.14281/18241.1. URL : <http://worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> (дата звертання: 10.03.2021).

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК: ВПЛИВ ЛІДЕРІВ ДУМОК

Герус О. І.

Національний університет «Львівська політехніка»

Масова цифровізація сучасного соціуму призвела до появи нових моделей взаємодії між соціальними інститутами та суспільством. Цифрові технології стають певного роду мультиплікатором трансформацій та, у поєднанні з іншими не-цифровими факторами, створюють значний вплив, який змінює устрій суспільств, трансформує соціальні та споживчі практики.

Усе це зумовлює формування нових бізнес-моделей із просування товарів, зміну взаємодії між виробниками та споживачами, а відтак і трансформацію поведінки кінцевого споживача [1: 118]. Якщо у маркетингу стрімкий розвиток таких технологій носить швидше позитивний характер, то у соціальній сфері постає ряд запитань про те, як видозмінюється поведінка споживача зокрема та, які прогнозовані наслідки це може мати для розвитку суспільства загалом.

Метою роботи є висвітлення особливостей впливу лідерів думок, як ретрансляторів соціальних мереж, на формування соціальних практик в сучасному українському суспільстві.

Стрімке розповсюдження та використання соціальних мереж свідчить про те, що платформи соціальних медіа стали домінантним фактором впливу на різні аспекти поведінки та стилю життя, включаючи процес отримання інформації, формування вподобань, ціннісних орієнтацій та зразків поведінки.

Особливої уваги при вивченні впливу соціальних мереж на суспільство заслуговує дослідження феномену «лідерів думок» (influencers). Це конкретні особи, які мають високий рівень впливу на суспільство в певній тематичній ніші, їхні впливи проявляються, як правило, в формі високої популярності особи або створених нею матеріалів [2]. Як правило лідером думок стають люди, чії особисті акаунти налічують від 5 000 послідовників (фоловерів).

Інфлуенс маркетинг перетворив лідерів думок на сучасну рушійну силу цілої низки суспільних процесів. Зокрема інфлюенсери дедалі більше стають впливовим джерелом інформації. В останньому дослідженні Common Sense та SurveyMonkey виявили, що підлітки дізнаються більшість новин саме від

інфлюенсерів, ігноруючи класичні медіа: 61% відповіли, що отримують новини в YouTube/Instagram від інфлюенсерів, а 39% – від ЗМІ [3]. Проте, окрім інформування, лідери думок виступають прикладом поведінки. Так, наприклад, у опитуванні CivicScience 22% користувачів відзначили, що купують продукт після того, як інфлюенсер порекомендував його у своєму профілі [4].

З метою дослідження особливостей формування соціальних практик було проведено соціологічне дослідження впливу блогерів мережі Інстаграм, як однієї із найбільш масових сучасних соціальних мереж. Дослідження проводилось шляхом поєднання методу контент-аналізу, для дослідження значення повідомлення інфлюенсера, та візуального аналізу, для вивчення особливостей трансляції символічних інтерпретацій соціальних практик через фотографію. Загальну вибірку дослідження склали 10 українських блогерів Інстаграму.

Згідно проведеного аналізу, найбільш поширеною серед блогерів була тема стилю життя та хоббі. Не менш популярною є тема саморозвитку, через яку піднімаються проблеми любові до себе, прийняття себе, боротьба зі страхами, подолання комплексів, нав'язаних суспільством та потреби психотерапії в умовах сучасності. розуміння сенсу життя, щастя, успіху та самоідентифікації у житті. Чимала увага у постах блогерів приділяється сімейним відносинам та дітям. Також актуальною є тема краси, у якій блогери позиціонуються як експерти з різного роду «б'юті процедур». Очікуваною є популярність постів про роботу та бізнес з настановами на розвиток власної справи. Особливе місце у постах займає реклама, при чому, сама реклама набуває нових форм подання та змісту.

Щодо практик, які висвітлюють блогери у своїх постах, у ході дослідження були виділені наступні дві категорії практик: 1) традиційні практики: сімейні практики; модні практики та дозвіллі практики; 2) інноваційні практики: практики дії; практики самореалізації та практики здорового способу життя.

Сімейні практики розкриваються через формування образу сім'ї, її побуту, благоустрою та вихованню дітей. Дозвіллі практики відображають стиль життя блогерів, організацію їхнього дозвілля та відпочинку. Припускаємо, що такі практики для українського споживача є доволі бажаними, проте не зовсім реальними. Ці

практики блогерів формують ілюзорне уявлення реальності та бажання відтворити схожі практики не маючи при цьому достатньої кількості відповідних ресурсів. Щодо модних практик, то вони проявляються через рекламу косметики, процедур краси, модного одягу, стилю одягу, сучасних трендів та тенденцій.

Практики дії займають провідне місце у тематиці блогів. Зауважимо, що ця практика є новою для українського суспільства. Блогери транслують практику дії як ту, яка визначає вектор розвитку сучасної людини. Практики саморозвитку позиціонуються як вимога сучасного суспільства, яке постійно змінюється, ускладняється та наповнюється інноваціями, тож, особистиний розвиток є єдиною запорукою успіху в усіх сферах життя. Ще однією актуальною практикою є практики здорового способу життя.

Отже, серед соціальних практик, що транслуються через Інстаграм популярних українських блогерів, є велика кількість традиційних практик, які були усталені і діють протягом тривалого часу. Важливими є виділені інноваційні соціальні практики, які показують існування модних тенденцій, модернізацію українського суспільства, адже нові практики з'являються лише у відкритому суспільстві, готовому до змін і до сприйняття нових норм поведінки і нових цінностей, де агенти здатні самі обирати, які соціальні практики засвоювати.

1. Gorgulu V. *Investigating Consumer Trust in Instagram Influencers. And Its Impact on Brand Related Characteristics and Purchase Intention.* Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi. 2019. №2(2), P.118-130. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/hire/issue/49612/586341> (Last accessed: 29.07.2020).

2. Вус В.А. *Математичне та програмне забезпечення протидії інформаційній пропаганді в соціальних середовищах Інтернету* : дис. ... канд. тех. наук: 01.05.03 / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Львів, 2019. 183 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2019/13833/dys_vus_v.a.pdf (Дата звернення: 01.08.2020)

3. *New Survey Reveals Teens Get Their News from Social Media and YouTube.* URL: <https://surveymonkey.com/newsroom/new-survey-reveals-teens-get-their-news-from-social-media-and-youtube/> (Дата звернення: 01.08.2020)

4. *Influence Marketing & Media: чому інфлюенсери (не)потрібні ЗМІ.* URL: <https://thelede.media/istorii/2019/12/11/472/> (Дата звернення: 01.08.2020).

СУЧАСНИЙ СТИЛЬ ЖИТТЯ ЯК СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ ПОЧУТТЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ І НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Настояща К. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проблема сучасної невизначеності, невпевненості, туги, страхів і тривоги, про які писали Е.Тірікьян, Е.Гіденс, З.Бауман, У. Бек, І.Альтман і багато інших дослідників сучасного суспільства, сьогодні вирішується особистістю переважно шляхом побудови цілісної життєвої стратегії, яка найперше проглядає через її стиль життя. Адже стиль життя може розглядатися як комплекс практик, які утворюються як єдина габітуальна структура і є сучасною формою статусної диференціації і ціннісної ідентифікації особи, маркером її світоглядних, смисложиттєвих орієнтирів. Розглянемо ці типи детальніше.

Тип ціннісно-пізнавальний (самоорієнтований). Якщо ринкова орієнтація (за Е. Фроммом) зробила людину прагматичною, цинічною і комерціалізувала всі сфери життя, то індивідуалізація як глобальний тренд змінила вектор на індивідуальну, особистісну раціоналізацію як рефлексію над екзистенційними питаннями буття [2, с.31]. Це все формує певний стиль життя, орієнтований на саморозвиток, самовдосконалення, самореалізацію. Щоправда, на нашу думку, ця орієнтованість має дві форми: ендогенну (зовнішню) й екзогенну (внутрішню). Обидва типи дуже різняться між собою, хоча в їхній основі й лежить одна спільна цінність – вектор на знання, саморозвиток, автономію, свободу.

Перший тип орієнтований на саморозвиток як пізнання, освіти протягом життя, різноманітні тренінги, майстер-класи, культурно-пізнавальний туризм. Ідея цього стилю життя в пізнанні і самореалізації в соціальній сфері, структурі, статусі, в підвищенні таким чином якості свого життя, його наповнення соціально схваленими і престижними смислами, тощо.

На противагу першому, другий стиль життя позиціонує саморозвиток як внутрішню якість, духовну цінність, звідси і дистанціювання від соціальної сфери, соціальної активності. Його поява часто є наслідком «надлишкового вибору», який ще називають «перевантаження вибору» що породжує «парадокс

максимізації», або «парадоксом вибору» [1]. Цей парадокс виникає через неспроможність людини орієнтуватися у надмірних масивах інформації (з'являється так зване «інформаційне отруєння», або «інтоксикація»), що, у свою чергу, викликає втому від повсякденного ритму життя і створює негативний емоційний фон. Реагуючи на це, «індивіди змушені формувати власні опозиційні стратегії, до числа яких можна віднести «рішення другого порядку» – використання створених, раніше звичних, норм, що полегшує той чи інший вибір, а також мінімалістичні культурно-соціальні практики дауншифтингу, зниження вертикальної мобільності, так званого «повільного життя». [1: с.398].

Наступний стиль життя – гедоністсько-споживацькій орієнтований на комфорт, нові враження, насолоду, задоволення, споживання. Конструюючи власне життя, така людина зараз переважно накопичує не машини, нерухомості й грошові знаки, а враження, почуття, досвід, емоції, ідеї, спілкування. [2, с.32]. У цьому вбачається смисл життя, це розуміють як саморозвиток, і шлях вирішення екзистенційних питань. Подібне накопичення, звісно, є якісно іншим, адже здатне змінити людину, однак це відбувається не завжди через те, що далеко не кожна людина прагне змінитися, переосмислюючи новий досвід. До того ж, перевантаження враженнями, постійний пошук інформації і спілкування часто є нічим іншим, як тією самою втечею від власної внутрішньої порожнечі. Так вектор на саморозвиток захоплює в свою орбіту і людей, принципово до саморозвитку не здатних, які мають іншу головну цінність – високу якість життя, комфорт і насолоду. Саме ці цінності є головними для такого стилю життя, якій у типології Г. Клагеса іменується «гедоністичними матеріалістами» [3].

Третій тип – тип соціально-екологічний (інклюзивний). Основними цінностями цього стилю життя є соціальна справедливість, боротьба за рівність прав, права меншин і екологію. Можна назвати цей тип соціально відповідальним, екологічним, або активно інклюзивним. Це найбільш «молодий» стиль життя, але людей, орієнтованих на нього стає дедалі більше. Людям цього типу далеко не байдуже, що коїться навколо у суспільстві, вони хочуть брати в цьому участь, ставати агентами змін, впливати на майбутнє. За

типологією Г. Клагеса, це є тип активних реалістів. [4]. Може здаватися, що боротьба за справедливість детермінується суто психологічними чинниками на кшталт характеру, темпераменту тощо. Однак це не пояснює те, що таких людей стає дедалі більше, переважно вони є представниками середнього класу, утворюючи собою його активний прошарок – креативний клас. Важливим поняттям у зв'язку з цим стилем життя є соціальна інклюзія, соціальна включеність. Сучасне розвинене громадянське суспільство, загалом характеризується підвищеною соціальною включеністю. Важливим фактором у розвитку цієї тенденції є те саме зникнення трудового суспільства й вивільнення великої кількості вільного часу. Іншим безумовним фактором актуалізації такого стилю життя є активізація проблем міжкультурного діалогу внаслідок гіперміграції і загострення екологічних проблем на планеті. Третій фактор, безумовно, психологічний і він, на нашу думку, пов'язаний з темою онтологічної незахищеності сучасної людини перед глобальним майбутнім.

Таким чином туга, тривога, незахищеність породжують різні захисні стратегії, що формує різні стилі життя. Якщо люди першого типу «ховаються в себе» чи концентруються на собі, а другі намагаються отримати найбільше задоволень тут і зараз, то останній стиль життя скеровує його власника на зовнішню гіперактивність.

1. Мельников А.С. *Экзистенциальная социология: проблема идентификации парадигмальной специфики*. К. 2018. 491 с.

2. Настояща К.В. *Сучасні практики життєконструювання: вектори трансформацій у фокусі глобалізаційних трендів*. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». Дніпр.: Грані, 2018. № 21 (11). С. 31-39.

3. Ручка А. *Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі*. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Т. 1, вип. 1 (15). К.: ІС НАНУ, 2013. С. 285–297.

4. Klages H. *Traditionbruch als Herausforderung: Perspektiven der Wertewandels-gesellschaft*. Frankfurt a M.: Campus Verlag, 1993. 287 s.

ДОВІРА ДО ІНТЕРНЕТУ: БАГАТОМІРНІСТЬ ТА ДИНАМІЧНІСТЬ ПОКАЗНИКА

Бойко Н.Л.

Інститут соціології НАН України

За влучним висловом Г. Алмонда та С. Верби, довіра є тим основним резервуаром, з якого сучасне суспільство черпає свою здатність функціонувати. Якщо проаналізувати досвід теоретичного осмислення питань довіри, пов'язаний з функціонуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, то слід наголосити, що в класичних наробках провідних теоретиків від соціології певним чином окреслюється ця проблематика, проте вона не стає провідним об'єктом аналізу. Так, П. Штомпка виділяє «технологічну довіру», яку розуміє як очікування справності, надійності і ефективності технічних пристроїв та систем. Ще більш узагальнене окреслення довіри до абстрактних систем, яке певним чином презентує і довіру до сучасних технологій, пропонує Е. Гіденс, визначаючи довіру і як впевненість в надійності системи щодо отримання очікуваних результатів, і як впевненість щодо загальної правильності функціонування абстрактних (зокрема і техніко-технологічних) засобів та механізмів. В теоретичних наробках нижчого рівня узагальнення (здебільшого це наробки ергономічного, психологічного, маркетингового спрямування) аналізується рівень довіри до операційних систем, програмного забезпечення, засобів зв'язку, різноманітних технічних продуктів тощо. Проблематика довіри до Інтернету також висвітлюється в межах досліджень довіри до певних сучасних соціальних інституцій, зокрема домінуючих інституцій мовлення (телебачення, інтернет-ресурс тощо). Актуальними є практики досліджень довіри до інформаційного онлайн-контенту та онлайн-комунікації, здатними акумулювати фейкові, маніпулятивні впливи, хейтинг, тролінг ефекти в мережі, а також хакерські кібератаки, несанкціонований е-доступ, спрямовані на порушення конфіденційності тощо.

Наше розуміння Інтернету як соціально-технологічного феномену дозволяє констатувати складну природу формування та функціонування довіри до Інтернету як багатомірного показника, який вбирає в себе як довіру до

технологічних систем і пристроїв загалом, так і довіру до надійності і захищеності алгоритмів функціонування ІКТ; довіру до ефективності інституційного і законодавчого обґрунтування їх діяльності і забезпечення захисту особистісного простору в мережі; довіру до ефективності реалізації очікувань від онлайн-детермінованої соціальної взаємодії, як формального, так і неформального характеру; довіру до інформаційного онлайн-контенту тощо.

Довіра до Інтернету може бути асиметричною з огляду на те, які саме ключові чинники оцінювання будуть переважати при формуванні такої довіри (технічні / соціальні / інформаційні). Для когось довіра до Інтернету базується переважно на оцінці технологічної надійності і безпеці інформаційно-комунікаційних технологій, віддзеркалюючи технічну складову Інтернету. Для когось головним чинником формування такої довіри виступає соціальна безпека, безпека онлайн-спілкування і взаємодії, пов'язана з довірою до «партнера» онлайн-спілкування та взаємодії в мережі. Для когось це довіра до інформаційного наповнення (інформаційний онлайн-контент) тощо. Більше того, формування довіри до Інтернету можливе і поза межами безпосереднього користування Інтернетом. Наші дослідження засвідчують, що користувачі більш схильні довіряти Інтернету порівняно з не користувачами. Дослідження також демонструють часово-просторову рухливість та динамічність показника. Так, за результатами Моніторингу Інституту соціології НАН України, порівняння рівня довіри до Інтернету 2019 та 2020 років засвідчило суттєве зниження цього показника. У 2020 році за умови стрімкого та подекуди примусового зростання інтернет-користування, зокрема пов'язаного з умовами карантинних обмежень ситуації COVID-19 (онлайн-навчання, віддалена робота тощо), баланс довіри / недовіри до Інтернету продемонстрував від'ємний показник (-13,3%) на відміну від показника 2019 року (+5%). Зменшення рівня довіри до Інтернету фіксується і серед користувачів Інтернету, і серед не користувачів. Особливістю ситуації 2020 року стало те, що група користувачів продемонструвала більший відсоток падіння довіри до Інтернету 9% проти 6,4% у групі не користувачів. Найбільше зниження показника відбулось у групах традиційно найбільш активного інтернет-користування, які в попередньому році демонстрували досить високий

рівень такої довіри, – молодь, мешканці столиці, а також у групах традиційно менш активного інтернет-користування – користувачі у віці від 50 років та мешканці сільської місцевості.

Можна констатувати сутнісну складність показника довіри до Інтернету як для усвідомлення, так і для аналізу та емпіричної ідентифікації. Довіра належить до тих «м'яких культурних змінних» суспільного буття, які вкрай важко вираховуються та емпіризуються. Така ситуація потребує подальшої активізації уваги соціологічної спільноти задля вдосконалення дослідницького інструментарію аналізу цього актуального в умовах глобальної дигіталізації усіх сфер сучасного суспільного життя показника.

СУЧСНА ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА: СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Андрейко І. С.

Рівненських державний гуманітарний університет

Європейський досвід у сфері політики щодо людей з обмеженими можливостями показує, що інклюзивний підхід стосується не лише людей з інвалідністю. Він охоплює широке коло осіб, які є виключеними частково чи повністю з суспільної, політичної, соціальної, культурної та економічної діяльності і потребують комплексної уваги з боку держави. Діяльність держави щодо вразливих груп отримала назву «інклюзивна політика».

Інклюзивна політика та її нормативно-правові основи почали активно формуватися на теренах Європейського Союзу після ратифікації Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.) і подальшої імплементації усіх її цінностей та принципів у нормативне поле ЄС: установи й агентства ЄС зобов'язались втілювати норми конвенції в усіх сферах його компетенцій, забезпечуючи інтереси й потреби інвалідів у різних сферах життя – доступу до транспорту, зайнятості, використання інформаційних і комунікаційних технологій у навчанні, праці, відпочинку та лікуванні [1].

Європейська Комісія, що займається формуванням загальної стратегії ЄС, у 2010 р. розпочала роботу над захистом прав людей з обмеженими можливостями, яку європейське суспільство намагається вирішити комплексно за допомогою «Європейської стратегії інвалідності 2010–2020», що розширила права і можливості людей з особливими потребами та участь в житті європейського суспільства й економіці. У стратегії зазначено вісім напрямів спільних дій між ЄС та країнами ЄС: доступність, участь, рівність, зайнятість, освіта і навчання, соціальний захист, охорона здоров'я та зовнішні дії.

У березні 2021 р. Європейська Комісія ЄС продовжила і розширила роботу в напрямі роботи з вразливими групами населення та представила нову Стратегію прав інвалідів 2021-2030 рр., щоб забезпечити їх повну участь у суспільстві, нарівні з іншими в ЄС і за його межами, відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу та Хартії основних прав Європейського

Союзу, які встановлюють рівність і недискримінацію як наріжні камені політики ЄС [2].

Нова стратегія визначає ключові ініціативи в трьох основних напрямках: права ЄС, незалежне життя та автономія, а також недискримінація і рівні можливості. Мета полягає в тому, щоб забезпечити інвалідам в Європі незалежно від їх статі, расового чи етнічного походження, релігії або переконань, віку чи сексуальної орієнтації:

- користування своїми правами людини;
- рівні можливості;
- рівний доступ до участі в суспільстві та економіці;
- здатність вирішити, де, як і з ким вони живуть;
- вільне пересування в ЄС незалежно від потреб їхньої підтримки;
- відсутність дискримінації.

Інваліди мають право брати участь у всіх сферах життя, як і всі інші. Незважаючи на те, що минулі десятиліття принесли прогрес у доступі людей з інвалідністю в ЄС до охорони здоров'я, освіти, працевлаштування, активного відпочинку й участі у політичному житті, залишається багато перешкод та невирішених питань [2].

Однією з актуальних проблем інклюзивної політики в ЄС є проблема доступності для людей з обмеженими можливостями транспорту, тих або інших місць суспільного життя. Для вирішення цієї проблеми Європейська Комісія готує відкриття у 2022 р. Європейського ресурсного центру «AccessibleEU» з метою створення бази знань про інформацію та найкращі практики щодо доступності у різних секторах.

Досвід Європейського Союзу у сфері інклюзивної політики має стати не тільки об'єктом соціальних досліджень, а й джерелом сучасних підходів у розвитку інших країн світу й України зокрема. На думку В. Сушкевича, відомого українського політика, президента Національного комітету спорту інвалідів України (інваліда І групи, який пересувається на візку), питання людей з інвалідністю має стати центром уваги для держави. Він наголошує, що інвалідність – це не проблема людини, це проблема влади та інституцій влади,

тому європейський досвід повинен бути вивчений новою українською владою і конструктивно використаний у формуванні й реалізації державної політики щодо людей з інвалідністю в Україні [3].

1. *Disability and disablism* // Компас: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://coe.int/uk/web/compass/disability-and-disablism>
2. *Union of Equality: European Commission presents Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_810
3. *Мінсоцполітики: Європейський досвід сприятиме реалізації програм реабілітації, зайнятості і надання соцпослуг для людей з інвалідністю* // Урядовий портал. URL: <https://kmu.gov.ua/news/247796380>

ГЕНДЕРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РУХ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЙ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Дупешко-Джус Ю. І.,
*голова ГО «Кроки до майбутнього», членкиня Громадської експертної
ради при МФО «Рівні можливості» ВРУ*

Визначення курсу України на ЄС і підписання відповідної Угоди про асоціацію пріоритизувало гендерну рівність як невід'ємну складову прав людини та зробило гендерний компонент наскрізним на державному рівні, насамперед крізь призму імплементації міжнародних зобов'язань Україною у сфері прав жінок.

Недостатнє включення жінок в представницькі органи влади та у керівництво системи державного управління є одним з головних проявів гендерних диспропорцій і гендерної несправедливості. Жінки – це не тільки 54 % населення України, а й більше 50 % зайнятих у суспільному виробництві. Жінки складають 50 % українського населення з вищою освітою. Однак представництво жінок у сфері політичного управління на національному та обласному рівнях за міжнародними стандартами можна вважати недостатнім – це 21 % жінок у Парламенті України та 28 % в обласних радах.

Одним з механізмів збільшення представництва жінок у великій політиці є їх активна участь в діяльності партій, політичних виборах. Гендерний підхід як інструмент рівності в політичній площині в незалежній Україні почав актуалізовуватися крізь призму жіночого руху і є результатом світових тенденцій [9].

Потреба забезпечення рівних прав та можливостей і жінок, і чоловіків в Україні за часів незалежності переросла в гендерний політичний рух – об'єднання зусиль суб'єктів політичної діяльності (жіночих рухів, партій, держави тощо) для досягнення гендерної рівності та гендерної паритетності у всіх сферах життя суспільства на місцевому, регіональному і національному рівнях.

Інституалізація гендерного політичного руху в стінах Верховної Ради України шляхом об'єднання народних депутатів/ок – представників/ць різних

політичних партій у депутатську міжфракційну групу ВРУ «Рівні можливості» у 2011 р. суттєво підсилила рух України в напрямі гендерної демократії та зменшення тендерної сегрегації [6: 48–49]. Законодавчі зміни у виборчому праві заклали поступовий перехід жінки зі сфери приватної у публічну, що відповідає очікуванням 2/3 українського суспільства [4].

Необхідно зауважити, що одним з механізмів збільшення жінок у великій політиці є їх активна участь в діяльності партій, політичних виборах. Так, місцеві вибори 25 жовтня 2015 р. стали першими виборами, що відбулися за принципом гендерної квоти. Ст. 4 розділу 1 Закону України «Про місцеві вибори» вводила 30-відсоткову квоту осіб однієї статі від загальної кількості кандидатів у виборчому списку [3] та призвела до збільшення кількості жінок у партійних списках (у середньому рівень представництва жінок у списках міст-обласних центрів по всій Україні дорівнював 32,1 %. [7]) та згодом представництва у місцевих радах (у 2015 р. в 22 обласних радах кількість жінок-депутатів склала 15 %, а в міських радах – 18,1 % [8]). Відсутність штрафних санкцій за недотримання гендерних квот не дозволила повною мірою використати їх потенціал.

Аналіз еволюції українського виборчого законодавства в подальшому свідчить про відхід від номінативності зобов'язань партій у сфері політичної участі жінок. Гендерне квотування на позачергових виборах до ВРУ у 2019 р. було прописано у ст. 8 ЗУ «Про політичні партії», але носило більше рекомендаційний характер [3]. Саме тиск з боку громадськості дозволив збільшити представництво жінок у партійних списках на позачергових парламентських виборах і в результаті збільшити представництво жінок серед народних депутатів з 12 % (рада 8 скликання) до 21 % (рада 9 скликання) [4]. Хоча воно ще не досягло паритетності, але демонструє зміни на користь жінок. Також відбувається зміна гендерних ролей у політичних партіях від обслуговуючого персоналу (членкині виборчих комісій різних рівнів, у штабах, спостерігачі й уповноважені особи тощо) до ролі партійних керівників та лідерок. Це означає поступове руйнування традиційних для суспільства розуміння і змісту гендерних ролей жінки, за якими їй нема місця в політиці. В

цілому жінки демонструють зростаючий інтерес та активність в громадсько-політичному і партійному просторах, що обумовлює визнання політичними партіями професійних якостей та відданості жінок їх інтересам [8].

Варто зауважити, що збільшенню кількості жінок у ВРУ 9 скликання сприяла пропорційна виборча система. Серед 199 мажоритарників ВРУ жінки становлять тільки 14 % (27 осіб) [4]. Хоча на місцевих виборах 2020 р. на мажоритарних округах жінки впевнено перемагали, проте продовжувала зберігатись тенденція місцевих виборів 2015 р.: чим вище статус представницького органу (більше можливостей, ресурсів, фінансів та впливу), тим у депутатському корпусі представництво жінки є нижчим. Укрупнення територіальних громад призвело до зменшення представництво жінок на рівні сільських та селищних рад у новостворених громадах [7]. Дещо вирівнювала ситуацію 30-відсоткова квота для партій у громадах до 10 000 населення (ст. 220 ВКУ) та наявність штрафних санкцій за недотримання квот (ст. 230 ВКУ). Натомість партизація виборів у громадах більше 10 000 населення і введення обов'язкових 40-відсоткових гендерних квот (ст. 229 п. 9 ВКУ) у 2020 р. дозволили збільшити представництво жінок в обласних, районних та міських радах [9]. Жінки як суб'єкт політичної дії та гендерний рух на їх підтримку почали трансформувати не тільки партії і партійну систему України, а й механізми просування і рівень політичного представництва жінок на субнаціональному – обласному, районному та місцевому рівнях.

Звісно, сьогодні є багато викликів щодо продовження та безповоротності змін у гендерному паритеті партійної участі. Серед них – зміни у ВКУ щодо заміни у списках на осіб відповідної статті (жінка на жінку, чоловік на чоловіка у випадку складання депмандату), збільшення квоти до 50 %, включеність жінок із різним досвідом у рівні прийняття рішень, системна діяльність жіночих крил партій та жіночих лідерських програм (у тому числі за бюджетні кошти партій), збільшення кількості жінок у керівних органах партій тощо.

Збільшення кількості жінок у політичному середовищі стає тенденцією, а партії – інструментом забезпечення гендерної рівності на рівні прийняття рішень. Кількісні зміни представництва жінок ведуть до якісних трансформацій

продуктів діяльності партій – їх політик. Нехтування партіями цих обставин залишає їх за бортом суспільних процесів та можливості їх представництва у національному та локальних парламентах України.

1. *Виборчий кодекс України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
2. *Закон України «Про місцеві вибори»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
3. *Закон України «Про політичні партії»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
4. *Жінки на виборах: участь і винагорода*. URL: <https://www.uwf.org.ua/news/11585>
5. *Гендерний моніторинг місцевих виборів*. URL: [https:// cvk.gov.ua/actualna-informaciya/187243.html](https://cvk.gov.ua/actualna-informaciya/187243.html)
6. Марценюк Т. *Жінки у «великій політиці»: гендерний аналіз Верховної Ради України* // Наукові записки НаУКМА. Соціологія. 2018. Том 1. С. 43-53.
7. *Результати гендерного моніторингу в рамках діяльності ВГО «КВУ» «Гендерний моніторинг та сприяння фактичній тендерній рівності на місцевих виборах 2015 року в Україні»*. URL: <http://cvu.org.ua/eng/nodes>
8. *Скільки жінок серед нардепів, міністрів, мерів та голів сілрад* // Інформаційний ресурс «Слово і Діло». URL: <https://slovoidilo.ua/2018/03/08/infografika/polityka/skilky-zhinok-sered-nardepiv-ministriv-meriv-taholiv-silrad>
9. Тишко І. *Жінки в новому парламенті: хто, скільки, з якою партією йдуть та що просуватимуть*. URL: [https:// zmina.info/articles/zhinki_v_novomu_parlamenti_khto_skilki_z_jiakoju_partijeju_ta_chim_zajmatimutsja/](https://zmina.info/articles/zhinki_v_novomu_parlamenti_khto_skilki_z_jiakoju_partijeju_ta_chim_zajmatimutsja/)

ФЕНОМЕН ЕТНІЧНОСТІ ТА РЕЛІГІЇ У СУЧАСНОМУ ТЕОРЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЗАХІДНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Позній О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Релігія і етнічність є об'єктом наукового інтересу в різних дослідницьких практиках. Для соціологічної наукової спільноти вивчення теоретичних і практичних зв'язків між релігійною і етнічною приналежністю є актуальною, тому що може дати нові методологічні підходи до розуміння соціальних явищ. Об'єднуючи схожі функції етнічності і релігії, етнічні та релігійні групи можуть мати більш міцну основу для змістоутворення і солідарності. Так само аналіз кореляцій релігійності і етнічності може допомогти розібратися з фактом: чому одна країна залишається релігійною та її релігійні спільноти не презентують негативної дистанції по відношенню один до одного, а в інших країнах релігійні спільноти розділені за етнічними ознаками.

Інтенсивне поширення глобалізації, етнічні релігійні конфлікти, а також триваючі і мінливі моделі імміграції посилили інтерес західних соціологів до етнічних релігійних громад. Вчені, що займаються питаннями етнічної приналежності, більше не відкладають релігію на другий план. Однак більшість дослідників етнічності і релігії звертаються до теорій етнічності і релігії і декларують тезу про взаємозалежність природі двох соціальних феноменів.

Соціальне і наукове замовлення на вивчення теоретичних і практичних зв'язків між релігійною і етнічною приналежністю детерміноване тим, що результати дослідження можуть дати соціологічному співтовариству нові методологічні підходи до розуміння соціальних явищ [1:12].

Rebecca Y. Kim, професор Pepperdine University, USA у своїй статті «Religion and Ethnicity: Theoretical Connections» відзначає наявність в соціологічному співтоваристві двох теоретичних напрямків: єто теорії, що прогнозують зниження значущості етнічної і релігійної приналежності, і теорії, які прогнозують інтенсивну актуалізацію етнічної та релігійної приналежності [1:13]. І тому Р. Кім пропонує розглядати етнічність і релігію, етнічні та

релігійні групи як спільноти, які можуть бути міцною основою для їх змістоутворення і солідарності.

Англійськи соціологи Simon Burgess, Ellen Greves, Deborah Wilson з University of Bristol of Great Britain провели відоме соціологічне дослідження «An investigation of Educational Outcomes by Ethnicity and Religion» метою якого було дослідження кореляції між освітнім процесом, етнічною та релігійною приналежністю. Його результати показують, що релігія та етнічна приналежність широко співвідносяться, а чіткі відмінності між релігійними групами всередині етнічних груп важко розрізнити [2:3]. Також дослідники зробили висновок, що існують певні відмінності в релігії між студентами нерелігійними та християнами, індістами і мусульманами, християнами та мусульманами.

Американський соціолог William Sander з DePaul University, Chicago у своїй статті «The effects of ethnicity and religion on educational attainment» пише про методологію, яка дозволяє розглядати етнічну приналежність та релігійну у контексті освіти. Автор пояснює, що співвідношення між етнічною приналежністю, релігійною та освітою частково пояснюється різницею в статусі батьків (освіта батьків та заняття батька), та місцезнаходженням. Також W.Sander пише, що наслідки релігійної та етнічної приналежності а також особливості сімейного походження, включаючи кількість братів і сестер, розлучень та матерів, які працюють, впливають на результати освітнього процесу. Респонденти, народжені в США і які мають батьків або дідусів та бабусь і дідусів американського походження, отримують більше шкільної освіти. Кількість братів і сестер та розлучень знижує рівень освіти. Оцінки також вказують на те, що етнічні та релігійні наслідки для рівня освіти зберігаються з часом [4:15].

Англійськи автори William H. Swatos, Jr. пропонують розглядати етнічну приналежність як ту, що має два основних елементи: спільну культуру та реальне чи передбачуване спільне походження [5:14].

Деякі вчені прагнуть визначити етнічну приналежність в найширших ознаках, які, вони вважали, мають тенденцію співіснувати у різних поєднаннях:

загальне географічне походження; міграційний статус; раса; мова або діалект; релігійна віра чи вірування; зв'язки, які виходять за межі спорідненості, сусідства та спільноти; спільні традиції, цінності та символи; література, фольклор та музика; харчові уподобання; моделі поселення та зайнятості; особливі інтереси щодо політики; установи, які спеціально обслуговують та підтримують групу; внутрішнє відчуття відмінності; і зовнішнє сприйняття відмінності [1:18].

1.Rebecca Y. Kim *Religion and Ethnicity: Theoretical Connections*. URL: <https://mdpi.com/journal/religions>

2. Burgess S., Greves E., Wilson D., *An investigation of Educational Outcomes by Ethnicity and Religion*. URL: <https://google.com/search?q=an+investigation+of+educational+outcomes+by+ethnicity+and+religion+a+report+for+the+nati>

3. Sander W. *The effects of ethnicity and religion on educational attainment*. URL: <https://sciencedirect.com/science/article/abs/pii/027277579290003L>

4.William H. Swatos, Jr. *Encyclopedia of Religion and Society*. URL: <https://hrr.hartsem.edu/ency/>

РОЗДІЛ 4

ПОКОЛІННЯ В АНАЛІЗІ ЛОКАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

КОНЦЕПЦІЇ ПОКОЛІНЬ У СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Коваліско Н. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Макеєв С. О.

Інституту соціології НАН України

У соціології поняття «покоління» зазвичай відсилає до різних соціальних категорій. Це і когорта ровесників, і когорта з декількох років народження – як в дослідженнях соціальної мобільності, а також спільнота тих, хто поділяє прийнятні цінності, ті, хто одночасно пережив значущі події, є носієм схожого досвіду і пам'яті. Оскільки О. Конт, Е. Дюркгайм та М. Вебер не сказали про покоління нічого значущого, то теоретичну рефлексію в сучасній літературі продовжує порушувати основне есе К. Манхейма «Проблема поколінь». Вміщені в ньому пізнавальні інтуїції мають пріоритетний статус, але в опублікованих оглядах констатується, що емпіричний потенціал викладеної там концепції мінімальний, а нові часи вимагають нових підходів до аналізу ролі поколінь в інтенсифікації соціальної динаміки і руху історії. В цьому контексті розглянемо концептуальні рамки спостереження за соціальною структурою покоління.

У соціології, якщо не брати до уваги літературу з історії, маркетингу, менеджменту, педагогіки і психології, статті та книги з винесеним в заголовок поняттям «покоління» в останні два десятиліття зустрічаються набагато частіше, ніж раніше. Зацікавленість соціологів до проблеми поколінь зростає щоразу, коли виразно позначається або ж очікується перехід від одного стану суспільства до іншого. Що, найчастіше, є наслідком особливих обставин – революцій, війн, розпаду імперій, виникнення нових держав, а нині ще й небачених темпів зміни технологій виробництва та комунікацій, формуючи покоління з кількох вікових груп (наприклад, «військове покоління»). Коли масово простежується нестійкість соціальних структур і колишніх, очевидно

застарілих порядків панування, визнання, значущості, коли нездійсненні можливості мають усі підстави бути реалізованими. Коли подією розпаду величезної країни переривається унікальний проект лонгїтюдного дослідження під керівництвом М.Тітми про життєвий шлях тих, хто народився в другій половині 60-х років минулого століття в СРСР. Коли виникає впевненість, ніби «покоління» і є той концепт, який дозволяє якщо не зрозуміти, то хоча б частково прояснити конфліктно-творчу алхімію змін політичних, економічних, соціально-культурних ландшафтів.

У четвертому томі «Системи позитивної політики» О. Конта про будову суспільства не знайшлося місця рівності, його місце заступає «fraternity» [1]. Це поняття, якому він віддав рішучу перевагу ще в «Курсі позитивної філософії», недвозначно відсилає до різноманіття відносин, що об'єднують індивідів у солідарні спільноти. У нього не менше трьох значень, що утворюють кон'юнкцію. По-перше, «братство», певна спорідненість всіх з усіма, приналежність до одного роду, співприсутність з живими і пам'ять про померлих. По-друге, «дружба» на основі спільності поглядів, цінностей, звичок, прагнень, взаємної симпатії. По-третє, «співдружність / асоціація / спільність», в основі якої спільні колективні норми, правила, традиції. Системою ритуалів відтворюється повномасштабна конфігурація соціальної конститuentи – контівська мрія про суспільство, де соціальні та вікові відмінності зберігаються, але ніякого статусного значення не мають. Конт завдання свого покоління і деяких наступних вбачав у тому, щоб розробити і втілити в життя такі мораль і правила спільного співіснування, які б остаточно і назавжди гармонізували світ людей – здійснили кардинальну соціальну регенерацію (перетворення, ґрунтовне відтворення).

Але трактування О. Контом ролі поколінь в перебудові і функціонуванні суспільства, нівелювання ролі в прийдешньому соціальному порядку, так і не була оцінена ні критично, ні підхоплено. Е. Дюркгайм жодного разу, схоже, на його роботи не послався, незважаючи на загальний інтерес до теми місця і ролі релігії в підтримці стійкості структур і відносин у суспільстві за допомогою колективних почуттів і ритуалів. У М. Вебера в праці «Протестантська етика і

дух капіталізму» слово «покоління» зустрічається виключно в поєднаннях «перше покоління методистів», «два покоління до ...», «анабаптисти ... дискредитовані ... аж до п'ятого покоління» [2]. Тобто покоління тут або умовно позначена точка на часовій шкалі, або деякий, точно не визначений, але всіма начебто зрозумілий, масштаб (або правило) відліку часу / простору. І тільки в лекціях для публіки, що читаються в 1915-1918 роках, особливо в праці «Політика як покликання і професія», «Наука як покликання і професія» [3] лейтмотивом звучить надія на нове покоління політиків і вчених, здатних збудувати (у контівському трактуванні – регенерувати) більш досконалий життеустрій і світоустрій.

І тому соціологічно виразною розмовою про покоління прийнято розпочинати з праць К. Манхейма, який розділяє зі своїми попередниками в соціології уявлення про процесуальність і мінливість умов, форм спільного існування людей [4]. Причому покоління здатні бути маркерами дискретності соціального часу, вказівками на межі або розриви в якісно своєрідному стані, подібно до носіїв дюркгаймівських механічної або органічної солідарності на великих періодах історії людства, а сьогодні зі знанням справи говорять про «глобальні покоління» [5].

Що і як думати про покоління, вважає К. Манхейм, визначається більш загальною проблемою. Для О. Конта таким був прогрес, видимий рух історії, те, як суспільство в своїх компонентах і ступенях узгодженості між ними оновлюється (ювенілізується) з кожною зміною поколінь. Але позитивізм задовольнявся констатацією, що темп прогресу обмежений біологічною тривалістю зміни поколінь терміном у 30 років. Для індивіда це вік максимуму творчих здібностей, але якби дистанцію між поколіннями можна було б скоротити, то і прогрес б настав швидше. Іншими словами, спостереженню підлягає прогрес, а покоління є і способом розрізняти зміни, і, в принципі, статистично обчислюється фактором, що визначає швидкість і ритм еволюції історії.

Часто в публікаціях апелюють до того, що теорія поколінь К. Манхейма не має емпіричних імплікацій, але це швидше не так. Глобальні процеси і стани -

динаміка і взаємодія біологічних, соціальних і культурних чинників в конституюванні поколінь, вплив поколінь на історичну динаміку, на «дух часу», до якого апелював К. Манхейм – взагалі навряд чи доступні соціологічним дослідженням, які орієнтовані на кількісні або якісні методи. Йдеться і про ту обставину, що праця «Проблема поколінь» досі не проінтерпретована як есе про метод, про послідовність пізнавально-пошукових дій, що дозволяють скласти більш або менш достовірне уявлення про досліджуване явище.

Соціологічне трактування соціальної структури покоління за К. Манхеймом, як нам бачиться, зводиться до наступних положень, які є сумішшю морфологічних елементів, головних і другорядних факторів диференціації і стратифікації генерації (вікової когорти), а також домінантного когнітивного домагання. Отже, покоління є спільністю близьких за віком індивідів, що характеризується деяким набором ознак, кожен з яких може бути основою класифікації / структурації. Релевантність генералізацій, отриманих в результаті групування індивідів в категорії, підтверджується або спростовується достовірністю інтерпретацій описаної дослідником проблемної ситуації. Вікова когорта в статусі покоління свідомо неоднорідний об'єкт, а конструкти в вигляді продуктів операції таксономії не більше ніж аналітичні інструменти суспільствознавця, релевантність яких тестується на емпіричному матеріалі [4].

Покоління, далі, може бути визначено як певна колективна, більш або менш чітко усвідомлена ідентичність, локалізована в певному соціально-культурному, політичному, часовому контексті, з приписаною і самостійно винайденою роллю позитивної або негативної модальності, що наділена ззовні або щойно визнана. Ідентичність з імпліцитним набором зразків відчувати, сприймати, оцінювати, пам'ятати, реагувати за допомогою думки або дією.

У деяких, апріорно не встановлених обставинах, у покоління з'являється шанс стати суб'єктом перетворюваної (інноваційної) дії, яка спрямована на вдосконалення / зміну соціальних порядків і відносин. Покоління допустимо, або цікаво, вивчати на предмет того, чи є воно значущим фактором (сьогодні говорять «драйвером») соціальної динаміки, чи скористалося воно таким випадковим шансом. Покоління і чисто біологічний феномен (індивіди, що

народилися в одному році, а також наступне покоління через, як у К. Манхейма, 30 років), що «соціально сконструйований» подіями або «новими контактами». Події, ці, як вторгнення виявляються щепленнями часу в тіло покоління, викликають реакцію диференціації. Проводячи межу між поколіннями, формуються відчуття (емоції) і усвідомлення індивідами єдності/причетності і дистанційованості, солідарності і відчуженості. С.Пурхонен, перефразовуючи П. Бурд'є, нагадує, що окремі вікові когорти з більшою ймовірністю є поколінням, ніж інші. Знакові історичні події підвищують, безумовно, шанси вікової когорти іменуватися поколінням. До того ж події зазвичай позначають мітку на осі часу – початок або обіцяють зміни, оскільки не йдеться про гарантії і тривалість процесу. І, фактично, залишаючи прерогативу абстрагуватися від жорсткості інститутів і невіддатливості особистих і групових інтересів, а також будувати очікування і впадати в ілюзії здійсненності благих бажань та ідеалів у розпорядженні індивідів. Одночасне співіснування поколінь (генерацій) природним чином вводить історичний вимір, історію – минуле, сьогодення, майбутнє. Тим самим актуалізується проблема наступності і успадкування в процесі соціалізації нових поколінь, а також транслювання досвіду і пам'яті в майбутнє. Соціолог (для розуміння того, що відбувається, згідно з відомим повчанням Ч. Мілса) зобов'язаний співвідносити біографію та історію. Багата лексика виявлення просторово-часової гетерогенності покоління є способом спостереження (прерогатива соціолога) за соціальною динамікою з одночасно помірними спробами бути способом її пояснення, оскільки, згідно К. Манхейма, покоління є лише одним із багатьох і явно не домінантним чинником трансформації порядків і ієрархій.

Отже, соціологія соціальної структури покоління переважно є способом спостереження, фіксації і опису трансформацій морфологічної будови спільноти, названої «генерація». Неоднорідність вікової когорти запропонована походженням з різних типів сімей і народженням в певному регіоні і типі поселення. В ході первинної соціалізації формуються загальні зразки світосприйняття і світобачення, ставлення до минулого, сьогодення та майбутнього завдяки інтерналізованим цінностям, стандартам і нормам

поведінки. Ступінь стратифікації заданих народженням життєвих шансів і можливостей, згодом коригується або ж закріплюється інститутами середньої та вищої освіти, що відстежується в дослідженнях професійної та статусної мобільності. Події здатні зводити вікову когорту в статус покоління, конструювати ідентичність («ми», схожі способи відчувати, думати, діяти) і, майже синхронно, диференціювати ровесників, встановлювати відмінності і дистанції.

1. Макеєв С. *Огюст Конт: біля витоків соціологічної уяви*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2013. 2. С.184-198.

2. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму* / перекл. з нім. О. Погорілого. К.: Основи, 1994. 261 с.

3. Вебер М. *Покликання до політики*. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ, 1998. С. 173-191.

4. Mannheim K. *The Problem of Generation*. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Oxford University Press. 1952

5. Edmunds J., Turner B. S. *Global generations: social change in the twentieth century*. The British Journal of Sociology, 2005. 56(4). С.559-577.

ДОСВІД ВИМІРЮВАННЯ ПОКОЛІННИХ ЗМІН ПОЗИЦІЙ У СТРАТИФІКАЦІЙНИХ ІЄРАРХІЯХ

Малиш Л. О.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Соціальні зміни традиційно спричиняють активну дослідницьку рефлексію щодо їхніх причин, особливостей перебігу та наслідків. Не є виключенням масштабні трансформації, зумовлені розпадом СРСР, які відображуються передусім у стратифікаційних профілях нового покоління українців, життя яких припадає на пострадянську добу. Вимірювання їхньої позиції у соціальному просторі передбачає вирішення трьох основних методологічних завдань: уможливлення фіксації багатовимірного характеру нерівностей; врахування специфіки взаємозв'язків між їхніми окремими формами у різні моменти часу; пошуку категорій, у зіставленні з якими з'ясовуватимуться особливості цільової категорії.

Відповідно, метою даної розвідки була розробка методологічного підходу, що дав би змогу вирішити вказані завдання задля виявлення поколінних змін позицій у стратифікаційних ієрархіях, породжених транзитивним станом українського суспільства.

Одержані авторкою висновки спираються на масиви даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАНУ, з яких, відповідно до мети дослідження, було відібрано реалізовані у 1995-1997 рр. та 2018-2020 рр.

При визначенні *позицій індивідів у багатовимірному просторі нерівностей* було виокремлено три групи їхніх показників, надалі презентованих у дослідницькому інструментарії. Перша з них об'єднувала індикатори, що вказують на розташування індивідів на осях стратифікаційних ознак, відображуючи наявність у них певної кількості дефіцитних ресурсів або доступність їм певних життєвих можливостей. До другої групи належали показники, що вимірюють сприйняття індивідами своєї позиції у стратифікованому просторі. Третя група змінних включала ті, що

уможлиблюють визначення оцінки індивідами легітимності наявної системи розподілу ресурсів та можливостей.

Перелік змінних, належних до першої групи, відповідав розробленому Мелвіном Л. Коном та його колегами підходу до вимірювання соціально-стратифікаційної позиції [1], включаючи освіту, дохід та професійний статус індивіда. Всі три змінні для подальшого аналізу було перекодовано так, щоб вони включали по три альтернативи – високий, середній та низький рівень.

Для фіксації як суб'єктивного виміру розташування у просторі нерівностей, так і визнання індивідами легітимності розподілу дефіцитних ресурсів, у масивах було вжито по одній змінній – позицію на соціальній драбині та задоволеність місцем у суспільстві відповідно, віяла яких також було укрупнено до трьох альтернатив.

Виявлення *мінливості стратифікаційних порядків*, яка у даній розвідці операціоналізувалась як міра статусної кристалізації [2], здійснювалось за допомогою двох груп показників. Перша включала три змінні, серед яких перша фіксувала кількість вищих щаблів, які займав індивід у перелічених ієрархіях, друга — середніх, а третя — нижчих. Друга була презентована типологією, побудованою на основі показників узагальненої об'єктивної позиції у системі нерівностей, її самооцінки, а також визначення її легітимності, де враховувалась узгодженість рівнів включених до неї ознак. Класифікація включала чотири категорії: три узгоджені статуси (високий, середній, низький) та неузгоджений статус, що описували інтегральну позицію індивідів у соціальному просторі.

Для врахування *поколінної перспективи* у масивах даних виокремлювались такі вікові когорти: діти (1990-1992 рр. н., на даних за 2018-2020 рр., N = 354), батьки (1965-1967 рр. н., зокрема, батьки I на даних за 1995-1997 рр., N = 316, а також батьки II на даних за 2018-2020 рр., N = 248), прабадьки (1942-1944 рр. н., на даних за 1995-1997 рр., N = 265). Їхнє співставлення відбувалось у межах трьох різновидів дизайну досліджень: трендового, когортного та крос-секційного.

У розвідці було виявлено низку позитивних темпоральних змін у розподілах індивідів за основними стратифікаційними ієрархіями.

Так, для когорти дітей, порівняно з батьками цього ж віку, було властивим підвищення освітнього рівня та доходів, хоча кваліфікаційний рівень лишився без змін. Покращились і самооцінка позиції на соціальній драбині та задоволення статусом у суспільстві. Щодо узагальненої об'єктивної та інтегральної позиції у соціальному просторі, то, з одного боку, серед дітей зросла частка тих, хто мав узгоджені високі статуси, та зменшилась тих, у кого вони були низькими. Водночас збільшилась кількість осіб, позиції яких за окремими стратифікаційними ознаками у межах обох показників не були узгодженими.

Описані тренди у цілому відтворювались при зіставленні профілів стратифікації батьків у різні часові періоди, когорти батьків II з прабадьками та дітьми. Найменші поколінні відмінності були зафіксовані для кваліфікаційного рівня індивідів, який підвищився лише у батьків II порівняно з прабадьками, а найбільші – для рівня освіти та позиції на соціальній драбині, які різнились у всіх вказаних пар вікових когорт. Було з'ясовано, що сучасному українському суспільству притаманна значна міра статусної неконсистентності, відмічена і для молодшої, і для старшої когорт.

1. Кон М. Л., Сломчинський К., Шоенбах К. *Вимірювання соціальної стратифікації, особистості та професійної самостійності у соціалістичній Польщі*. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників / за ред. Хмелько В. Є. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 91–513.

2. Lenski G. *Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status*. *American Sociological Review*. 1954. Vol. 19, № 4. P. 405–413.

НАРОДЖУВАНІСТЬ В УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ОПТИКА УМОВНИХ ТА РЕАЛЬНИХ ПОКОЛІНЬ

Прибиткова І. М.

Інститут соціології НАНУ

По завершенню Другої світової війни в методології демографічного аналізу структури і динаміки поколінь/генерацій відбулись радикальні зміни. Дослідники дійшли згоди щодо необхідності пошуку нової парадигми наукового аналізу, здатної забезпечити адекватне пояснення значних коливань народжуваності по окремих роках. Метод умовного покоління, що вживав показники поперечного розрізу при об'єднанні даних відносно жінок різних поколінь, які жили водночас в єдиному календарному періоді, втратив колишню пояснювальну силу. Тому і відбувся перехід від *поперечного аналізу до поздовжнього аналізу, від умовного покоління до реального*. Значного поширення отримало вивчення демографічних процесів по *когортах*. Метод когорт знайшов найбільше застосування в царині дослідження народжуваності/фертильності, оскільки структура і динаміка саме цього процесу найбільш адекватно характеризується в рамках метода когорт.

Терміном “когорта” в демографічному аналізі визначається сукупність осіб, у котрих в один і той же період часу (як правило, календарний рік) відбулася *подія*, що впливає на демографічні процеси в даній сукупності. Найчастіше когорти формуються за ознакою настання в один і той же період демографічної події, тобто за ознакою вступу до нового демографічного стану (народжування осіб даної сукупності, досягнення віку початку фертильності, вступ до шлюбу і так далі). Сукупність одноліток/ровесників, тобто народжених в один і той самий період, або “покоління”, слід розглядати як *один з видів когорт*.

Майже водночас з народженням ідеї когортного аналізу отримали поширення в якості узагальнюючих такі демографічні показники, як *сумарний коефіцієнт народжуваності, середня тривалість майбутнього життя,*

брутто- та нетто-коефіцієнти відтворення населення. Останній з них (*нетто-коефіцієнт відтворення*) на жаль не виправдав надії демографів на перспективи призначення його єдиним й достатнім вимірювачем народжуваності в межах когортного аналізу.

Показники умовної генерації/покоління як вимірники особливо широко використовували у 20-30-ті роки ХХ ст. Проте компенсаційне збільшення народжуваності після другої світової війни показало, що спостережувані коливання у народжуваності по календарних періодах не можуть бути пояснені на підставі показників умовної генерації. В методиці побудови вимірників народжуваності виникли нові проблеми у зв'язку з широким розповсюдженням внутрішньо сімейного регулювання дітонародження. Ця обставина викликала необхідність розвитку нового напрямку демографічного аналізу – *поздовжнього аналізу*, спертого на дані щодо реального покоління/генерації.

Уявлення про поздовжній аналіз як про спосіб дослідження сукупності осіб, що водночас увійшли в певний демографічний стан, було сформульовано 1875 року В. Лексисом стосовно шлюбності реальних когорт. Цей підхід був використаний Р. Беком 1885 року при побудові таблиці припинення шлюбу, а 1897 року Г. Майр запропонував будувати таблиці шлюбності по роках укладання шлюбу. Вивчення смертності реальних генерацій здійснив уперше 1927 року англійський актуарій У. Деррік. Перші спроби вивчення народжуваності у різних когортах були здійснені 1934 року англійським статистиком К. Ричем.

Поздовжній аналіз смертності введено в практику демографічних досліджень американським актуарієм Л. Дубліном та американським демографом М. Спігелменом, а народжуваності – П. Уелптоном та американським статистиком Н. Райдером у 1950-ті роки. П. Уелптон уперше відзначив відмінності між умовними та реальними когортами й запропонував терміни «*поздовжній аналіз*» та «*поперечний аналіз*». У сучасній демографії поздовжній аналіз застосовують достатньо широко. В Україні поздовжній аналіз

був використаний В. С. Стешенко для вивчення народжуваності. Сьогодні дослідження стану народжуваності в Україні методом когортного аналізу здійснюється українськими демографами І. Курило, Н. Левчук, С. Аксьоновою.

Народжуваність в Україні скрізь призму поздовжнього аналізу. Падіння народжуваності в Україні у 1990 роки дійсно було екстраординарним в умовах мирного часу як за тривалістю, так і за темпами. При цьому воно уособлювало собою зразок вельми швидкого реагування дітородної активності населення на стрімке погіршення умов життя за доби трансформаційної соціально-економічної та політичної кризи. Упродовж 1990-2001 років чисельність новонароджених скоротилася майже вдвічі (на 43%), загальний коефіцієнт народжуваності поменшав майже на 40%, спеціальний коефіцієнт – на 44%. Середньорічний темп скорочення загального коефіцієнта народжуваності сягнув 4,4%, спеціального – 5,1% та перевищив темпи зниження цих показників у 1980-і роки відповідно в 2,9 рази й більше аніж у 5 разів. Упродовж соціально-економічної кризи в Україні особливо інтенсивними (із стабільним прискоренням темпів) був спад усіх показників народжуваності в 1992-1994 рр. Крім того, у 1999 році ще раз трапився гострий рецидив руйнації демографічного потенціалу в країні. В наступні два роки зниження народжуваності вже не було таким вразливим¹².

Зауважимо, що середньорічні темпи скорочення народжуваності в Україні у 1990-і роки були не тільки найшвидшими в післявоєнний період, але й відчутно перебільшували аналогічні показники в європейських країнах, в тому числі й в Росії, яка в останньому десятиріччі ХХ століття також зазнала тягара трансформаційної кризи із супровідним падінням народжуваності і загостренням демографічної ситуації в цілому. І тільки на початку ХХІ століття з'явилися деякі позитивні знаки активізації репродуктивної поведінки людей.

---

¹² Курило І. А. *Тенденции рождаемости в Украине за последние 100 лет. Проблемы народонаселения в зеркале истории. Шестые Валентеевские чтения.* Москва, 2010. – С. 168-175.

ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНІ МІГРАНТИ: ПОКОЛІННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Даниленко О. Я.
незалежний дослідник

Панченко Т. В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У центрі уваги - поколінські характеристики мігрантів, що переїхали з України в Польщу і Німеччину і працюють в момент проведення інтерв'ю в цих країнах в якості висококваліфікованих фахівців. Що спонукало їх переїхати в іншу країну? Які особливості їхніх ідентичностей? Як це пов'язано із їхнім сприйняттям щастя й дома? Яке у них бачення майбутнього своєї країни (й яку країну вони називають при відповіді на це питання)? Які основні специфічні характеристики життєвого світу представників даного покоління?

Передбачається провести вторинний аналіз матеріалів, отриманих в ході проведення якісного соціологічного дослідження «Висококваліфікований український фахівець в Німеччині і Польщі», в ході якого було проведено 24 інтерв'ю в Німеччині і в Польщі (з жовтня 2019 по січень 2020 з висококваліфікованими українськими фахівцями, які живуть і працюють в містах Мюнхен, Вроцлав і Краків; дослідження було проведено за підтримкою Фонду Конрада Аденауера в Україні) [1].

Десять з проінтерв'ююваних інформантів (6 в Польщі і 4 в Німеччині) ми можемо розглядати як представників «покоління незалежності» - це ті, хто народилися в 1991 році або рік-два до або після. Один з інформантів навіть ідентифікує себе при описі історичних подій, як «ровесник незалежності», що було вибрано при описі випадку в монографії у вигляді метафоричної назви (кожен випадок, описаний в опублікованій монографії, має метафоричну назву, яка відображає основні особливості випадку, часом це були й поколінські характеристики, як, наприклад, також «Конкретний міленіал»; ми будемо згадувати ці назви, розшифровуючи їх зміст в поколінській перспективі).

Основними методами дослідження є біографічний метод в поєднанні з лінгвоконфліктологічним методом. Це означає, що ми проводили першу частину інтерв'ю як біографічне інтерв'ю, а у другій частині інтерв'ю ми здійснювали

пряме і непряме вимірювання ідентичностей. Основну особливість вимірювання можна позначити як «трикутник вимірювання ідентичностей», умовними вершинами якого є: специфіка біографічної ситуації; вимірювання ідентичностей через лінгвоконфліктологічні індикатори; питання про сприйняття дому.

Слід зауважити, що хоча кожен з біографічних випадків унікальний, кожен має свої особливості, але є і загальні риси, в тому числі пов'язані з приналежністю до одного покоління. Але при цьому, звичайно ж, не дивлячись на приналежність до одного покоління, є дуже контрастні випадки у представників у одного і того ж покоління. Ми звертаємо увагу і на детермінанти цих відмінностей (в тому числі використовуючи поняття Альфреда Шютца «біографічно детермінована ситуація»). У центрі уваги буде також ряд парадоксів, на які ми звернули увагу при аналізі зібраного нами емпіричного матеріалу.

В ході виступу ми плануємо це розкрити на прикладі двох випадків в Польщі і двох випадків в Німеччині. Через ці чотири випадки ми покажемо особливості вимірювання мотивів переїзду в іншу країну та потенційного повернення/неповернення додому через прямі і непрямі показники. Крім того, окреслимо проблему вибудовування типів на основі різноманітного матеріалу.

У якісних дослідженнях важливо не піддатися спокусі перейти до кількісної інтерпретації, важливо зануритися в унікальність кожного випадку, слідуючи за біографією інформанта. Саме тому в ході виступу ми плануємо охарактеризувати особливості висококваліфікованих мігрантів на прикладі лише 4-х випадків: «Відкритий для нових можливостей без планів повернення в Україні» (Польща), «Пошук якості життя в інших країнах» (Польща), «Програмування заради міграції» (Німеччина), «Космополітка з Україною в серці» (Німеччина).

В ході виступу ми плануємо:

- 1) коротко охарактеризувати специфіку кожної біографічної ситуації;
- 2) розглянути мотиви переїзду в іншу країну цих представників покоління незалежності, їх очікування і сприйняття повсякденного життя в новій країні; в

тому числі ми розглянемо відповіді на питання про те, що подобається, а що не подобається в новій країні проживання (вони спрацьовували в нашому дослідженні в якості одного з непрямих індикаторів мотивів переїзду і потенційного повернення / неповернення);

3) виявити особливості сприйняття дому та щастя;

4) показати, як по-різному наповнюється поняття «якість життя» у представників цього покоління, щоб підкреслити, як нам вдалося відійти від «мовного штампу» - «багато людей переїжджають за якістю життя», який часто фігурує в українських медіа без урахування того, які різноманітні суб'єктивні смисли можуть ховатися за цим поняттям.

Ми плануємо також навести приклади того, як спрацьовували маркери вимірювання ідентичностей стосовно цих чотирьох випадків, позначивши проблеми і перспективи подальшого аналізу і типологізації 10-ти кейсів представників покоління незалежності.

Як притаманно якісним дослідженням, ми не претендуємо на репрезентативність, а розглянемо на прикладі конкретних випадків, кейсів типові та унікальні характеристики випадків представників покоління незалежності як висококваліфікованих мігрантів в Польщі і в Німеччині.

1. Даниленко О. Панченко Т. *Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі*. Аналіз кейсів у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві. Харків: Мераш Publisher, 2020, 100 с. URL: <https://kas.de/uk/web/ukraine/einzeltitel/-/content/visokokvalifikovanij-ukrains-kij-fahivec-u-nimeccini-ta-pol-si/-/content/visokokvalifikovanij-ukrains-kij-fahivec-u-nimeccini-ta-pol-si?fbclid=IwAR0ApSnON9qsSDa4yFBT5JKRHPiN02jA8EsubX6wcD8qqRuzgnAt-PURJpQ>

ПІДЛІТКОВІ ДЕВІАЦІЇ ЯК ВИКЛИК СУСПІЛЬНИМ ЗМІНАМ

Лобанова А.С.

Криворізький державний педагогічний університет

Славіна Д.М.

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Змінність та непередбачуваність сучасного світу, яка виявляється у наявності військових конфліктів, пандемій, техногенних та природних катастроф, злочинів, економічних криз тощо, болісно впливає практично на кожну людину, незалежно від її віку, статі, фаху, місця проживання. Між тим найбільш уразливою соціально-демографічною групою є підлітки (вік 11-16 років), психологічні властивості яких знаходяться у гіперчутливому стані, оскільки їх формування відбувається в період фізіологічного та соматичного дозрівання. Саме у цей період відбувається і розумовий розвиток підлітків і тому нерідко виникають протиріччя між їх домаганнями та можливостями їх реалізації, конфлікти з дорослими. Нерідко бажання підлітків бути самостійними і незалежними, яке не реалізується в реальному житті, призводить до різного роду *девіацій*: тютюнопаління, вживання наркотиків, хімічної залежності, булінгу, гемблінгу, Інтернет-залежності і навіть суїцидальних намірів та дій.

Термін «*девіантна поведінка*» походить від латинського слова «*deviatio*» - відхилення і характеризує такі дії, учинки або діяльність людей, соціальних груп, які «не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам або визнаним шаблонам і стандартам поведінки» [1: 80]. У науковій літературі існують різноманітні підходи до пояснення причин девіантної поведінки, зокрема психологічний, гендерний, феноменологічний, етнокультурний, професійний та інший. Систематизуючи погляди науковців різних галузей наукового знання, можна стверджувати, що девіантна поведінка підлітків не відповідає загально визнаним соціальним нормам, принципам, стандартам; носить не тільки деструктивну, але й конструктивну (наприклад, обдаровані діти) спрямованість; зазвичай наносить певної шкоди самій особистості, іншим

людям або суспільству; як правило, негативно сприймається оточуючими людьми і не схвалюється ними; носить як епізодичний характер, так і має стійку повторюваність [2 : 45].

Сучасний період підліткового життя в українському суспільстві характеризується масовим зростанням алкогольної та наркотичної залежності, булінгу, ігрової залежності, суїцидальних намірів та дій. Так, результати реалізації міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (ESPAD)», який здійснюється в 45 європейських країнах, зокрема і в Україні за підтримки Європейського центру моніторингу наркотиків та наркоманії (EMCDDA) з 1995 року, засвідчив, що у 2019 році 18% українських підлітків віком 14-17 років (18,3% дівчат і 16,6% хлопців) мали досвід вживання будь-яких наркотиків. А 14% респондентів, що вживали дві та більше наркотичні речовини, частіше виявляли інші види девіацій: гру в азартні ігри як мінімум 2-3 рази на тиждень, різні форми булінгу, у 3,7 рази частіше – агресивні форми поведінки, ніж ті, хто не вживає наркотичні речовини - 17,4% та 4,7% відповідно [3].

Поширеною девіантною формою соціальної поведінки підлітків є булінг, який виявляється в агресивних формах соціальних відносин, жорстких виявах незадоволення іншими. *Булінг (цькування)*, згідно з формулюванням ЮНІСЕФ (Дитячий Фонд при ООН) – це агресивна та вкрай неприємна поведінка однієї дитини (молодої людини) або групи дітей (молодих людей) по відношенню до іншої дитини (молодої людини), що супроводжується постійним фізичним і психологічним тиском. За даними ЮНІСЕФ, в Україні до 70% дітей стикаються з проблемою булінгу; до 25 % вважають себе потерпілими; більше 40% жертв цього негативного явища не діляться та ігнорують проблему, оскільки бояться погіршення ситуації [4]. Причини булінгу, як і інші девіації, теж криються у соціально-психологічних особливостях підлітків, їх суперечностях з соціальним оточенням і суспільством, яке постійно змінюється і ускладнюється, складаючи певні загрози для розвитку і адаптації підлітків до самостійного життя.

Декілька останніх років серед підлітків спостерігається динамічне

посилення суїцидальних намірів та дій. Розповсюджені в соціальних мережах так звані «групи смерти», залучають підлітків до вкрай деструктивних ігор «синій кіт», «білий дім», засновники яких впливають на підсвідомість підлітків і примушують їх чинити суїцидальні дії. Поширення мережевих груп з суїцидальним контентом в Інтернет-просторі несе серйозну небезпеку, оскільки є джерелом *ідеології аутодеструкції*, яка негативно впливає на свідомість підростаючого покоління.

Девіації у підлітковому віці є реальною загрозою моральному та фізичному здоров'ю молоді і в цілому української нації. Як зазначає В. Ковальчук, наркоманія, як соціальна хвороба, спричиняє загрозові психосоціальні та медичні наслідки, зокрема передозування, підвищений ризик суїцидів, психічні та серцево-судинні захворювання, ускладнення під час вагітності та інші патології: за роки незалежності України показники захворюваності на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних речовин і їх розповсюдження, зросли в 2,5–3,2 рази, у 25 разів збільшилася кількість неповнолітніх наркоманів [5: 263]. Булінг призводить до приниження особистості, а нерідко до суїцидів.

Отже *девіантну поведінку* підлітків можна розцінювати як їх виклик не тільки соціальному середовищу, але й суспільству, який породжується неузгодженістю між їх особистісними домаганнями, очікуваннями і суспільними змінами та вимогами, які постійно примушують їх пристосовуватися до них, не маючи достатнього соціального досвіду і не відчуваючи дієвої моральної підтримки від дорослих.

Для запобігання розповсюдженню девіацій, а також *ідеології аутодеструкції* у підлітковому середовищі потрібна не тільки профілактична робота з підлітками у родині і школі, а створення державної системи соціальної та психолого-педагогічної підтримки різних вікових груп, залучення наукових, освітніх, юридичних державних органів і суспільних об'єднань для надання допомоги й захисту законних прав, інтересів дитини, формування у підлітків самоповаги до власного Я, дотримання моральних, соціальних і правових стандартів їхнього життя.

1. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник.* Укл. В.М. Піча, Н.М. Хома а ін. / за заг. ред. В.М.Пічи. 2-ге видання. Львів: «Новий Світ-2000», 2004. 480 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. *Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів.* К.: «Каравела», 2017. 470 с.
3. *В Україні дівчата-підлітки «перевершили» хлопців зі вживання наркотиків – ЮНІСЕФ.* Укрінформ. URL: <https://ukrinform.ua/rubric-society/2797060-v-ukraini-divcatapidlitki-pereversili-hlopciv-zi-vzivanna-narkotikiv-unisef.html>. (дата звернення 10.03.2021).
4. *Антибулінг. Протидія усім проявам булінгу в освітньому середовищі.* Факультет соціології і права КПП. URL: <https://fsp.kpi.ua/ua/antibuling/> (дата звернення 10.03.2021).
5. Ковальчук В.П. *Наркоманія серед неповнолітніх як соціальна проблема.* Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.Серія юридична. Львів. 2017. № 1. С. 263-270. URL: https://lvduvs.edu.ua/documents/pdf/visnyky/nvsvy/01_2017/30.pdf (дата звернення 10.03.2021).

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК ПРИЧИНА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Афанасьєв Д.М.

Ужгородський національний університет

Орос О.Б.

Ужгородський національний університет

Шокуючий перебіг пандемії COVID-19, наслідки карантинних обмежень та зміна звичного алгоритму життя стали потужними соціально-психологічними викликами для людей [1]. Водночас ця ситуація не тільки стала індикатором проблем та вразливих соціальних й психічних процесів у відносинах, соціальних інститутах та суспільстві в цілому, але також загострила ці проблеми [2]. Існує багато песимістичних очікувань та невтішних тенденцій щодо тривалості суворого карантину та наслідків самоізоляції. Потенційно найнебезпечнішою з точки зору насильства та агресії є ситуація дистанційного навчання у початковій школі. Батьки беруть активну участь у цій ситуації, оскільки ці діти ще не можуть вчитися самостійно.

В серпні 2020 року було проведено соціологічне дослідження проявів жорстокого поведіння з дітьми в процесі дистанційного навчання під впливом карантинних обмежень. Вибірковим методом було обрано RDS-вибірку. Дослідження проводилось за допомогою Google Forms. Загальний обсяг вибірки склав 115 осіб. Для того щоб переконатися у стійкості виявлених у взаємовідносинах батьків і дітей соціально-психологічних явищ, пов'язаних із дистанційним навчанням, після другого локдауну в Україні в січні 2021 було проведено анкетування повторно (обсяг вибірки – 193 особи). В результаті нашого дослідження було встановлено, що переважна більшість батьків оцінюють результати дистанційного навчання негативно. Переважна більшість також виявила негативні оцінки процесу взаємного навчання з дитиною під час карантинних обмежень. В розумінні батьків поняття результатів дистанційного навчання включає, перш за все, роль і внесок учителя: організація дистанційного навчання, педагогічні вміння та винахідливість, чесність та обов'язок виконувати свої функції, інтерес до процесу та результату навчання. Це припущення підтверджується співвідношенням між оцінкою результатів

навчання та оцінкою ролі вчителя в процесі дистанційного навчання $r = 0,291$; $p < 0,01$. Оцінка взаємного дистанційного навчання з дитиною - це вже оцінка її ролі в цьому процесі. Було виявлено кореляцію між оцінкою змін у стосунках з дитиною під час карантину та оцінкою процесу спільного навчання $r = 0,508$; $p < 0,01$ (після першого локдауну) і $r = 0,445$; $p < 0,01$ (після другого локдауну).

Було встановлено, що оцінка процесу взаємного дистанційного навчання з дитиною більше пов'язана з тим, як змінилися стосунки під час карантину ($r = 0,508$; $p < 0,01$ перший локдаун; $r = 0,445$; $p < 0,01$ другий локдаун), ніж з оцінкою результатів навчання ($r = 0,399$; $p < 0,01$ перший локдаун; $r = 0,388$; $p < 0,01$ другий локдаун).

Результати дослідження під час другого локдауну у січні 2021 році показали позитивну динаміку щодо покращення взаємовідносин між батьками і дітьми в процесі дистанційного навчання під час пандемії COVID-19.

Активізація представників освітньої спільноти в умовах карантину та дистанційного навчання для вдосконалення навчального процесу є важливим, але недостатнім кроком. На основі результатів нашого дослідження ми запропонували дві стратегії для покращення якості дистанційного навчання та запобігання жорсткому поводженню з дітьми. Перша стратегія полягає у звільненні вчителя від непотрібних бюрократичних процедур та збільшенні автономії вчителя, спрощенні алгоритму навчання учнів нових навчальних матеріалів та домашніх завдань. Друга стратегія полягає у менш активному залученні батьків до дистанційного навчання дітей, підвищенні їх толерантності до навчання без фізичної присутності вчителя або батьків з дитиною. Необхідно розвивати інтерактивні форми спілкування в тріаді вчитель-батько-дитина з використанням освітніх платформ, технічних засобів. Веб-семінари з батьками, семінари з питань запобігання насильству, батьківські збори тощо будуть ефективними в цьому відношенні. Наша першочергова гіпотеза щодо стратегій покращення взаємовідносин між батьками і дітьми в процесі дистанційного навчання підтвердилася. Більш активна участь вчителів у процесі дистанційного навчання і можливість зниження участі батьків призвели до покращення дитячо-батьківських відносин та зниження рівня насильства по відношенні до дітей.

Необхідно враховувати фактор активної участі вчителів у процесі дистанційного навчання в початковій школі як можливість зменшити жорстоке поводження з дітьми під час карантинних обмежень, пов'язаних з COVID-19 та в будь-яких інших подібних ситуаціях.

1. Brooks, SK., Webster, RK., Smith, LE., et al. (2020). *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*. *The Lancet*. 2020; 395(10227):912-920.

2. Musek, J. (2020). *Psychological effects of isolation and quarantine*. URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13337.65125>

ЗАПИТ НА SOFT SKILLS ВИПУСКНИКІВ ЗВО НА ЛОКАЛЬНИХ РИНКАХ ПРАЦІ

Никифоренко Н.О.

Донецький державний університет управління

Чаплик М.М.

Донецький державний університет управління

Технічний поступ, автоматизація та роботизація, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій трансформують глобальну економіку й робочі місця, вимагаючи від фахівців гнучкості у виборі професії, готовності до перекваліфікації, постійного навчання. Аби бути затребуваним на ринку праці, крім спеціальних, вузькопрофесійних умінь (hard skills), фахівцям нині необхідні універсальні компетентності – так звані «soft skills». Ідеться про сукупність нетехнічних навичок та знань, які безпосередньо не стосуються професії, але є тісно пов'язаними з особистісними якостями, соціальними навичками та управлінськими здібностями. Згідно з дослідженням SHRM, проведеним у США у 2018 р., 75% HR-спеціалістів при рекрутингу фахівців стикається з проблемою «розриву кваліфікацій» у випускників з вищою освітою, а саме – «дефіцитом» у них soft skills [1], зумовленим «цифровізацією покоління Z». Зростання запиту на soft skills прогнозує також дослідження, проведене в рамках Всесвітнього економічного форуму - 2020 [2].

Наскільки чутливими до глобальних тенденцій є локальні ринки праці в Україні? Чи актуальним для них є запит на soft skills випускників ЗВО? Які саме soft skills є затребуваними? Відповіді на ці питання були з'ясовані нами в результаті онлайн опитування 53 експертів від бізнесу, органів державної влади та місцевого самоврядування, НУО, комунальних підприємств, державних установ у квітні-травні 2020 р. в місті Маріуполь [3].

Відповіді експертів на запитання про характеристики «ідеального» випускника ЗВО, затребуваного на ринку праці, показали, що роль soft skills (207 відповідей) порівняно з hard skills (31 відповідь) є більш значущою. На думку експертів, найбільше цінуються на ринку праці soft skills, пов'язані з: 1) *вмотивованим ставленням до праці* (86 відповідей): відповідальність; цілеспрямованість; здатність до саморозвитку; працьовитість; уважність;

дисциплінованість; наполегливість; пунктуальність; амбітність; зацікавленість; здатність бути «командним гравцем»; старанність; чесність; відданість; лідерство; кар'єроорієнтованість тощо; 2) *здатністю до ефективного спілкування* (48 відповідей): комунікабельність; клієнтоорієнтованість; ввічливість; грамотність; позитивна налаштованість; харизматичність; вихованість; товариськість; відкритість; витриманість; толерантність; життєрадісність тощо; 3) *самостійністю, результативністю та оперативністю діяльності* (43 відповіді): ініціативність; адаптивність; сміливість; орієнтованість на результат; впевненість; самокритичність; енергійність; незалежність; готовність брати відповідальність на себе; здатність приймати рішення; швидкість; завзятість тощо; 4) *когнітивно-творчими здібностями* (28 відповідей): розумність; креативність; кмітливість; відкритість до нового; винахідливість; допитливість; здатність до творчості; тямущість.

Опитування дозволило виокремити «ядро» універсальних вимог роботодавців щодо випускників ЗВО: *комунікабельний; відповідальний; цілеспрямований; здатний до самоосвіти і саморозвитку; компетентний; освічений; працьовитий; розумний; ініціативний; креативний; уважний*. При цьому, в структурі вимог чітко окреслились три групи soft skills – комунікативні навички, навички self-менеджменту та навички ефективного мислення. Фокусуючись (через специфіку організаційного мислення) на кандидатах на вакантні посади як на «підлеглих», експерти залишили без належної уваги управлінські (управління іншими) та підприємницькі навички фахівців.

На прогностичне запитання – «На Вашу думку, яким вимогам має відповідати випускник ЗВО в 2025 році?» експерти сформулювали 204 відповіді. На їхню думку, через 5 років буде запит на: високий професіоналізм, що передбачає глибокі теоретичні знання за фахом, наявність практичного досвіду, знання сучасних трендів розвитку спеціальності, синтез теоретичних і практичних знань, наявність суміжних кваліфікацій; інноваційне мислення й постійний саморозвиток та самовдосконалення; комунікаційні здібності та навички, з акцентом на грамотності й умінні вести ділові перемовини; високий рівень володіння комп'ютером, ІТ; знання іноземних мов. З числа soft skills,

згідно з відповідями експертів, через 5 років також цінуватимуться: *відповідальність; креативність; емпатія, громадський активізм; емоційна стійкість; лідерство; цілеспрямованість.*

Отже, активізація запиту роботодавців на soft skills працівників на локальних ринках праці в Україні загалом відповідає глобальному «соціальному повороту» в підготовці фахівців з вищою освітою. Втім, у моделях (структурі) soft skills даються взнаки тенденції «відставання», зумовлені «наздоганяючим» типом розвитку технологій, патерналістською специфікою соціальних відносин, повільним реформуванням освітньої сфери. За наявного браку сформованості професійних компетентностей (комп'ютерна грамотність, володіння іноземними мовами тощо) у більшості випускників ЗВО завдання з формування soft skills для вітчизняних ЗВО стає подвійним викликом. Несвоєчасне реагування сфери вищої освіти на такі виклики може призвести до істотного зменшення затребуваності фахівців з вищою освітою, простимулювати розвиток сфери неформальної освіти, зрештою – кардинально змінити механізм просування «соціальними ліфтами», за якого саме особистісні якості, природні задатки, принцип «зроби себе сам» визначатимуть кар'єрне зростання.

1. *Society for Human Resource Management. The global skills shortage Bridging the Talent Gap with Education, Training and Sourcing.* Report, 2019. 7 с. URL: <https://shrm.org/hr-today/trends-and-forecasting/research-and-surveys/Documents/SHRM%20Skills%20Gap%202019.pdf>

2. *World Economic Forum. The Future of Jobs.* Report, 2020. 163 с. URL: http://3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

3. *Запит бізнесу і громади на освітні продукти закладів вищої освіти Маріуполя: звіт за результатами експертного опитування / Укл. А.В. Стойка, Н.О. Никифоренко, М.М. Чаплик.* Маріуполь: ДонДУУ, 2020. 42 с. URL: <https://eduspace.dsum.edu.ua/2020/07/03/ekspertne-opituvannja-predstavnikiv-miscevoi-vladi-biznesu-ta-gromadi-m-mariupol/>

ГЕРОНТООСВІТА У ПОДОЛАННІ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УКРАЇНІ

Каркач А. В.

Полтавський інститут економіки і права

Актуальність дослідження зумовлена процесами цифровізації суспільства в Україні та зростаючими вимогами до цифрової компетентності громадян. Натепер, коли володіння цифровими сервісами стає новим ресурсом розвитку, цей ресурс стає новим підґрунтям соціальної стратифікації [2: 125–137].

За даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2020 року частка людей літнього віку у складі населення України досягла 23,9% [1].

Емпірична частина дослідження спиралася на аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, рефлексію власного досвіду соціальної роботи з літніми людьми та проведене автором анкетування слухачів Університету третього віку (УЗА) з метою визначення рівня їх цифрової компетентності. Методи дослідження включали в себе збір, систематизацію та аналіз даних.

Загальна кількість респондентів дослідження, яке було проведене у червні – вересні 2020 року, – 219 осіб, з них: 60 – 65 річних – 48%, у віці 66 – 70 років – 41%, 71 – 75 річних – 9% і 76 – 82 років – 2% респондентів. Слухачі Університету третього віку належать до літнього населення, через що є репрезентативною вибіркою для даного дослідження як потенційно вразливі з точки зору цифрової нерівності (англ. – digital inequality) [4: 111–127].

Проблема подолання цифрової нерівності носить комплексний характер і може бути вирішена тільки шляхом консолідації зусиль всіх членів суспільства зі створення єдиного цифрового середовища. Серед причин, які обмежують доступ до цифрової інфраструктури, респондентами були виділені: низький рівень доходів (32%), похилий вік (7%), недостатній рівень освіти (53%). Таким чином геронтоосвіта виступає важливим детермінантом у подоланні цифрових розривів (англ. – digital divide) [5]. Роль освіти УЗА в умовах цифрової нерівності полягає у формуванні цифрових загальнокультурних компетентностей слухачів, що дозволяють особистості у літньому віці

найкращим чином реалізувати свій особистісний потенціал й інтегрувати його у процеси цифровізації суспільства [3: 60–65].

За час навчання слухачі Університетів третього віку, крім отримання основних відомостей про комп'ютер і знань, необхідних для роботи з документами у Microsoft Office, вчать користуватися електронною поштою і відеозв'язком за допомогою Skype, читати мережеві газети і журнали, слухати аудіокниги і користуватися сайтами. Вони дізнаються, як створити свою сторінку у соціальних мережах і здійснювати покупки в інтернет-магазинах, як записатися на прийом до лікаря, не виходячи з дому, і знайти, в якій аптеці продаються необхідні ліки. Нарешті, зареєструвавшись на порталах державних та комунальних установ, отримують доступ до послуг останніх в електронному вигляді. Відповіді респондентів на поставлене запитання «Яка Ваша потреба у використанні Інтернету у повсякденні?» ранжувалися наступним чином: пошук інформації, пов'язаної зі здоров'ям (4,56); запис на прийом до сімейного лікаря на веб-сайті (4,92); отримання інформації та взаємодія з державними та комунальними установами (4,83); купівля або замовлення товарів, ліків і послуг (4,89); розмови по телефону по Інтернету з використанням Skype, включаючи відеодзвінки за допомогою веб-камери (3,01); використання послуг, пов'язаних з подорожами або з пов'язаним з подорожами розміщенням (2,89); Інтернет-банкінг (включаючи електронні транзакції з банком з метою платежу, переказів тощо або пошук інформації про стан рахунку) (3,79); звернення до «вікі» (Вікіпедія тощо), онлайн-енциклопедій або інших веб-сайтів з метою формального навчання (4,21); перегляд в потоковому режимі або завантаження зображень, фільмів, відео або музики (4,27); читання або завантаження онлайн-газет і журналів, електронних книг (включаючи отримання доступу до новинних веб-сайтів) (3,88); участь в онлайн-консультаціях або голосуванні для вирішення цивільних або політичних питань (міське планування, Бюджет участі, підписання петиції тощо) (4,32); розміщення думок з цивільних або політичних питань через веб-сайти (блоги, соціальні мережі тощо) (4,37). (Середні бали розраховувались відповідно до 5-бальної шкали Лайкерта, де: 1 означає «зовсім не потребую» і 5 – «дуже потребую»).

Після завершення курсу навчання 28% слухачів УЗА показали високий рівень, 58 – середній і лише 14% – низький рівень цифрової компетентності. Середній бал слухачів виріс на 17,6%, що характеризує досить позитивну динаміку засвоюваності цифрових знань (навчаємості).

Дані результати дозволяють говорити про особливу роль системи освіти Університетів третього віку в умовах цифрової нерівності як системи формування цифрових загальнокультурних компетенцій, що дозволяють особистості найкращим чином реалізовувати свій особистісний потенціал й інтегрувати його у подальшому у процесі інформатизації суспільства.

1. *Населення України за 2020 рік.. Демографічний щорічник*. Київ. Державна служба статистики України, 2020
2. Коваліско Н. *Домінантна кон'юнкція у вивченні стратифікаційних порядків: позиції & диспозиції*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2010. № 1. С. 125-137.
3. Кухта М. П. *Соціальний потенціал старшого покоління як ресурс суспільного розвитку*. Габітус. 2017. Вип. 4. С. 60-65.
4. Hechavarria, L. M. S. (2017). *E-Inclusion and Public Libraries: A Literature Review. Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*. 1. 111-127.
5. López Seguí, F. et al. (2019). An Intergenerational Information and Communications Technology Learning Project to Improve Digital Skills: User Satisfaction Evaluation. *JMIR Aging*, 2(2). URL: <https://aging.jmir.org/2019/2/e13939>

АНАЛІТИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ГЛОБАЛЬНИХ ТА ЛОКАЛЬНИХ СПЕЦИФІКАЦІЙ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Микитюк І. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розвиток сучасного суспільства України і процеси інтенсифікації влиття в європейську спільноту визначають актуальними питання забезпечення соціального захисту громадян країни, зокрема соціально-уразливих груп людей.

Найбільш досконалі законодавства стосовно питання, що розглядається, мають на сьогодні США, Велика Британія, Канада, Данія, Ісландія, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Іспанія, Швеція.

Як зауважують провідні науковці (В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, В. Зязюн, В. Кремень, В. Таланчук та ін.), одним із ключових аспектів реформування соціального захисту громадян країни стане впровадження елементів інклюзивності [2: 80]. Тому вбачаємо важливим аналіз специфікацій впровадження інклюзивної освіти у світі та в Україні зокрема.

Розвиток інклюзивної освіти є динамічним процесом, який регулюється і контролюється з боку ООН, але має певні відмінності і особливості, притаманні кожній країні залежно від історичних, політичних, культурних передумов. Аналіз перешкод щодо впровадження інклюзивної моделі повноцінної освіти «впродовж життя» у країнах Європи свідчить, що усі вони включають в себе, як правило, законодавство, фінансування, зміст освіти, кадрові питання, питання доступності та пристосування освітніх закладів, а також міжвідомчу співпрацю [1: 53]. На сьогодні в нашій країні спостерігається парадоксальна, але загалом типова для трансформаційного періоду пострадянських країн ситуація, що характеризується наявністю законодавства, яке декларує права на здобуття освіти та соціальну інтеграцію таких груп людей і водночас повною мірою не вказує на практичні механізми їх реалізації [4].

Варто зазначити, що в аналізованих нами джерелах відсутні дані стосовно результатів впровадження інклюзивної освіти в країнах, які практикують інтеграційне навчання впродовж декількох десятиліть. Припускаємо, це

пояснюється тим, що ані світовий досвід, ані досвід України в упровадженні інклюзивної освіти ще не є достатньо тривалим в часі і наразі відбувається процес становлення освітньої системи та змін, що ним зумовлені.

Як зауважує український соціолог Ю. Савельєв, поява концепцій соціального включення та соціального виключення зумовила заміну в соціально-економічному розвитку більшості західноєвропейських країн ідеології загальної рівності на ідеологію рівних можливостей. Це, в свою чергу, спричинило зміну основного вектора розвитку та реалізації соціально-економічної політики упродовж останніх десятиліть у країнах ЄС, США, Індії та Мальти [3: 40].

Втім, як свідчать наші попередні дослідження [5: 279], можна побачити виразний тренд сьогодення: поява інклюзивних концепцій несе насамперед зміни, закладені в культурсоціологічній площині, а саме у звичній соціальній ментальності та її стереотипах, а не тільки в політичній чи економічній сферах. З цим пов'язані певні зміни в українському законодавстві, які відбулися після «помаранчевої революції» та Революції Гідності, які можна вважати активним поступом у запровадженні інклюзивної освіти та своєрідними «культурними поворотами» у перейманні європейського сприймання цієї проблеми. Хоча аналіз наслідків та розроблення механізмів введення таких змін на всіх державних та освітніх рівнях триває й досі, але загальне спрямування має висхідний характер.

З огляду на сказане, можемо виснувати, що реалії України підтверджують потребу поглиблених досліджень процесів запровадження інклюзивної освіти в контексті більш широкого дискурсу боротьби з соціальною нерівністю у таких головних напрямках, як етнодинаміка і міграційні процеси; соціальні нерівності в контексті воєнного стану; соціальна нерівність як домінуюча форма диференціації груп населення.

1. Калашнікова Л. В. *Проблеми соціального захисту інтересів родин, що виховують дітей з інвалідністю та дітей з обмеженими можливостями здоров'я*. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2018. Том 41. С. 49–55

2. Колупаєва А.А. *Основи інклюзивної освіти // Навчально-методичний посібник: за заг. ред. Колупаєвої А.А.* – К: «А. С. К.». 2012. 308 с.

3. Савельєв Ю. *Суперечності концепції соціального виключення і включення: вплив соціально-політичного дискурсу на соціологічні теорії*. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2012. - № 3. С. 39-52

4. Хамініч С.Ю., Переверзева О.В. *Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку України* URL: http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm.

5. Черниш Н., Собко І. *Інклюзивна освіта у фокусі культурсоціології*. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2018. Вип. 12. С. 275-294

МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У АКСІОПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Борецька М. Ю.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вибір проєвропейської геополітичної орієнтації України на Майдані в 2014 р. став початком боротьби українського народу з власною історично зумовленою дихотомією самовизначення та де-факто означав його національну самоідентифікацію як частини соціальної системи об'єднаної Європи. Він актуалізував дослідницьке питання міри спорідненості європейців та українців у контексті ціннісних орієнтацій зокрема; проблематику місця європейських цінностей у аксіопросторі сучасної української молоді як нової генерації державотворців проєвропейської України та найбільш прогресивної й адаптивної соціально-демографічної групи суспільства.

У цьому дискурсі європейськими нами названо ті цінності, які формуються в географічному ареалі об'єднаної Європи; є детермінованими її культурою, історичним минулим та подіями, які там відбуваються сьогодні; є декларованими в європейських правових документах, зокрема в ряді нормативних документів Ради Європи [1]. Це не ті значущості, які є важливими для індивідів виключно на теренах об'єднаної Європи, чи ті, які є поширеними лише там, а та сукупність цінностей, яка має першочергове значення та право на втілення в аксіосфері європейців. Вони не суперечать загальнолюдським цінностям, а є їх частиною.

Соціокультурна сфера є однією з важливих детермінант успішної модернізації держави, тому наявність дериватів детермінованих радянським минулим цінностей, внутрішня суперечливість та повільний темп руйнування цінностей викривленої радянської моделі є тими факторами, що сьогодні сповільнюють прогресивний розвиток України. Відтак соціолог Є. Головаха відносить Україну за критеріями класичних теорій модернізації «не стільки до країн, де здійснюється процес наздоганяючого розвитку, скільки до держав «пострадянської модернізації» [3: 84]. Ця ознака робить її не тільки не відповідною сучасним цивілізаційним вимогам, але й значно сповільнює процес

євроінтеграції України, бо фактично є зіткненням українського культурного консерватизму з більш ліберальною ментальною моделлю. Відтак успіх модернізації та євроінтеграції України навпрост залежить від швидкості трансформацій у сучасній аксіосфері українців у бік європейського зразка. Механізм таких змін Є. Головаха описує в концепції цінностей-медіаторів [3]. Її суть зводиться до ідеї існування дуальних ціннісних пар між пострадянськими та європейськими цінностями з можливістю перетворення перших у другі.

Сучасні тенденції розвитку української аксіосфери є певною мірою тотожними загальносвітовим: спостерігаємо неспішний відхід від домінуючих поки традиційних цінностей до цінностей секуляризації та самовираження (за Р. Інглегартом) [4]. Найбільш явним він є в ціннісних орієнтаціях молоді як фактичного провідника нової української національної ідентичності. Результати авторського дослідження теж демонструють домінування цінностей особистого благополуччя в ціннісних моделях опитаних представників українського студентства, поруч з якими вже сьогодні проходять інтеріоризацію цінності індивідуалізуючого характеру та цінності самовираження, державницькі та право-орієнтовані цінності, що трактуємо як європейські. Поточна військово-політична ситуація в Україні активувала в молодих українців цінності людського життя, миру та солідарності. Рівень толерантності як однієї зі засадничих європейських цінностей опитаних характеризується однозначним засудженням вияву агресії до будь-яких проявів інакшості, що фактично констатує сьогодні факт домінування цінності-медіатора як перехідної ланки між небажаним ізоляціонізмом та толерантністю як бажаною поведінковою реакцією на інакшість у ціннісних орієнтаціях молодих українців [5]. Тому стан ціннісного простору молоді України описуємо як такий, що в своїй основі характеризується переважанням традиційності, яку хиткою вже сьогодні роблять засадничі цінності об'єднаної Європи, що інтегруються в неї.

1. Гервас С. *Європейські цінності: між ідеалом, мовленням та реальністю*. 2011. URL: <http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Ghervas.html>.

2. Головаха Є. *Українське суспільство: шляхи трансформації*. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 19(1-2). С. 26–30.

3. Головаха Є. *Ціннісні засади і бар'єри модернізації в Україні. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: кол. моногр. / О. М. Балакірева, В. М. Геєць, В. Р. Сіденко та ін. Київ: НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України", 2014. С. 83–96.*

4. *World Values Survey (2017-2020)*. URL: <http://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-inukraine.html?fbclid=IwAR0ZyxseU-VWzDkDOHcyWsxDeHHnP6XmvzBhj14N3UqLWTmp iW0BpV5Tpx4>

5. *Результати авторського соціологічного дослідження "Соціальні мережі як інструменти інтеріоризації європейських цінностей у ціннісний простір студентів ЛНУ ім. І. Франка: приклад толерантності"*. 2020.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА
ЛОКАЛЬНІ СПЕЦИФІКАЦІЇ**

Збірник тез

ХІІ Львівського соціологічного форуму
присвяченого 30-літтю академічної соціології у
Львівському національному університеті імені Івана Франка
(електронне видання)

2 квітня 2021 р
Львів

Тексти подано в авторській редакції

Комп'ютерне верстання - Химович О.С.

*Відповідальні за випуск
Пачковський Ю.Ф., Коваліско Н.В., Кудринська А.І.*